

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Մտերձագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Լ. Գ. ՏԵՐԵՆՐՎԱ ՅԵՎ Վ. Գ. ԵՐԴԵԼԻ

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԱՍԱԳԻՐՔ

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՀԱՍԱՐ

ՅԵՐԿՐՈՐԳ ՄԱՍ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ՅԵՐԵՎԱՆ 1933

Լ. Գ. ՏԵՐԵՆՈՎՈՎՈՒ ԹԵՎ. Վ. Գ. ԵՐԴԵՆԼԻ

91(075)
S

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

Դ Ա Ս Ա Գ Ի Բ Բ

ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

ՅԵՐԿՐՈՐԴ ՄԱՍ

ՈՒՍՄԱՆ ԶՈՐՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

Փոխադրեց Հ. ԵԼԻԲԵԿՅԱՆ

~~18788~~
A 22895

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

ՅԵՐԵՎԱՆ

1933

Պատ. խմբագիր՝ Ս. Դավթյան

Տեխ. խմբագիր՝ Կ. Զեյնյան

Հեղպական խմբագիր՝ Հար. Պետրոսյան

Արտատպիչ՝ Վ. Տերտյան

Պետհրատի տպարանի պ. № 1816, Գլխավորա № 2256 (ը), հրատ. № 2693,

Տիրաժ. 45000

Փորձառ. 62 X 84, 1 թերթում 88000 տպ. հր.

Հանձնված է արտատպիչի մոտ 9 սեպտեմբեր, 1933

Ստորագրված է տպագրելու 25 սեպտեմբեր, 1933

«Տարրական աշխարհագրութիան» 2-րդ մասը կոնկրետ գտ-
ղափար և տալիս մեր չերկրի բնութիան և տնտեսութիան մասին:
Միութիան զոնային տեսութիւնը հնարավորութիւն և տալիս
ծանոթացնելու չերեխաներին ԽՍՀՄ-ի ֆիզիկական աշխարհա-
գրութիան հիմունքներին:

Մեծ տեղ և տրվում քարտեզին:

«Աշխարհի քարտեզ»-ը թնամայի միջոցով աշակերտները ծա-
նոթանում են աշխարհի գլխավոր չերկրներին, նրանց աշխար-
հագրական դիրքին, գաղութներին, ճանապարհներին և այլն:

ԽՍՀՄ-ն կառուցվող սոցիալիզմի չերկրը — հակադրվում է
կապիտալիզմի չերկրներին:

Հակառակ ընդունված կարգի՝ զոնաների տեսութիւնն սկըս-
վում է հարավից դեպի հյուսիս, վոր մեզ համար ուղեւի բնա-
կան է:

Այս դրքի մեջ հիշատակված աշխատանքները կարելի չե
զտնել: «Աշխարհագրութիան տեսքում», վոր հրատարակված է
սուանձին:

Հ. Միլբեկյան

Խ. Ս. Յ. Մ.

I. ԱՇԽԱՐՀԱԳՐԱԿԱՆ ԴԻՐՔԸ

Յերկրագնդի վրա, ինչպես այդ ցույց է տալիս կիսագնդերի քարտեզը, կամ գլոբուսը, 6 աշխարհամաս կա:

Այդ աշխարհամասերն են՝ Սիան, Յեվրոպան, Ամերիկան յեվ Ավստրալիան -- արևելյան կիսագնդում, Ամերիկան -- արևմտյան կիսագնդում և Անտարկիդան -- մասամբ արևելյան, մասամբ արևմտյան կիսագնդում:

Յերկրագնդի Ֆիացած տարածութունը բաժանվում է չերեք ովկիանոսի՝ Մեծ կամ Խաղաղ, Ատլանտյան և Հնդկական:

Ջուրն այլևի մեծ տարածութուն է բռնում քան ցամաքը: Յերկրագնդի ամբողջ մակերևույթի $\frac{3}{4}$ -ը բռնված է ջրով, իսկ $\frac{1}{4}$ ը՝ ցամաքով:

Խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միությունը գտնվում է արեվմտյան կիսագնդում, յերկու աշխարհամասերում՝ Յեվրոպայում յեվ Ասիայում:

Միության հսկայական տարածութունը ձգվում է արևմուտքից դեպի արևելք մոտ 10 հազար կիլոմետր չերկարությամբ: Գնացքն այդ տարածութունն անցնում է 13 որում: ԽՍՀՄ-ն հյուսիսից դեպի հարավ տարածվում է $4\frac{1}{2}$ հազար կիլոմետր չերկարությամբ:

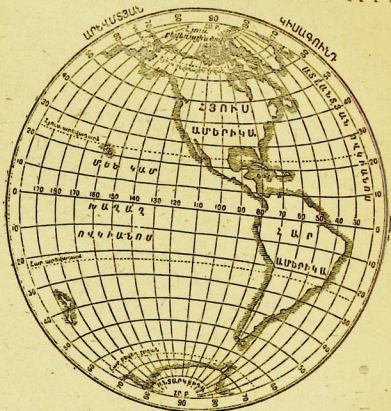
Վորպեսզի ԽՍՀՄ-ի դիրքը չերկրագնդի վրա ավելի ճիշտ վորոշենք, պետք է սովորենք ոգտվի զլորուսի յեվ աշխարհագրական քարտեզի աստիճանացանցով:

Գլոբուսի և կիսագնդերի քարտեզի վրա ցույց տվեք աշխարհամասերը և ովկիանոսները:

Ցույց տվեք ԽՍՀՄ:

Գլոբուսի աստիճանացանցը բաղկացած է մի շարք իրար հատող գծերից:

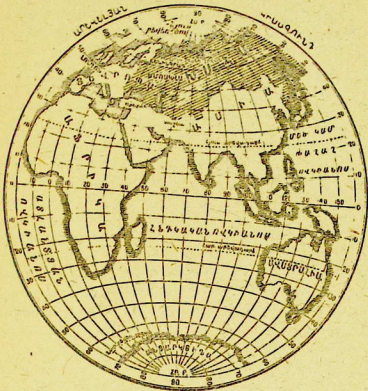
Այդ գծերի մի մասն անցնում է հյուսիսից դեպի հարավ, դրանք միջուրեյականներ են կոչվում: Միջուրեյականը մի կիսաշրջան է, վերջ անցնում է հյուսիսային բևեռից մինչև հարավային բևեռը: Բոլոր միջուրեյականները կտրում են հասարակածը և հավաքվում բևեռներում: Գլոբուսի մյուս մասում է, վեր բոլոր

Եկ 1. Արեժտան կիսագունդ

միջուրեյականներն իրենց մեծուխյամբ հավասար են: Հասարակածը, ինչպես և ամեն մի շրջանագիծ, բաժանում է 360 աստիճանի կամ 360 հավասար մասի. լուրջանչյուր աստիճանից հետո անց են կացնում մեկ միջուրեյական: Հետևապես հասարակածի վրայով ընդամենը 360 միջուրեյական է անցնում: Բայց գլո

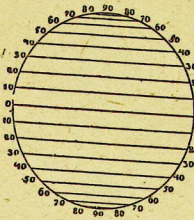
բուսի և կիսագնդերի քարտեզի վրա բոլոր 360 միջորելականներն անցկացնելը հարմար չե, վորովհետև գլոբուսն ու քարտեզը խիստ կծածկին ու կխանգարեն տեսնելու այն բոլորը, ինչ վոր գծված և դլորուսի կամ քարտեզի վրա: Այդ պատճառով միջորելականները սովորաբար անդ են կադնում մին 10° կամ 15°-ից հետո:

Նկ. 2 Արեւիյան կիսագունայ

Միջորելականները հաշվելու համար նրանցից մեկն ընդունել են վորպես դիտավոր միջորելական: Այն միջորելականն անցնում է Գրինիչի վրայով, վորն Անգլիայի մայրաքաղաքի՝ Լոնդոնի արվարձանն է: Այս միջորելականը կոչվում է Գրինիչի միջորելական և նշանակված է Մ: Մյուս միջորելականները նշանակում են աստիճաններով, հաշված գլխավոր միջորելականից դեպի արևելք և դեպի արևմուտք: Գլխավոր միջորելականի հակառակ կողմով անցնող միջորելականի վրա նշանակվում է 180°:

դեպի արևելք և 180 աստիճան դեպի արևմուտք։
 Միջորեյականների միջոցով վորոշում են աշխարհագրական
 չերկայնութունը, Աբխաբուգրական լեռնայնություն կոչվում է
 վորեվե սեղի հեռավորությունը գլխավոր միջորեյականից, հուսված

առիճաններով։ Տեղի չերկայնու-
 թյունը դանելու համար նախ
 պետք է իմանալ, թե նա վոր մի-
 ջորեյականի վրա լին գտնվում
 և ապա վորոշել թե այդ միջորե-
 յականը քանի աստիճան է հեռու
 գլխավոր միջորեյականից։ Այս-
 պես, որիննակ, Լենինգրադ քա-
 ղաքը գտնվում է այն միջորե-
 յականի վրա, վորը Գրինիչի մի-
 ջորեյանից 30° արևելք է ընկած,
 հետևապես, Լենինգրադը գտնու-
 վում է արևելյան չերկայնության
 30°-ի վրա (տր. չերկ. 30°)։

Նկ. 3. Զուգահեռականներ

Բայց միայն չերկայնությամբ չի կարելի վորոշել Լենին-
 գրադի դիրքը. նույնպիսի չերկայնություն ունեն բոլոր այն կե-
 տերը, վորոնք գտնվում են նույն միջորեյականի վրա։ Այդ պատ-
 ճառով, դացի միջորեյականներից, անց են կացնում նաև աստի-
 ճանացանցի ուրիշ գծեր, Այդ գծերը գլորուսի վրա անցնում են
 արևմուտքից դեպի արևելք, կազմելով շրջաններ։ Այդ շրջաննե-
 րից ամեն մեկն անցնում է հասարակածին զուգահեռ, այսինքն
 վոչ մոտենում է հասարակածին և վոչ էլ հեռանում նրանից։ Այդ
 գծերը կոչվում են զուգահեռ շրջաններ կամ զուգահեռականներ։
 Միջորեյականները զուգահեռականներով բաժանվում են հավա-
 սար մասերի, Զուգահեռականները 180 հատ են. սրանցից 90-ը
 հասարակածից հյուսիս են գտնվում, 90-ը՝ հարավ։ Զուգահեռա-
 կանները, միջորեյականների նման, անց են կացնում ամեն 10°,
 15°-ից հետո։

Զուգահեռականների միջոցով վորոշում են աշխարհագրական
 չայնութունը, Աբխաբուգրական լայնություն կոչվում է սեղի հե-
 ոավորությունը հասարակածից դեպի հյուսիս լեվ հարավ, հաշված

չյուր գուգահեռական նշանակվում է աստիճանների թվով, նա-
յած թե նա քանի աստիճան է
հետո հասարակածից, Հասարա-
կածից ամենանեոավոր կետերը
բևեռներն են, նրանք հասարա-
կածից 60° հետո լին դեպի հյու-
սիս և դեպի հարավ:

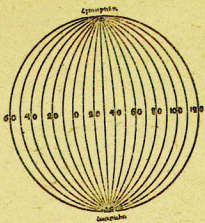
Լենինգրադը գտնվում է հա-
սարակածից դեպի հյուսիս, 60-րդ
գուգահեռականի վրա, կամ հյու-
սիսային լայնութւան 60°-ի վրա
(հա. լայն. 60°):

Լենինգրադի դիրքը լերկրա-
գնդի վրա ճիշտ վորոշվում է
նրա լայնութւամբ և լերկարու-
թւամբ՝ արևել. լերկ. 30° և հյուս.
լայն. 60°, վորո՞վհետև լերկրագնդի վրա շկա մի ուրիշ կետ, վորն
ունենա նույն լերկայնութւանը և լայնութւանը, իՍՂՄ-ի մայ-
րաքաղաքը՝ Մոսկվան գտնվում է 50-րդ և 60-րդ գուգահեռա-
կանների և 30-րդ ու 40-րդ միջորեյականների միջև, ավելի ճիշտ՝
հյուս. լայն. 56°-ի և արևել. լերկ. 38°-ի վրա:

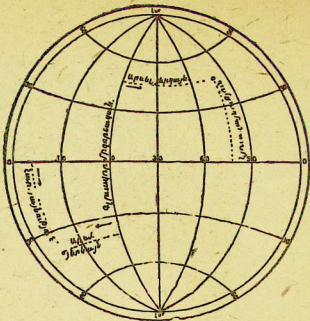
Յերևանը գտնվում է արևելյան լերկայնութւան 44½°-ի և
հյուս. լայնութւան 40°-ի վրա:

Վարժարաններ Գլորուսի և կիսագնդերի քարտեզը վրա ցույց
ափեք միջորեյականները, Յույց ափեք զլիսավոր միջորեյականը: Գլորուսի
և կիսագնդերի քարտեզի վրա դտեք գուգահեռականները: Միութւան
քարտեզի վրա գտեք Ուկրաինայի հանրապետութւան մայրաքաղաքը՝
Խարկովի լերկայնութւանը և լայնութւանը: Միութւան քարտեզի վրա
գտեք այն քաղաքները, վորոնք գտնվում են արևել. լերկ 45°-ի և հյուս.
լայն 45°-ի, արևել. լերկ 60°-ի և հյուս. լայն 43°-ի, արևել. լերկ 133°-ի
և հյուս. լայնութւան 43°-ի վրա:

Աշխատանք հասարեցեք աշխարհագրական ատարի 1-ին, 2-րդ, 3-րդ
աշխատանքները:

Նկ 4. Միջորեյականներ

Նկ. 5. Ալեքսանդրական լայնութունն ու յերկայնութունը փորոշելը

Ճ. ՎՈՐ ՄԻՋՈՐԵՅԱԿԱՆՆԵՐԻ ՅԵՎ ՁՈՒԳԱՀԵՌԱԿԱՆՆԵՐԻ ՄԻՋԵՎ Ե ԿՏՆՎՈՒՄ ԽՍՀՄ

Վարպետդի ԽՍՀՄ-ի տեղը ճիշտ ցույց տանք, մենք պետք է փորոշենք, թե նա վեր միջորելականների և զուգահեռականների միջև ե գտնվում:

ԽՍՀՄ-ի ամենահյուսիսային կետը Չելյուսկին հրվանդանը— քտնվում է հյուս. կիսագնդի 78-րդ զուգահեռականի վրա, կամ հյուս. լայնության 78°-ի վրա:

Ամենահարավային կետը — Կուլկան— գտնվում է հյուսիսային կիսագնդի 35-րդ զուգահեռականի վրա կամ հյուս. լայն. 35°-ի վրա:

Ամենաարևմտյան կետը գտնվում է արևելյան կիսագնդի 26-րդ միջորելականի վրա կամ արևել. յերկայնության 26°-ի վրա:

Ամենաարևելյան կետը — Դեմնե հրվանդանը արևմտյան կիսագնդի 168-րդ միջորելականի վրա կամ արևմտ. յերկայնության 168°-ի վրա:

Ուրեմն ԽՍՀՄ-ն գտնվում է արևելյան կիսագնդում, հասարակածից հյուսիս, 35-րդ և 68-րդ զուգահեռականների միջև արևելյան կիսագնդի 26 րդ միջուրելականի և արևմտյան կիսագնդի 163-րդ միջուրելականի միջև:

Կամ Հարելի լեռնաշղթան ասել՝ ԽՍՀՄ-ն գտնվում է հյուսիսային. 35°-ի և 78° ի միջև, արևելյան լեռնաշղթայի 26°-ի և արևմտյան լեռնաշղթայի 163°-ի միջև:

Վ 3. ԽՍՀՄ-ի ԾՈՒՎԱՅԻՆ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐԸ

Մեր Միութիւնն արեւելքը դանդաղան կողմերից վողողում են մի շարք ծովեր: Այս ծովերի վրայով ԽՍՀՄ-ն առևտուր է անում ուրիշ լեռկրներին հետ:

Հյուսիսից Միութիւնն արեւելքը վողողում է Հյուսիսային բեվեռային ձովը, նա ցուրտ ծով է. նրա մեծ մասը պատած է սառցով վոյ միայն ձմեռը, այլ և ամառը: Սառուցը խանգարում է նավադնացութիւնը:

Միայն արևմտյան մասերում — կոլա թերակղզու և Նոր Յերկիր կղզիների միջև — բնեռային ծովն ազատ է սառցից: Այս մասը կոչվում է Բարենցի ձով: Բարենցի ծովն է մտնում Առյուծաշունչի ովկիանոսից լեկող գոթիցարում տաք հոսանքը, վորի ազդեղութիւնից սառուցները հալվում են:

Բարենցի ծովից հարավ, ցամաքի մեջ է մտնում Ալիսակ ձովը: Տաք հոսանքը նրա մեջ չի մտնում այդ պատճառով նա կես տարի ծածկված է մնում սառցով:

ԽՍՀՄ-ի արևմտյան սահմանին մոտենում է Բալթիկ ձովի Ֆիննական ծոցը, Այստեղից անցնում է ամենակարճ ճանապարհը դեպի Արևմտյան Յեվրոպայի լեռկրները՝ դեպի Գերմանիա, Յոանսիա և Անգլիա: Ֆիննական ծոցը շատ շոգեխաղիք են մտնում. նրանք ուրիշ լեռկրներից բերում են զանազան ապրանքներ և դրա փոխարին արտահանում են խորհրդային ապրանքներ:

Միութիւնն Յեվրոպական մասի հարավային կողմում գտնվում է Անլ ձովը. Սա տաք, յսառչող ծով է. նրա վրայով մեր հարավային նավահանգիստները կապվում են արտասահմանի հետ: Հյուսիսային կողմից Սև ծովն է մտնում Ղրիմի բերանդղին. նա Սև ծովից անջատում է ծանծաղ Ազովի ձովը: Միութիւնն արևելյան ծովային սահմանը կապում են Խաղաղ ովկիանոսի՝

կրթական ծրագրի ընթացակարգի և մասնավորապես համալսարանական թերա-
կրթողի. Ոստայան չեմ Յապոնական ծովերի միջև գտնվում և Սա-
խային կղզին, Մախալինի հյուսիսային կեսը պատկանում և Խոբ-
հրդային Միութանը, իսկ հարավային կեսը՝ Յապոնիային: Այդ
ծովերից կարևոր նշանակություն ունի Յապոնական ծովը. նրա
վրայով մենք յեւք ունենք դեպի Խաղաղ ովկիանոսը:

Վարժարանը Բարեկրի վրա ցույց տվեք Միութանը բոլոր ծովերը:

Կ 4. ՄԵՐ ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐԸ (ՄԱՀՄԱՆԱԿԻՑ ՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ)

Միութան հարավային և արևմտյան սահմանները ցամա-
քային են:

Արևմտյան կողմից ԽՍՀՄ-ին սահմանակից են Ֆինլանդիոն, Եսթոնիան, Լատվիան, Լեհաստանը յեւ Ռումինիան, իսկ հարավա-
յին կողմից՝ Թուրքիան, Պարսկաստանը, Ավղանստանը, Չինուստանը,
Մոնղոլիան և Յապոնիայի իշխանութիւն տակ գտնվող Մանչու-
րիան յեւ Կորեան:

ԽՍՀՄ-ն միակ պետությունն է ամբողջ աշխարհում, վորտեղ
իշխանությունը պատկանում է բանվոր դասակարգին և աշխատավոր
գյուղացիության:

Ձանաղան չերկրները կապիտալիստները վոչ մի կերպ չեն
ուզում հաշտվել այն մտքի հետ, վոր Միութան մեջ Խորհուրդ-
ների իշխանությունը հաստատուն է: Այդ պատճառով նրանք
շարունակ ԽՍՀՄ-ի դեմ պատերազմի չեն պատրաստվում: Միու-
թան համարյա այն բոլոր շրջանները, վորոնք մոտ են ուրիշ
պետությունների, շարունակ գտնվում են ռազմական հարձակման
սպառնալիքի տակ կապիտալիստական չերկրները կողմից:

Վարժարաններ Բարեկրի վրա ցույց տվեք ԽՍՀՄ-ի բոլոր ցա-
մաքային սահմանները, սահմանակից պետությունները:

Աշխատանք հասարեցեք աշխարհագրական տետրի 4-րդ աշխա-
տանքը:

Կ 5. ԽՍՀՄ-Ի ՄԱԿԵՐԵՎՈՒՅԹԸ

Միութան քարտեզի մեծ մասը կանաչ և գունավորված:
Այդ ցույց և տալիս, վոր ԽՍՀՄ-ի մակերևույթի մեծ մասը դաշ-
տավայր է:

Տարբերում են չերեք ընդարձակ դաշտավայր՝ Արեւիայում
— յեւրոպական, Արեւմտայան — սիբիրական յեւ թուրանը:

Քարակերպ կանաչ ֆոնի վրա տեղ-տեղ չերևում են բաց դե-
ղին և սպիտակավուն բծեր: Դրանք բարձրութուններ են.
ԽՍՀՄ-ի Յեւրոպական մասում գտնվում են Միջին ուստական
բարձրությունը յեւ Կեռնվոլգյան բարձրությունը, իսկ ասիական
մասում՝ Արեւիայան սիբիրական բարձրությունը:

ԽՍՀՄ-ի համարյա ամբողջ հարավային և արևելյան սահ-
մանի չերկարութւամբ, ինչպես և ԽՍՀՄ-ի չեւրոպական և ասիա-
կան մասերի միջև պարզ չերևում են մուգ-շագանակադուրն շեր-
տեր — դրանք լեռներ են:

ԽՍՀՄ-ի չեւրոպական մասում գտնվում են Ղրիմի լեռները:
ԽՍՀՄ-ի չեւրոպական և ասիական մասերի սահմանում գտնվում են
Ուրալյան յեւ Կովկասյան լեռները: Չինաստանի և Ալվանստանի
հետ ունեցած սահմանում բարձրանում են Պամիր լեռնաշխարհը
յեւ Տյան Շան լեռները: Չինաստանի և Մոնղոլիայի հետ ունեցած
սահմանում տարածվում են Ալսայան լեռները:

Վարժաբուններ ԽՍՀՄ-ի քարակերպ վրա ցույց տվեք դաշտավայ-
րերը և լեռները:

Կ 6. ԽՍՀՄ-ի Գլխավոր Գեոգրաֆիկ Ուղեցույց

ԽՍՀՄ-ում չերկար գետեր շատ կան: Նրանց մի մասն սկիզբ
և առնում բարձրութուններից, իսկ մյուս մասը՝ լեռներից:

Գետերը հստակ են դեպի ծովերը:

Հյուսիսային բևեռային ծովը թափվում են՝ Հյուսիսային
Դվինա, Պեյորա, Ուր, Յենիսեյ յեւ Լենա գետերը: Յապոնական ծո-
վը — Ղրաուստ Ամուրը: Սև ծովը — Դնեստր և Դնեպրը: Դնեպրի
վրա կառուցվել և Դնեպրոգետ ելեկտրակայանը: Ազովյան ծովը
թափվում և Դոն գետը:

Կասպից ծովը թափվում և Վոլգան, վորը Միութւյան չեւ-
րոպական մասի ամենաՂրաուստ և նավագնաց գետն է: Նա աջ
ու ձախ կողմից ընդունում և ըրգմաթիվ վտակներ, վորոնցից
նշանավոր են՝ Կամա և Ոկա:

Ուրալյան լեռներից սկսվում և չերկար և սակավաջուր
Ուրալ գետը:

Ֆինանսական ծոցը թափվում է կարճ, բայց ջրառատ ներկա
դեպք.

Խորհ. Միութիւնն մեջ լճեր շատ կան: Ամենախոշոր, անու-
շահամ լճերն են՝ Բայկալը Սիբիրում, Կասոգայի և Ոճեգայի
լճերը - Միութիւնն յեվրոպական մասում:

Ամենախոշոր աղի լճերն են Կասպից և Արալյան լճերը, վո-
րոնք սոփորաբար ծով են կոչվում: Կասպից ծովից դեպի հյուսիս
դանվում են Նյոն և Բաւկաւնյակ լճերը, վորոնցից շատ աղ և
սասցվում:

Վարժաւքում ԽՍՀՄ-ի քարտեղի վրա ցույց տվեք հիշած գետերը
և լճերը:

Աշխատանքէ Կատարեք աշխարհագրական տեղը առջադրած ծ-ը
աշխատանքը:

Վ II. ԽՍՀՄ-ի ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ՝ ԳՈՏԻՆԵՐՈՎ (ԶՈՆԱ)

Խորհրդային Միութիւնը հարավից դեպի հյուսիս ձգվում է ամբողջ $4\frac{1}{2}$ հազար կիլոմետր չերկարութեամբ: Նրա հարավային մասն ունի մերձարեադարձային տաք կլիմա, իսկ հյուսիսային մասը, գտնվելով բևեռային շրջանից հյուսիս, ընդհակառակը, շատ ցուրտ կլիմա ունի:

Միութեան մեծ մասը բարեխառն գոտում է գտնվում, բայց վերստին հարավից դեպի հյուսիս շատ է ձգված, այդ պատճառով նրա բնութիւնը շատ բազմազան է:

Ուղեորվելով Սև ծովի ափերից դեպի հյուսիս, մենք տեսնում ենք, վոր հարավային տաք կլիման փոխվում է բարեխառն կլիմայի, այս էլ իր հերթին փոխվում է բարեխառն-ցուրտ, ապա ցուրտ կլիմայի:

Այսպիսով հարավից դեպի հյուսիս Միութեան կլիման հետադիտակ է ցրտում է:

Բայց կլիման փոխվում է վոչ միայն Սև ծովի ափից դեպի հյուսիս, այլ և ծովի մակերևութից ուղղաձիգ վեր բարձրանալու դեպքում: Մինչդեռ Սև ծովի լեղերքներին աճում են մշտապարբ լուսեր, այդ նույն միջոցին հովիտայան լեռների գագաթները ծածկված են լինում հովերփական ձյունով:

Ամբողջ Միութիւնը բաժանվում է միջանի հորիզոնական գոտիների. վորոնք տարբեր բնութիւն ունեն, իսկ Անդրկովկասը, վոր լեռնոտ չերկիր է, բաժանվում է միջանի ուղղաձիգ գոտիների, վորոնք նույնպես տարբեր բնութիւն ունեն:

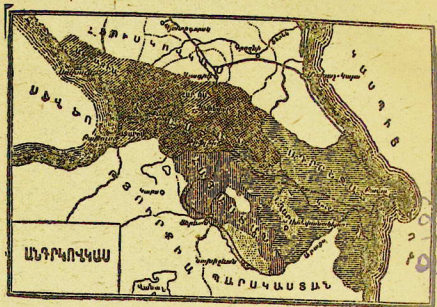
Մենք կձանոթանանք նախ Անդրկովկասի բնութեանը, ապա կանցնենք ԽՍՀՄ-ի գոտիներին:

* 1. ԱՆԴՐԿՈՎԿԱՍԻ ՄՖՅԸ

Անդրկովկասի ՄՖՅ ձանրապետութիւնը Խորհրդային Միութեան մասերից մեկն է: Նա բազկացած է հետևյալ հանրապետութիւններից.

Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետություն,
 Հայաստանի » » »
 Վրաստանի » » »

Վրաստանի Սոց. Խորհ. Հանրապետության մեջ, բացի բուն
 Վրաստանից, մտնում են նաև Աջարստանի, Աբխազիայի, Սոց.
 Հանրապետությունները և Հարավային Ոսկրի ինքնավար մարզը:

Նկ. 6. Անդրկովկասի քարտեզ

Ադրբեջանի Սոց. Խորհ. Հանրապետության մեջ մտնում են
 Լեռնային Ղարաբաղի ինքնավար մարզը և Նախիջևանի ինք-
 նավար Սոց. Խորհ. Հանրապետությունը:

Ամբողջ Անդրկովկասի ՍՖՍՀ Հանրապետության մայրաքա-
 ղաքը Թիֆլիսն է, վոր միևնույն ժամանակ Վրաստանի ՍՍՀ
 գլխավոր քաղաքն է:

	Մակերեւոյթի մեծութիւնը կիլոմետրով հարզամ	Վարչական կենտրոնը
1. Վրաստանի Սեւ սրահ	70,447	Թիֆլիս
ա) Աբխազիայի Սեւ	8,381	Սուխում
բ) Աջարստանի Սեւ	8,228	Բաթում
գ) Հարավ Ռսեթի Սեւ	4,309	Սաալիքի
2. Ադրբեյջանի Սեւ	85,968	Բաքու
ա) Ղարաբաղի Սեւ	4,161	Ստեփանակերտ
բ) Նախիջևանի Սեւ	5,968	Նախիջևան
3. Հայաստանի Սեւ	90,249	Երեւան
	Ընդամենը՝ 186 658 քառ կմ.	

Անդրկովկասի քարտեզի վրա ցույց տված՝ Վրաստանի Սեւ, Հայաստանի Սեւ, Ադրբեյջանի Սեւ

Վրաստանի մեջ գտնւոյ Աբխազիան, Աջարստանը, Հար Ռսեթիան, Ադրբեյջանի մեջ գտնւոյ Հեռն, Ղարաբաղը և Նախիջևանի Սեւ, Սույն տված Թիֆլիսը, Երեւանը, Բաքուն, Բաթումը, Սուխումը, Նախիջևանը Ստեփանակերտը, Սաալիքիքը

Անդրկովկասի սահմանները

Անդրկովկասը տարածվում է Սեւ ծովից մինչեւ Կասպից ծովը և Կովկասյան լեռնաշղթայից մինչև Պարսկաստան և Թուրքիա։ Այսպիսով Անդրկովկասի հյուսիսային սահմանը կազմում է Կովկասյան լեռնաշղթան։ Վերջինս սկսվում է Սեւ ծովի ափից, Կովկասյան լեռներով անցնում և դեպի հարավ-արևելք, բայց Բազու չհասած՝ ծովում և դեպի հյուսիս-արևելք և Սամուր գետով հասնում է մինչեւ Կասպից ծովը։

Հարավային սահմանը նույնպես սկսվում է Սեւ ծովից, Բաթումից փոքր-ինչ հարավ. կարելով ձգտել գետը՝ հասնում է Ախուրյան, աչուհեռու Ախուրյանի և Արաքսի վրայով ուղղվում և դեպի Կասպից ծովը, բայց Կասպից ծովը չհասած՝ ծովում և դեպի հարավ և Թալիթի լեռներով հասնում է մինչև Կասպից ծովը։

Անդրկովկասի արևմտյան սահմանը կազմում է Սև ծովը, իսկ արևելյանը՝ Կասպից ծովը։

8818
+8788
56825
A II

Նկ. 7. Կովկասյան լեռներ

Այսպիսով Անդրկովկասն
ու՛նի թե ծրվային և թե
ցամաքային սահմաններ.

Անդրկովկասի բարեկեցի-
կրա գույնը ավելք Անդրկովկա-
սի ՍՖՈՆ սահմանները.

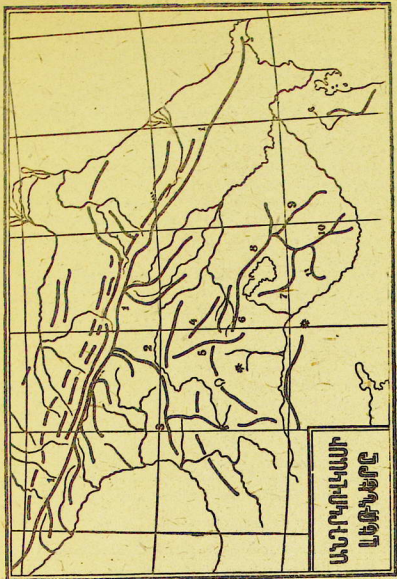
Ցույն ավելք Պարսիասա-
սը, Խուրքիան, Կովկասյան
լեռնադեման Սև և Կասպից
ծովերը

Աշխատանք կատարեցեք
աղբարհադրական աշտերի ա-
ռաջագրած ճորդ աշխատանքը:

Անդրկովկասի մակերեկվայրի
Կազմուրյունը

Անդրկովկասը Խորհրդա-
յին Միության ամենալեռ-
նոտ մասերից մեկն է: Այս-
տեղ գտնվում են բարձր
ձյունապատ լեռներ, խոր
հովիտներ ու կիրճեր, դաշ-
տավայրեր ու բարձրալեռնա-
գավաներ.

Անդրկովկասի հյուսիսա-
յին մասում տարածվում են
Կովկասյան լեռների լան-
ջերը, վորոնք առաջացրել
են մի շարք լեռնադեղեր,
լեռնահովիտներ. սարահար-
թեր ու խոր-խոր կիրճեր:
Կովկասյան լեռնաշղթայի
միջին մասը շատ բարձր է
և ունի մի շարք ձյունա-
պատ գագաթներ, վորոն-
ցից նշանավոր են Նլլըու-
սը (5629 մետր բարձրու-

Նկ. 8 Ազրիտիկյան լեռները, 1. Կոփկասյան լեռնաշղթա, 2. Սուրբաթի լեռներ, 3. Աջարա-Ախալցխայի լեռներ, 4. Վրահայոց լեռներ, 5. Փամբակի լեռներ, 6. Ալճաղանի լեռներ, 8. Շահ-դադի լեռներ, 10. Զանգեզուրի լեռներ, 11. Դաբլազյանի լեռներ:

Թյամբ), Կողբեկը (5043 մետր բարձրությամբ) Աղայ-Խոխը,
Շխարան և այլն:

Կովկասյան լեռնաշղթան ունի միջանի լեռնանցք, բայց
դրանցից հարմար է միայն Խաչի լեռնանցքը, վորով անցնում է
նշանավոր ռազմավիճական խճուղին:

Թաղմավերական խճուղու վրայով լերթեկեկում են ավտո-
մոբիլները: Նա սկսվում է Թիֆլիսից և խաչի լեռնանցքն անցնե-
լով հասնում է Որջոնիկիձե (Վյադիկավհադ) քաղաքը, վոր Հյուս-
սիսային Կովկասում է դտնվում:

Կովկասյան լեռնաշղթայից հարավ տարածվում է լերկու-
մեծ հարթութուն: Դրանցից մեկն սկսվում է Թիֆլիսի մոտից
և Կուր գետի հոսանքով հասնում է մինչև Կասպից ծով: Մերձ-
կասպյան դաշտավայրն է այդ: Մյուս հարթութունը ձգվում է
Ռիոն գետի լերկարությամբ դեպի Սև ծովը և կոչվում Սևիծով-
յան դաշտավայր:

Մերձկասպյան և Սևծովյան դաշտավայրերից դեպի հարավ
լերկերը կրկին բարձրանում է և դառնում խորդ ու բորդ: Այս
լեռնոտ աշխարհը հայտնի չե ֆոքր-Կովկաս անունով: Խորըը-
դային Հայաստանը ֆոքր Կովկասում է դտնվում:

Փոքր Կովկասը բաղկացած է բազմաթիվ լեռնաշղթաներից,
կիրճերից, հովիտներից, բարձրավանդակներից. այստեղ-այնտեղ
բարձրանում են հանգած հրաբուլխներ, վորոնց գագաթներից
մի ժամանակ արտավիժել է հրահեղուկ լավա, մոխիր և ընդար-
ձակ տարածութուններ ծածկելով գոյացրել է բարձրավանդակ-
ներ: Այդպիսի հրաբուլխներից է Արագածը:

Անդրկովկասի քարտեզի վրա ցույց տվեք Սուբասի, Աջարա-
Ախալցխայի, Փամբակի, Ալմադանի, Շահ-դաղի, Ջանգեղուրի լեռները:
Ցույց տվեք Սևծովյան և Մերձկասպյան հարթութունները:

Անդրկովկասի գետերն ու լճերը

Անդրկովկասի գետերը թափվում են Սև և Կասպից ծովերը:
Դեպի Սև ծովը հոսող գետերն ընդհանրապես կարճ են և
մեծ մասամբ սկսվում են Կովկասյան լեռներից: Գաբնանը, չերք
սարերի ձյունը հալվում է, գետերը վարարում են և կատաղորեն
ցած հոսելով քարեր են գլորում ու ժայռեր արմատախիլ անում,
ճանապարհներ ու կամուրջներ քանդում: Այդ գետերի մեջ ամե-

նամե՞ծը Ռիոնն է, Նա սկսվում է Փասիս Մրա գագաթի սառցա-
դաշտերից: Անցնելով խոր ձորերով ու կիրճերով Բուլթալիս քա-
ղաքի մոտ մտնում է Սև-ծովյան դաշտավայրը և գալար-
վելով աջ ու ձախ՝ դանդաղորեն հոսում է դեպի Սև ծովը:

Բուլթալիսի մոտ Խորհրդային իշխանութիւն ջանքերով կա-
ռուցվեց մի խոշոր ելեկտրակայան, վոր կոչվում է Ռիոնգիս:
Ռիոնգիսն էլեկտրական հոսանք է տալիս գործարաններին ու
չերկաթուղուն, լուսավորում է անները:

Կասպից ծովը թափվող գետերից նշանավոր են Կուրը և
Արաքսը:

Կուրն սկսվում է Թյուրքիայից: Մտնելով Անդրկովկասի
սահմանները, նա հոսում է դեպի Կասպից ծովը: Նրա ափին
գտնվում են Ախալցխա, Բորժոմ, Գորի, Թիֆլիս քաղաքները:
Թիֆլիսից վոչ հեռու, Կուրի վրա գտնվում է նշանավոր Զագես
ելեկտրակայանը, իսկ վտակներից մեկի վրա՝ Զորագետը:

Արաքսը նույնպես Թյուրքիայից է սկսվում: Այդ գետով
Անդրկովկասը բաժանվում է Թյուրքիայից և Պարսկաստանից:
Նրա վտակների վրա կառուցվել են հետևյալ ելեկտրակայաննե-
րը—Լեմգետը, Յերեվանգետը, Քախտեղգետը:

Թե Կուր և թե Արաքս գետերից ու նրանց վտակներից
անցկացված են մի շարք ջրանցքներ, վորոնցով վտուղվում են
բամբակի ցանքները, բոստանները և այգիները:

Անդրկովկասում լճեր շատ կան, բայց դրանց մեջ ամենա-
մեծը և ամենազեղեցիկը Սեվանա լիճն է, վոր հոշակված է իր
իշխան և զեղարքունի ձկներով:

Քարաեղի վրա ցույց տվեք Ռիոն, Արաքս և Կուր գետերը:

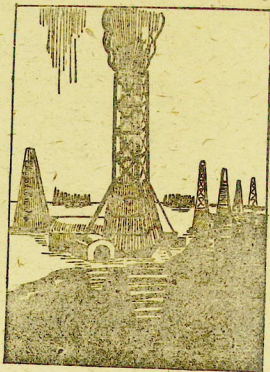
Աշխատեմք. Կատարեցեք աշխարհագրական տետրի առաջադրած
7-րդ աշխատանքը:

Անդրկովկասի ոգակառ համաձոններ

Անդրկովկասը հարուստ է զանազան հանքերով և շինանյու-
թերով: Մրանց մեջ առաջին տեղը բռնում է սնվիրը, վոր սե՛ծ
նշանակուլթյուն ունի վոչ միայն Անդրկովկասի այլ և ամբողջ
Միութիւն համար:

Բագուն նավթի արդյունաբերութիւն համաշխարհային

և Վոլգա գետով փոխադրվում են ԽՍՀՄ զանազան շրջանները, մյուս մասն էլ նավթատար խողովակներով մղվում են Բաթում, Երևան և այլուր, որոնք նախկինում և արտաձևման Բազմաթիվ նավերը նավթով բեռնված, ուղևորվում են Ֆրանսիա, Իտալիա, և ուրիշ լեռերին:

Կի 9. Բազմաթիվ սավթանոցներ

Նավթի մեծ պաշար գտնվում են Շիրաքում (Վրաստանում), Նավթի արդյունաբերությունն աչտակ նոր է սկսվել. 1937 թ. Շիրաքը մեկ կտա 4 միլիոն տոնն նավթ:

Մանգոսն Հանքերի մեջ լեռկորդ տեղը բնում և մանդա- նը: Նա գտնվում է Ճիարուրայում, Բուխարայից արևելք: Այստե- դից մանդանը լեռկաթուղով փոխադրվում է Փոթի նավահան- գիսարը, վորտեղ նավերը բեռնվելով՝ ուղևորվում են զանազան լեռկրներ:

և խոշոր գործարան (յերկաթ-մանգանի գործարան)։

Պղինձ. Պղինձն Անդրկովկասի դիստրիկտ հարստութիւններէից մեկն է։ Պղինձանքերի հակալական պաշար գտնվում է Հայաստանում (Ղափան և Ալյանիվերդի) և Ադրբեջանում (Քիտաբեկ)։

Ռերկար. Գանձակից վոչ հեռու Գաշքիսանում - գտնվում է յերկաթանքի մեծ պաշար։ Այդ հանքը շահագործելու համար ներկայումս կառուցվում է յերկաթգծի մի ճյուղ և մեքադադոծական գործարան, վորը Բաղվի նավթորդուեւարեբուժլան համար խողովակներ կարտադրի։

Անդրկովկասում քարածուխ ստացվում է Տղվիբուլիում (Քուլթալիսի մոտ) և Տղվարչելիում (Ասխադիա)։ Բայց Տղվարչելու քարածուխն աղիւլի լալն է և նրա միջոցով կարելի չէ երկաթահանք հալել։ Այդ քարածուխն արտահանելու համար Խորհրդային խշխանութիւնն անց և կացրել հատուկ յերկաթգլեծ Ոչկեմչիբի նավահանգստից դեպի հանքերը։

Շիկանյուրեր. Անդրկովկասի լեռները հարուստ են շիկանյութերով։ Սրանց մեջ աչքի չեն ընկնում տուֆը, պեմզան, գրանիտը, բազալտը, մարմարը, կիբը և այլն։

Շիկանյութերը լալն չափով ուղտագործելու համար Խորհ. խշխանութիւնը հատուկ յերկաթուղային ճյուղեր և անցկացրում, վորոնք հնարավորութիւն են տալիս շիկանյութերը փոխադրելու Միութիւն հեռավոր վայրերը։ Այդպիսի ճյուղերից են Արթիկի, Անի-պեմզայի ճյուղերը։

Վարժուրյում Անդրկովկասը քաշտեղձ վրա ցույց տվեք Բառն, Ղափանը, Ալյանվերդին, Գանձակը, Տղվարչելին, Տղվիբուլին, Ճլախուրը, Արթիկը։

Անդրկովկասի կլիման յեվ բուսականօթյունը

Անդրկովկասի կլիման շատ բազմազան է։ Այստեղ պատահում են խոնավ և տաք շրջաններ, չոր ասիատաաններ, ճյուղնապատ լեռնազաղաթներ, մեղմ կլիմա ունեցող կուրորաներ։

Կլիմայի բազմազանութիւնն պատճառով աչտեղ աճում են թե տաք, թե բարեխառն և թե ցուրտ յերկրներէ ըույտեր՝ նարինջ, մանդարին, կիտրոն, թեւի, բամբակ, գեղձ, լատաղ, դափնի, մազնոլիս (կղրի), կաղնի, նոճի և այլն։

Այդ բույսերից վոմանք, որինակ՝ դափնին, մադնուլիան, կիտրոնը, մանդարինը, ամբողջ տարին տերևները չեն թափում

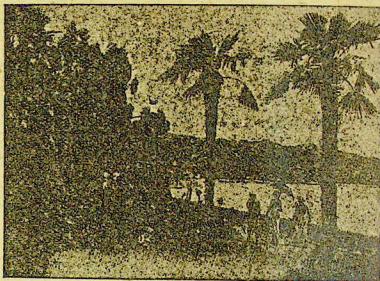

Նկ. 10. Մանդարին

Նկ. 11. Կրտսե

Նկ. 12. Գեղձ

և կոչվում են սեռադալար բույսեր. մյուսները ձմեռը տերևները

Նկ. 13 Սե ծովի ափին

թափում են և կոչվում են սաղարքավոր բույսեր, որինակ՝ կաղնին, բոխին, հաճարենին և այլն:

Անդրկովկասի Սև-ծովյան ափերը տաք և խոնավ կլիմա ունենւն Լեռների ծովամերձ լանջերը ծածկված են հսկայական ծառերով. հազարալոր պատատու սեւեր փաթաթվում են այդ ծառերին, անցնում մի ծառից միւրը, խճճում նրանց և անտառը դարձնում զգալի անցանակ: Անտառն Արեւմտյան Անդրկովկասի գլխավոր հարստութւո՛ւններից մեկն է: Ծառերի մեջ կան այնպիսի թանկարժեք տեսակներ, վորոնց փայտն արտահանվում է որչ՛նակ՝ սամբուս և զեղձ ծառերը:

Նկ. 16. Թեյի պլանտացիա Չակոյում

Սև-ծովյան ափերը ծածկված են ընդարձակ ճահիճներով: Այդ ճահիճները ներկայումս չորացվում են և նրանց տեղում դանազան կուլտուրական բույսեր են մշակում:

Այդ շրջանում մշակում են՝ խնձոր, սանձ, դեղձ, ձիթենի, խազող, Վարելանոդերը ծածկված են չեղիպտապորենի արտերով: Բաթումի շրջակայքում աճում են՝ կիսրոն, մանգաբին, Եսրիմզ, կաուչուկաբեր բույսեր, րեյ:

Անդրկովկասի Սև-ծովյան ափերն ունեն մերձ-արեւիպար-
ձային գոտու բուսականութիւնն:

Այստեղից դեպի արևելք, ինչպէս և դեպի լեռների բարձր
գագաթները, փոխվում և թե կլիման և թե բուսականութիւնը:

Մերձ-կասպիան հարթութիւնը չոր կլիմա ունի, վորովհետև
Աշարա-Ախալցխայի, Սուրամի լեռների պատճառով նա Սև ծով
կողմից շատ քիչ խոնավութիւն և ստանում: Ամառը չերկարատև
է, բայց շոգ. հուլիսի միջին բարեխառնութիւնը 25°-ից անց-
նում է: Զիւնը չերկար չի նստում: Գարնանը տափտատանները
ծածկվում են կանաչով, բայց հենց վոր ամառը գալիս է, խոտը
խանձվում է, չորանում: Մերձ-կասպյան հարթութիւնն Անդր-
կովկասի ամենաչոր մասն է. առանց արհեստական վտուղման
այդ դաշտերն արդիւնը չին ապրիս: Կուր և Արաքս գետերից ու
նրանց վտակներից անցկացված են ջրանցքներ, վորոնք վտու-
ղում են բամբակի ցանքերը և այգիները:

Մերձ-կասպյան և Սև-ծովյան դաշտավայրերն Անդրկովկասի
ամենացածր շրջաններն են: Յեթի այստեղից սկսենք բարձրա-
նալ Կովկասյան լեռները, կամ Փոքր Կովկասը, կտեսնենք վոր
կլիման հետզհետե ցրտում է: Մինչև 1200 մետր բարձրութիւնը
կարելի չէ մշակել բամբակ, խաղող, թխենի և այլն. 1200-ից
մինչև 2000 մետր բարձրութիւն ունեցող տեղերում բնակիչները
հացահատիկներ են ցանում, իսկ 2000 մետրից բարձր տարած-
վում են լեռնալին արոտավայրեր, վորոնք մեծ նշանակութիւն
ունեն մեր լերկրի մթերատու անասնապահութիւն համար:

Փոքր Կովկասը ցամաքային կլիմա ունի: Ախալցխայի լեռ-
ներից դեպի հարավ-արևելք մթնոլորտային անգամները հետզ-
հետե սակավանում են: Փոքր Կովկասի ամենաչոր մասն Արա-
րատյան դաշտն է: Արարատյան դաշտում աճում են՝ բամբակ,
խաղող, ծիրան, դեղձ: Այդտեղ մի շարք ջրանցքներ են անց-
կացված:

Անդրկովկասի բնակչութիւնը

Անդրկովկասում ապրում են զանազան ազգութիւններ,
վորոնց մեջ իրենց քանակով առաջին տեղը բռնում են վրացի-
ները, բուրխեր և հայերը: Հենց այս ազգութիւններն էլ կազմե-
ն անկախ սոցիալիստական հանրապետութիւններ: Մյուս ազ-

դուժուհիներից աչքի լեն ընկնում ուսաները, արխազները, ոսերը, քրդերը և այլն:

Բնակիչների թիվը մոտ 7 միլիոն է: Մեկ քառակուսի կիլոմետրի վրա միջին հաշվով ապրում է 37 մարդ:

Անդրեովկասը սեխնիկական յեվ Աերաբիվադարձային սեակույր-
նիտի Երզան է

Անդրեովկասի բազմազան կլիման հնարավորություն է տալիս մշակելու վոչ միայն հացահատիկներ, այլ և մի շարք տեխնիկական բույսեր՝ բամբակ, ուսմի, կենսաՖ, թեյ, ծխախոտ և այլն:

Բամբակ, Տեխնիկական բույսերի մեջ առաջին տեղը բամբակն է բռնում: Այդ և պատճառը, վոր դանազան լեռկրներ աշխատում են շատ բամբակ ստանալ:

Նկ. 26. Բամբակի բերքահավաքը

Անդրեովկասը Խորհրդային Միության բամբակագործական շրջաններից մեկն է: Բամբակի ընդարձակ ցանքսեր կան Մերձկասպյան դաշտավայրում և Արարատյան դաշտում:

Բամբակի ցանքսերն ընդարձակելու համար Խորհ. ԽՄԿՍ-ն ուժեղանալով ամեն տարի բամբակագործական շրջանները ներմուծում է արակառքներ, լեռկրագործական գործիքներ, պարարտանյութեր, կրեճում է մեքենա-արակառքային կայաններ:

Կենտօժ յնկ ռաւի. — Պարկեր և կոշտ գործվածքներ պատօ
րաստելու համար Միուլթյան մեջ շատ զուտ են գործածում, վոր
ուրիշ չերկրներէջ ենք ներմուծում: Կենտօժը մեր զուտն է: Ըն-
դարձակելով կենսաֆի ցանքսերը, մենք կազաովենք արտասան-
մանչան ջուտից: Կազմակերպվում են հատկապես աջօպիսի խորն-
տնտեսութչուշներ, վորոնք զրադվելու յեն ռաւիի և կենսաֆի
մշակութչամբ:

Օուդատու բույսեր. Արևածաղկից, քունջուլից, սոյալից
ստացվում և չուղ կամ ձեթ:

Շխախոտ. Անդրկովկասը Միուլթյան ամենակարևոր ճխախո-
տագործական շրջանն և Շխախոտը մշակվում և դիխտվորապես
Արևադիալայամ: Սուխումի ճխախոտը հալանի չե վոչ միայն ամ-
բողջ Միուլթյան մեջ, այլ և արտասահմանում:

Թեյ. Մե ծովի ափը Միուլթյան թեյի շրջանն և Թեյի մշա-
կութչուշը դարգացել և մանավանդ Աջարտաթնում: Մեզնում
ընդարձակվում են թեյի տնկաբանները, վորոնք պիտք և բավա-
բարեն մեր թեյի պահանջը:

Շաբարի հակնդեղ. Անդրկովկասում Շիբալի դաշտում (Հա-
լաստաթնում) և Գորու դաշտում (Վրաստաթնում) շաքարի ձակնդեղ
և մշակվում: Գորու դաշտում (Աշարայում) Կաուցվիկ և շա-
քարի գործարան, վորը մեծ քանակութչամբ շաքար և արտա-
դրում:

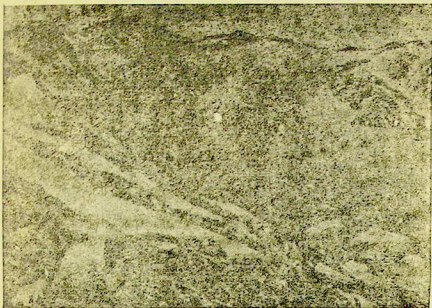
Այգեգործութչուն յնկ բանջարաբուծութչուն. Անդրկովկասը
հալանի չե իր խաղողի, դեղձի, ծիրանի, խնձորի և ուրիշ մրգե-
րի ալգինելով: Խաղողից պատրաստում են գինի, կոնյակ, խա-
ղողի հյութ, մրգերից պատրաստում են դանադան կոնսերվներ:
Բանջարանոցները տալիս են կազամբ, պամիդոր և այլն:

Հացահատիկների մտակութչունը. Անդրկովկասում ցանում են
ցորեն, լեզիպտացորեն և գարի: Բազց սեփական հացը չի բա-
ղականացնում. ամեն տարի Հյուսիսայլին Կովկասից մենք ալլուր
ենք ներմուծում:

Մրերատու անասնապահութչուն

Ան սանապաշութչունը մեծ նշանակութչուն մեր չերկրի հա-
մար. նա տալիս է աննղամթերք (չուղ, պանիր, կաթ, միս) և
հում նյութ գործարանների համար:

Անդրկովկասի բնական պայմանները շատ նպաստավոր են անասնապահութիւն զարգացման համար. ընդարձակ տարածութիւններ ծածկված են լեռնալին արոտավայրերով, վորտեղ

Նշ 16. Լեռնային արոտավայրերում

արածում են կովերի և վոչխարների հոտերը: Անդրկովկասի լեռնալին շրջաններում հիմնվել են անասնապահական խորհանտեսութիւններ, կաթնատնտեսական ֆերմաներ, վորոնք մեր լեռկերի համար արտադրում են պանիր ու յուղ:

Այսպիսով Անդրկովկասը քե սիոնիկական բույսերի յեվ բե սքեբասու անասնապահոն քյան երջան և:

Անդրկովկասի ճանապարհները

Անդրկովկասի ժողովրդական տնտեսութիւն արադ զարգացումը պահանջում և ունենալնոր խնուղիներ ու լեռկաթուղիներ:

Գլխավոր լեռկաթուղին Բադվիք անցնում և դեպի Բաթում: Մի ուրիշ լեռկաթուղի թիֆլիսից Յերևանի և Նախիջևանի վրա-

յով անցնում է Զուլֆա՝ Պարսկաստանի սահմանը: Այս գծերից սկսվում են մի շարք ճյուղեր, վորոնք հանքերը, կուրորաները, գյուղատնտեսական շրջանները միացնում են գլխավոր լեռկաթ-գծի հետ: Ահա այդ ճյուղերը՝

1. Ալլաթ — Զուլֆա, կառուցվում է.
2. Ղափոնի գիծ, կառուցվել է խորհրդայնացումից հետո.
3. Յերևան — Աղստաֆա, կառուցվում է.
4. Լինինական — Արթիկ — Մահմուդլուղ, Լինինական — Անի-Պեմզա, կառուցվել է խորհրդայնացումից հետո:
5. Թիֆլիս — Կախեթի գիծ.
6. Բորժոմ — Բաղուրիանի գիծ.
7. Ճիաթուրայի գիծ.
8. Տղվիբուլիի գիծ.

Նկ. 17. Մի լեռնանցք.

9. Սամարեղի — Փոթի գիծ:
10. Ահ-ժուլյան գիծ, կառուցվում է.
11. Յեվլախ — Ստեփանակերտի գիծ, կառուցվում է: Բացի լեռկաթուղիներից, անցկացված են մի շարք խճուղիներ, վորոնց մեջ առաջին տեղը բռնում է Ռազմա-վիրական ճանապարհը: Սա Թիֆլիսը միացնում է Ուլճենիկիձեյի հետ:

Անդրկովկասի համար կարևոր ճանապարհներ են նաև Սեյլ
և Կասսյից ծովերը:

Սև ծովով Անդրկովկասը կապվում է Ուկրաինայի, Հյուս.
Կովկասի, Ինչպես և Արևմտյան Յեվրոպայի լեռկրներին, Ամերի-
կայի, Թուրքիայի հետ: Սև ծովի գլխավոր նավահանգիստներն
են Բարուսը (նավթի արտահանութուն), Փոքին (մանգանի ար-
տահանութուն):

Կասսյից ծովի վրայով մենք կապվում ենք Միուլթան տար-
րեր շրջաններին և Պարսկաստանի հետ: Կլխավոր նավահանգիստն
և Բազում:

Անդրկովկասի քարտեզի վրա ցույց տվե՛ք՝

1. Բազու — Թրֆլիս — Յերեվան — Նախիջևան — Ջուլֆա յերկաթուղին

2. Յերեվան — Թրֆլիս — Բաթում յերկաթուղին

3. Բա. ու. — Ալյաթ — Ջուլֆա (կառուցվող) յերկաթուղին

Գտե՛ք Յերևան, Բազու, Թրֆլիս, Լենինական, Ղարաքիլիսա, Գու-
թայիս, Բաթում, Փոթի, Սուխում, Գանձակ քաղաքները:

Աշխատանք. Կատարեցե՛ք այսարհադրական տեսրկ տաղադրած
Ց-ը պատասանքը:

2. ՄԵՐՉԱՐԵՎԱԴԱՐՉԱՐՉԱՅԻՆ ԳՈՏԻ

Մենք տեսանք, Վոր Անդրկովկասի Սև-ծովյան ափերն
իրենց բնութիւնով նման են արևադարձային լեռկրներին —
մտնաբեկադարձային յերկիր են: Նույնպիսի բնութիւն ունի նաև
Ղրիմ թերակղզու հարավային ծովափը:

Ղրիմի հարավային ծովափը և Անդրկովկասի Սև-ծովյան
ափերը կազմում են ԽՍՀՄ-ի մերձարեւադարձային գոտին:

Ղրիմի հարավային ծովափը

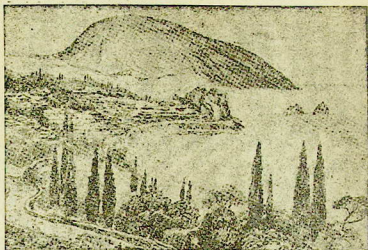
Ղրիմը մի թերակղզի չէ, Ղրիմ թերակղզու հարավային մա-
սում ձգվում է Ղրիմի յեղնաօղթան, Վոր հարավային ծովափը
պաշտպանում է հյուսիսային ցուրտ քամիներէրց:

Ղրիմի կլիման տաք է: Ամառը շոգ է, չոր և յերկարատև,
մեղմ և անձրևային: Յերբմն ձյուն է գալիս, բայց իսկույն հալ-
չում է: Ամառներն այստեղ այնքան քիչ անձրևներ են գալիս,
վոր գետակները ցամաքում են: Ղրիմում այդ ժամանակ ջրի
սակավութուն է զգացվում: Տարվա ամենալավ լեզանակն աշունն

ե — ոգոստոս, սեպտեմբեր և հոկտեմբեր ամիսները: Այդ ժամանակ արևն աշնպես ե այրում, ինչպես ամառը, չեղանակը պարզ ու տաք է, ոգը մաքուր:

Ղրիմի լեռների բուսականությունը. Ղրիմի լեռների լանջերը ծածկված են հաճարի և նոճու անտառներով:

Հաճարի անտառները տեղ-տեղ 200-ամյա հասակ ունեն: Հաճարի ծառերի հասա, ուղիղ բները մոխրագույն սյուների ձևով կանգնած են իրարից հեռու, իսկ բարձրում փռվում են նրանց լայն սաղարթները: Բացի հաճարի ծառերից, այստեղ պատահում են նաև բոխի, հացք, լոբի, հոնի, բնիուզենի, մաւրենի:

Նկ. 18 Ղրիմի հարավային ծովափը

Դեռների չոր և արևոտ լանջերը ծածկված են նոճու գեղեցիկ անտառներով: Ամառային շոգ օրերին նրանց ձյութի ուժեղ հոտը լցնում է ոգը:

Տեղ-տեղ դեռես պահպանվել են գիհու պուրակներ, բայց դիհու անտառների մեծ մասը կտրտված են և նրանց փոխարեն այժմ տարածվում են խաղողի և դանազան պուղատու ծառերի այգիներ: Մինչև հեղափոխությունը Ղրիմի անտառներն անխնա վոչնչացնում էին: Այս պատճառով հողի մեջ խոնավությունը

պահպանեց, դետակները ցամաքեցին: Լեռնալանջերի անտառները պահպանում են անձրևաջուրը, թուլլ չեն տալիս, վոր գետակները ցամաքեն: Անտառները շատ խոնավութուն են գործընթացում և մեծացնում են ամսամածութունը: Անտառի պահպանումը մեծ նշանակութուն ունի Դրիմի ծովափի համար:

Ներկայումս Դրիմում վորոշ անտառամասեր պահպանվում են, նրանք աչքելանտառներ են հայտարարված: Այդ անտառներում խստիվ արգելվում է փայտ կտրել, կրակ անել, վորսալ, ծաղիկներ հավաքել, նույնիսկ քարեր տեղահան անել:

Մովափի բուսականությունը. Լեռների և ծովի միջև ընկած ցամաքի նեղ շերտում, արևի կիզող ճառագայթների տակ զարգացել է չորութւան հարմարված առանձին բուսականութուն:

Այստեղ կան բազմաթիվ թփեր, վորոնք տերևի փոխարեն փշեր ունեն. շատ կան և այնպիսի բույսեր, վորոնք ձմեռն իրենց տերևները չեն թափում. սրանց տերևները կոշտ են և ծածկված հաստ թաղանթով: Այդպիսի բույսերը վոչ ամառվա այրող շոգերից են վախենում, և վոչ էլ ձմեռային թեթև ևսոնամանիքներից: Մշտադալար բույսերից Դրիմում հայտնի յիւ ոլեանդրը, մագնոլիան, դափնակեռասը: Բազմազան պատատուկներ վաթաթվում են ծառերին ու թփերին: Փշատերև ծառերից աճում են կիւպարիսը, Դրիմի ճոճիճ և այլն:

Մովափի կանաչը ձմեռվա ընթացքում չի պահպանում, բայց ամառվա շոգերին չորանում է: Մովափի աաք կլիման հնարավորութուն է տալիս մշակելու տաք գոտու մի շարք ոգտակար բույսեր:

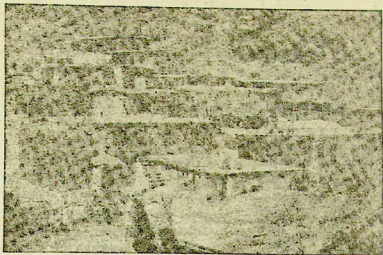
Կենդանական աշխարհը. Դրիմի կենդանական աշխարհն աղքատ է, բայց շատ կան մողեսներ, վորոնց նկատելը հեշտ չե: Նրանց գույնը նման է շրջապատող այն ժալուրի և քարերի գույնին, վորոնց վրա նրանք տաքանում են: Մարդու մոտենալիս, նրանք անմիջապես թաղնվում են ճեղքերի մեջ:

Տաք, արևոտ որերին ողը լցվում է միջատների ձայնով: Գետերում գտնվում է խլխան թանկարժեք ձուկը:

Դրիմի ծովափի բնակչությունը

Դրիմի բնիկ ժողովուրդը քարաբներն են, նրանց գլուխները ցրված են Դրիմի լեռնալանջերում, ամբողջ Դրիմում:

Տները, ինչպես և բոլոր շենքերը շինված են քարից: Պարն
այստեղ ամենատարածված շինանյութն է:

Նկ. 10. Ղրիմի գյուղ

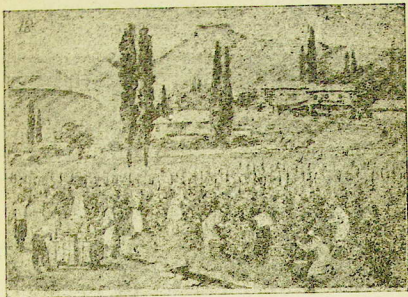
Մովափին, վերտեղ ջուր կա, այդիներ են տարածվում:

Ղրիմի այգիներում կան բազմաթիվ շքեղ ծաղիկներ, գեղեցիկ
բատիվ բույսեր (զարգարույսեր), մրգատու ծառեր՝ բզեցի, բն-
կուզեցի, ծիրանի, նեցեցի, ծիրանի, Ջիթհենու պտուղներից ստաց-
վում է պրովանսի ձեթ, բայց Ղրիմի տնտեսութչյան համար
առանձնապես կարևոր նշանակութչուն ունի խաղողը:

Այժմ մենատնտեսները Ղրիմում, ինչպես և ամբողջ Միու-
թյան մեջ, իրենց սեղը կոլտնտեսութչուններին են դիջում: Այ-
գիները դառնում են սոցիալիստական սեփականութչուն:

Ցարական և կալվածատիրական այգիներն որինակելի խորհ-
տնտեսութչուններ դարձան: Գինեգործութչունն որինակելի հիմ-
քերի վրա չե դրված: Այստեղից մեծ քանակութչամբ գինի չե
արտաձանվում ԽՍՀՄ-ի զանազան շրջանները, ինչպես և արտա-
սահման:

Ղրիմի հարավային ծովափի չոր, տաք կլիման, ծովը, խա-
խուղ և պտուղները շատ հիվանդներ են զբաղում դեպի իրենց:
Ղրիմն ուղտակար և մանավանդ Թոքախտավորների համար:

Նկ. 20. Թաղուղի քաղը Ղրիմում

Հեղափոխութունից առաջ Ղրիմի հարավային ծովափը
ծածկված էր շքեղ պալատներով՝ հարուստ ամառանոցներով: Այս-
տեղ ելին գտնվում Թաղափորի և նրա ազգակիցների պալատ-
ները: Պալատների շուրջը փռվում ելին շքեղ այգիներ: Այժմ
այդ պալատներն ու ամառանոցները դարձել են սանատորիաներ
և հանդստի տներ աշխատավորների համար, խոկ ցարական պա-
լատը գյուղացիական սանատորիա չե:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք Բաթում—Սեփաստոպոլ ծովային ճա-
նապարհը:

Ցույց տվեք Ղրիմ Թերակղզին, Ազովի ծովը, հերչի նեղուցը, Սև-
Ֆերոզոլ բազալը:

Աշխատանք. հատուկեցեք աշխարհագրական ակադեմիայի առաջադրած
Թ-ը պալատանքը:

Անապատների գոտին գտնվում է Կասպից ծովից դեպի արևելք, Թուրանի դաժնավայրում, Մի ժամանակ այս ամբողջ դաշտավայրը ծովի հատակ է չ'դել: Դեռ այժմ էլ մնացել է այդ հին ծովի մնացորդը՝ Արայան լիճը (ծովը): Նրա մեջ թափվում է լեռկու մեծ գետ՝ Ամու-Դարյա և Սիր-Դարյա:

Նկ. 21. Կարա-Կում անապատը

Անապատների գոտին հարավից և հարավ-արևելքից լնոնաշղթաներով բաժանվում է այնպիսի տաք, նույնիսկ շոգ լեռկերներից, ինչպես Պարսկաստանը, Ավղանստանը և Հնդկաստանն են:

Վարժաբյում. Գարտեղի վրա գտեք Արայան լիճը (ծովը), Թուրանի դաշտավայրը և այն լեռները, վորոնցով այդ դաշտավայրը բաժանվում է հարևան պետություններից:

Անապատների բնութայունը

Կլիմա. Անապատների գոտու է կլիման չոր և և տոթակալ: Մթնոլորտային տեղումները շատ սակավ են: Թուրանի դաշտավայրի միջանի տեղեր պատկանում են անձրևով և ձյունով ամե-

Նաադքատ վայրերի թվին՝ ամբողջ աշխարհում: Ամառները բարեխառնութիւնը հասնում է մինչև 46°-ի Հողը, ավազը, քարերը, մետաղե առարկաներն այնպես են տաքանում, վոր ձեռք տալիս մարդու ձեռքն այրվում եւ Քարածալները ճաքճքում և փշրվում են: Անդադար փշող ուժեղ քամիներն այնպիսի յետ սաստկացնում են արևի չորացնող ազդեցութիւնը: ԽՍՀՄ-ի ամենաչոց և ամենաչոր տեղերն են սրանք: Ամառը տևում է 5-6 ամիս: Ձմեռը կարճատև է, բայց ցուրտ. սառնամանիքները հաճախ հասնում են մինչև—20°, իսկ միջանի տեղերում՝ նույնիսկ—35°:

Թուրանի դաշտավայրում ջուրը շատ սակավ է. դեառակները բարակ են, աչն ևլ կորչում են ավազների մեջ, վնասնք բուրբոլին են անհետանում, իսկ վոմանք հաճախ փոխում են իրենց հունը: Ամենամեծ գետն Ամու-Պարչանն է: Մի ժամանակ սա թափվում եր Կասպից ծովը, իսկ այժմ թափվում է Արալիսն ծովը: Ամու-Պարչալից գետի հարավ արևմուտք գտնվում է Կուրտ-Կում անապատը, իսկ դեպի հյուսիս-արևելք՝ մի ուրիշ մեծ անապատ, վոր կոչվում է Կրզըլ-Կում:

Հողը. Անապատների մեծ մասը հողից դուրի է և ծածկված փխրուն ավազով. տեղ-տեղ պատահում են աղուտային կապահողեր:

Անապատի բուսական յեվ կենդանական աշխարհը

Անապատի բուսականութիւնը նման է չոր տափաստանների բուսականութեանը, միայն այնպիսի յետ աղքատ է: Բույսերն աճում են իրարից հեռու, ունեն չերկար արմատներ, վորոնցով նրանք յերկրի խոր շերտերից ջուր են ծծում: Նրանց մանր տերևները ծածկված են մաղիկներով կամ խավով՝ արևի կիզող ճառագայթներից պաշտպանվելու համար. միջանի բույսեր տերևներից բուրբոլին դուրի են:

Անապատի կենդանական աշխարհը նույնպես նման է չոր տափաստանների կենդանական աշխարհին: Այստեղ պատահում են կրծողներ: Խոշոր կենդանիներից մեկ-մեկ չերևում են սալգակներ, վորոնք սնունդ գտնելու նպատակով կարող են արագորին անցնել մեծ տարածութիւններ:

Անապատներում կան թռչնավոր սարդեր, կարիճներ, փալանդներ, մողեսներ, կրիաներ և թռչնավոր ոճեր: Անապատի բուրբոլ կենդանիներն այնպիսի գույն ունեն, վոր նրանց դժվար է նկատել ավազի մեջ:

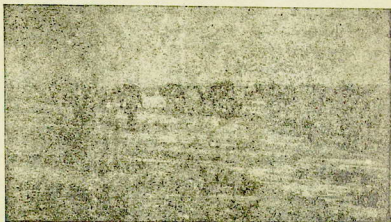
Անապատում մարդ կարող է սպրել միայն այնտեղ, վոր-
տեղ ջուր կա:

Գեօսահովիթների բուսական յեկ կենդանական աշխարհը

Ռուրոսվին այլ պատկեր ունեն գետերի արգավանդ հովիտ-
ները: Այնտեղ ջրաբեր հողը տաքանալով արևից՝ ծածկվում է
ճոխ բուսականութիւյամբ: Մացառուտների և չնդեզնուտների մեջ
ապրում են խոշոր կենդանիներ՝ վարազներ, վազրեր, հովազներ:

Անապատում

Բարձր ավազաթմբի զազաթից մեր առաջ բացվում է մի
ընդարձակ տարածութիւն, վոր ծածկված է դեղնավուն-սպիտակ
ավազով. սակայն այդ ավազը հարթ չէ, այլ խորդ ու բորդ,
ավազաթմբերին հաջորում են դոզեր. ավազե ծովի բարձր ալիք-
ները շարքերով տարածվում են հեռուն և կարծես վերջ չունեն:
Ապրիլի վերջն եր. արեածաղից հետո բարեխառնութիւնն արագ
բարձրանում եր, իսկ կետրին ավազն այնքան եր տաքանում,
վոր բորիկ վոտքով քայլնն տննարին եր: Նույնիսկ տաքին սո-
վոր ձիերը հրատարվում էին գարի ուտելուց և խեղդիչ շոգից
հողնած, թուլացած՝ կանգնած էին: Ըստ չերևութին, միայն
ուղտերը չէին զգում այդ շոգը:

Նկ. 23. Ուղտի կարավանն անապատում

Առաջնայան ժամը 10-ին սկսում էր փչել ուժեղ քամի, վորը բարձրացնում էր տաքացած ավազի ամբողջ ամպեր. աչք ամպերն այնքան խիտ էին, վոր որը ցերեկով արևը թվում էր մասախուզի մեջ, և 3-4 կիլոմետրի վրա վոչինչ չէր լերևում Տաքացած ավազն անխնա ծածկում էր մեր լերեսն ու ձեռքերը, լյվում բերանները, աչքերը, ականջները, կաշվի մեջ զոր էր առաջացնում:

Արևը շարունակում էր այրել լերկերը: Ջրամանն անդադար բերաններիս էլինք դնում: Այսպես շարժվում էինք Օ որ: Նույնիսկ ուղտերն ուժասպառ լեղան ծանր ճանապարհից, անդի և ջրի պահասութունից:

Ավազաթմբերի վրա պատահում էին սաքսառւ ծառերը, վորոնց տերևներն այնքան նեղ էին, վոր հիշեցնում էին մեր լեզունու տերևները:

Ճանապարհին աղբյուր տեսանք, բայց նրա մեջ այնչափ քիչ ջուր կար, վոր պաշար վերցնելը հնարավոր չէր. նա նույնիսկ հերիք չարավ, վոր մեր խումբը լսմեր, կշտանար: Ուղտավարն անդգա ընկավ գետին. հազիվ հազ կարողացանք նրան ուշքի բերել:

Գործը վատ և վատնգավոր ընթացք էր ընդունում:

Մի կողակ հանձն առավ առաջ գնալ և դիտել ճանապարհը: Յերեկոյան նա վերադարձավ, բերելով իր հետ լեզեղի մի թարմ ճուղ Ամու-Դարլալից: Հետևյալ որը կարավանն Ամու-Դարլայի ափին էր գտնվում:

Նրա լայնութունը հավասար էր 600-800 մետրի, ջուրը պղտոր էր: Նրա ափերը ծածկված էին հարուստ, կանաչ բուսականությամբ, վոր շրջապատող անապատի հակապատկերն էր:

Ջրի նեամակությունն անապատում

Անպատուղ և անջրդի չե Միջին Ասիական անապատը: Բայց այնտեղ, վորտեղ ջուր կա, հողը մեծ բերք է տալիս: Հարավային արևի տաքութունից հասնում են ամեն տեսակի մրգեր, հացահատիկ, բամբակ, թիթենի:

Կա ջուր, նշանակում է՝ ամեն ինչ կա:

Հին ժամանակներից սկսած մարդիկ հոժարությամբ բնակութուն էին հաստատում այստեղ, իսկ անջուր տեղերը վոռազելու համար գետերից ջրանցքներ էին անցկացնում: Ջրանցք

ներ անցկացնելու համար հավաքում ելին տասնյակ հազարներով մարդիկ, Շատ դետերի հովիտներում կարելի չե տեսնել հին մեծ քաղաքների ավերակներ և ջրանցքների հետքեր:

Ջուրը պատկանում եր խամեթին ու բայեթին (հարուստներին):

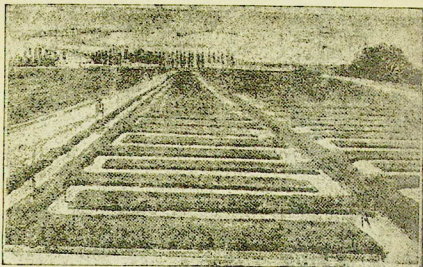
Վորջան շատ եր ջուրը, այնքան մեծ եր նրանց իշխանութիւնը:

Ի՞նչու այն մարդիկ, վորոնք ոգտվում ելին ջրից, չենթակա ելին նրանց իշխանութիւնը:

Ջրի համար խաները պատերազմում ելին իրար հետ: Այդ պատերազմների ժամանակ վոչնչանում ելին ամբողջ ծաղկած քաղաքներ և ծածկվում անապատի ավազով:

Խորհրդային իշխանութիւնը ջուր յեղ հանապարհներ սլեց

Խորհրդային իշխանութիւնն առանձնապես ուշադրութիւն դարձրեց Միջին-Ասիայի վոռոգման վրա: Սկսեցին նորոգել կի-

Նկ. 23. Վոռոգման ջրանցքներ

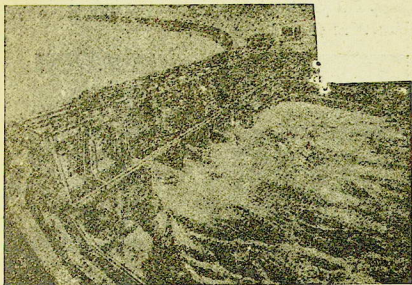
սավեր ջրանցքներն ու պատվարները, ցեմենտից ու չերկաթից նոր պատվարներ կառուցեցին: Ուղտի, կամ եշի ուժով պատվող անիմների փոխարին ջուրն սկսեցին մեքենաներով հանել:

1926 թ. բալեթից հողը խլիկից և բաժանվեց շքավորներին, իսկ շուրը դադարեց մասնավոր սեփականություն լինելուց: Արից ձրխաբար ոգտվում են բոլորը, և նա հավաստրաչափ բաշխվում և ալդիներին ու ցանքսերին:

Աղատագրված չերկիրն սկսեց արագորեն դարգացնել իր տնտեսությունը: Վոտոգման ջրանցքների ցանցն ընդարձակելու հարիք գգացվեց: Կառուցվում և «Վախշատրոյը», վորով կարելի չե վոտոգել 100 հողար հեկտար նոր հողեր:

Բալց չերկիրը կենդանացնելու, արդունաբերությունը դարգացնելու համոր շուրը քիչ և, ճանապարհներ ել են պետք: Յեվ թորհրդալին իշխանությունը սկսեց անցկացնել նաև քարե հաստատուն խնուղիներ, Ամենամեծ նվաճումը Թուրքեստան—Սիրիալական չերկաթգիծն և (Թուրքսիբ):

Թուրքսիբի շնորհիվ դարգանում և չերկրի տնտեսությունը: Թուրքսիբը միացրեց Արալու-Կասպյան պողատու հովիտները Սիրիբի հետ: Սիրիբի հացի ահագին պաշարները չերկաթուղով վորադրվում են Արալու-Կասպյան դաշտալալը: Ալդ պատճառով հնարավոր դարձավ ալգտեղ ցանել վոչ թե հայահատիկ, ալ բամբակ:

Նկ 24. Վախշատրոյ. շուրը Վախշ գետից անցնում և ջրանցքը

Արալո կասպյան դաշտավայրում արևի տաք ճառագայթների տակ վոռոզման դեպքում բազմաթիվ հետաքրքիր բույսեր են աճում: Բայց գլխավոր հարստութունը բամբակն է: Այստեղ է Միութիան բամբակի բազան:

Բամբակի ցանքերը տարեց-տարի ընդարձակվում են: Մենաստնտես գյուղացիներն իրենց տեղը զիջում են կոլտնտեսութուններին և խորհանտեսութուններին. տրակտորները վարում են ընդարձակ տարածութուններ:

Բայրամ-Ալի շրջանը Միջին-Ասիայի նշանավոր վայրերից մեկն է: Բայրամ-Ալին բամբակի խորհանտեսութուն է: Գառասուն տարի առաջ այստեղ անապատ էր: Զրի շնորհիվ անապատում հիմնվեց հսկայական խորհանտեսութուն, տասնյակ հազար հեկտար բամբակի սլանտացիաներով, իր արդյունարևութիամբ և գիտական հիմնարկութուններով: Զուրը Մուրդար գետից առուններով ուղղվում է դեպի Մերվ քաղաքի շրջանը, վոռոգելով չոր հողերը և ահա այնտեղ, ուր քառասուն տարի առաջ վոջինչ չէր աճում, այսօր ամեն տարի միլիոնավոր կիլո բամբակ, հազարավոր կիլո խազող ու ծիրան է ստացվում, գործարանները ձխնելուցները փնչոցով ծուխ են արձակում:

Նկ. 25. Բամբակ, հավաքը

Կոլտնտեսութունների և խորհանտեսութունների բամբակի սլանտացիաները լայն շերտով շրջապատում են Մերվ քաղաքը:

**Միութենական Սոցիալիստական Խորհրդային Համերապետությունից
անապատների գոտում**

Մինչև հեղափոխութունը Միջին Ասիան ցարական կառավարութիւնի անարարութիւնները երբևէ չէին հեղափոխութիւնից հետո նա դարձաւ Խորհրդային Արևիկի, Վերջացալ բաշերի և խաների իշխանութիւնը, և ինչպիսի սկսեց արագ դարձանալ Այժմ այստեղ դառնում են Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետութիւններ՝

Թուրմենստանի Ա. Ս. Հ.	—	գլխավոր քաղաքն է Աշխաբադ
Ուզբեկստանի » » »	—	» » Տաշկենտ
Տաջիկստանի » » »	—	» » Ստալինաբադ
Կարա-Կալպակական Ի. Ս. Խ. Հ.	գլխ. քաղաքն է	Նուկուս
Կիրգիզական Ի. Ս. Խ. Հ.	» »	Ֆրունզե

Անապատների գոտու արդյունաբերությունը

Արագորեն զարգանում է Արալ-Կասպյան դաշտավայրի տնտեսութիւնը: Հիմնվել են բամբակագոյլ, մետաքս կարծելու, սեփսի ֆաբրիկաներ, գյուղատնտեսական մեքենաների գործարան, ելեկտրակայաններ:

Կասպից ծովի ափին զարգանում է ձկնորսությունը: Ուղղակի տնտեսում է Թուրքմենստանում դառնվել է նալը, իսկ Կիրգիզստանում և Տաջիկստանում՝ ֆառաձուխ:

Լեռներում գունավոր մետաղների մեծ պաշար կա:

Մեծ քանակութեամբ բնական հարստութիւններ դառնվեցին Կարա-Բուզագ ծոցի մոտ (Կասպից ծով): Այստեղ այժմ ստացւում են զանազան աղեր:

Կարա-Բուզագի ափերին զարգանում է քիմիական արդյունաբերութիւնը:

Այստեղ, ուր չեբրեմն քոչվորներ ելին գալիս, լեզան բաշլընիկները: Այստեղ, ուր անապատ էր, քաղաք դուրացալ: Յուրեկով քոչվորներն այստեղ արդյունաբերական բանվորներ են դառնում:

Թուրքմենստանում — Կարա-Կում անապատի հենց սրտում — դառնվել է ձմարի հանքի մեծ պաշար և կառուցվել է ձմարի գործարան:

Վարձուքումներ. Բարեկի վրա ցույց տվեք Արայո հասարակ
 դպրոցային կառույցը և Արայան ծովերը, Ամու-Դարյա և Սյւ-Դարյա
 գետերը: Գտեք անապատային դառու հանրապետութիւնները և նրանց
 գլխավոր քաղաքները:

Աշխատե՛ք. հատարեցե՛ք աշխարհագրական ակտի տաղադրած
 10 ուղ աշխատանքը:

4. ՉՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ԳՈՏԻ

Անասլատային դառուց և հասարակ ծովից հյուսիս, արև-
 մուտքից դեպի արևելք՝ մինչև Չինաստանի սահմանը տարած-
 վում և չոր տափաստանների գոտին:

Չոր տափաստանների բնությունը

Մակերեւութը. Չոր տափաստանների մակերեւութը
 հարթ և Միայն միջոտնի տեղերում բարձրանում են առանձին,
 վոչ բարձր բլուրներ:

Կլիման ամառն ավելի չոր և և տաք, քան թե Անդրկով-
 կասի Մերձ-հասարակ դառում: Հաճախ փչում են տաք ու չոր
 քամիներ: Ձմեռը կարճատև և, բայց ցուրտ:

Հողը շաղանակադուչն և և քիչ հումուս և պարունակում
 Տափաստանում ցրված են մանր լճեր, վորոնք հին ծովի մնա-
 ցորդներ են: Շատ տեղերում հողի մեջ մեծ քանակությամբ
 ծծված աղ և պարունակվում:

Եկ. 26. Ոչնան

Բուսականութիւնը. Այստեղ տա-
 փաստանը տխուր կերպարածք ունի: Բու-
 սականութիւնն աղքատ և կարմրավուն
 շագանակադուչն հողը տեղ-տեղ բնաված և
 ոչնան կոչված բույսերով: Սրանց տերեւնե-
 րը ծածկված են ալի բարակ շերտով, վորի
 շտորիվ տերեւները պաշտպանվում են արևի
 կիզող ճառագայթներից: Բայց աղուտաներից

ազատ տեղերում ել բուսականութիւնը չոր և և աղքատ, մեծ
 մասամբ մուխոտերից և բաղկացած:

Գարնանը տափաստանը ծածկվում և ծաղկող խոտերի գոր-
 զով, բայց այդ լերկար չի տևում:

Շոգերը սաստկանում են. չերկնակամարում ամպի նշույլ չի

չերեւում: Հողն ավելի ու ավելի չե չորանում: Ամառվա ընթացքում համարյա բոլորովին անձրևներ չեն գալիս: Շատ դետեր ու լճեր ցամաքում են, կամ կորչում ավազների մեջ:

Հուլիսին տափաստանն արդեն դեղնում է, չորանում է անհենդան կերպարանք բնգունում:

Կենդանի ան աշխարհը. Բայց տափաստանը մեռած չէ, նա իր տոանձին կենդանահան աշխարհն ունի: Մողեսներն ակասում են տափաստանն այս ու այն ուղղութիւնով՝ դիտելով դետնի մեջ գտնվող ամեն մի ճեղք. նայումները թռչելով անցնում են վորոշ տարածութունն է դարելում չոր դետնին:

Բովական է վոր դուք քարը չրջեք — նրա տակից կամ կարիճ դուրս կգա, կամ Թունավոր կտրա-կո ռս սարգը: Շատ կան սաւայիկներ, նազարամկներ է ուրիշ կրծողներ: Պատահում են բու-

Նկ 27. կարիճ

Կարա-կուրա սարգ

նավոր սնէր, կրիտներ, սայգակներ (վիթ) է վայրենի ետեր: Կենդանիներն այստեղ չոր տափաստանի դուրսն ունեն, այդ պատճառով նրանց դժվարութեամբ կարելի չէ նկատել:

Չոր տափաստանների բնակիչները

Հին ժամանակներից սկսած անձայրածիբ չոր տափաստաններում ապրում են կազակները յեղ դայմութները: Նրանք գրաւվում են անասնատրտութեամբ — բաղձայնում են վոչխարներ, ձիեր է ուղտեր:

Այդատ է չոր տափաստանի բուսականութունը, բայց նա հարույ է կերակրել վոչխարներին, ուղտերին մեծ հոտեր:

Հոտերի համար ընդարձակ տարածութիւններ են պետք՝ Յեզ անա կազակները և դալմուխները մի արուսավայրից անց- նում են մի ուրիշ արուսավայր: Ընտրում են մի վորակ տեղ, քաղիք (քեչե) վրաններ սաշքում և ամառային առւլը (բնակա-

Նկ. 38. Կոլխարի հոտը կազակների առփաստանում

վայրը) պատրաստ և: Առւլի շուրջը տարածված՝ արածում են ձիերը, կովերը, շուխարները և այծերը: Մանավանդ զատ ևն այծերն ու վայխարները, վորովհետև նրանք բավարարվում են աղքատիկ սնունդով:

Մի-լերկու տասնյակ կատաղի շներ պահպանում են հոտը: Առւլից ծխի, անասունների աղբի, թթու կումիսի հոտ և դալիս: Միջանի վրանների առաջ խաբուզիկներ են վառվում և նրանց վրա մեծ կաթսաներով ինչ-վոր բան են լեփում:

Ձմեռում են հաստատուն բնակարաններում, վորոնք պլխա- վորապես շինում են աղբախառն կավից:

Ինչպես եր ապրում չոր ցուփաստանների բնակչությունը Գր Կրեչ
Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը

Չոր տափաստանների հսկայական տարածութունները կա-
րող էլին հարյուրավոր միլիոն անասուններ կերակրել:

Բայց ցարական կառավարութունն ամենևին չէր հոգում
քոչվորների տնտեսութան մասին: Անասուններն ամառ-ձմեռ
արածում էլին: Խոտի պաշար չէին հավաքում, գոմեր ու փա-
րախաներ չէին շինում:

Իսկ չեղանակն այստեղ աննպաստ է: Յերաշտից խոտը չու-
րանում է: Ձմեռները սառույց է առաջանում, այսինքն գետինը
ծածկվում է սառցի բարակ շերտով, վարը ձիու սմբակից անգամ
չի կտորվում: Այդ ժամանակ սկսվում է «չուտը»—անասունների
կոտորվելը կերի պահասութունից: Բացի այդ, սիբիրական ախ-
տը և ուրիշ վարակիչ հիվանդութուններ լեբբեմն մեծ ավերա-
ծութուններ էլին գործում:

Անգրագետ ու տղես կազակները պատահարների դեմ կըռ-
վելու միջոցներ չգիտեին: Յերը անասունը հիվանդանում էր,
նրոնք դիմում էին կախարդին, վորի դեղերն ավելի լես տա-
րածում էլին հիվանդութունները:

Տափաստանում կյանքը շրից է կախված: Իսկ շուր գտնելը
հեշտ չէ: Պեսք է խոր ջրհորներ փորել: Բայց ջրհորները բայերիմ
էլին պատկանում: Բայերն ոգտվում էլին խեղճ ժողովրդի ազի-
տութունից: Կերի պահասութունը, անասունների կոտորվելն էլ
ավելի լեր հարստացնում բայերին, չքավորներն անհարութուն-
նից ստիպված մտնում էլին բայերի մաս վորպես բարակներ:

Ցարական կառավարութունը նույնպես քալքալում էր այս
տափաստանների ժողովրդի անտեսութունը: Նա գրածում էր
քոչվորների արտավարերը և տալիս ոռու գաղթականներին:

Ինչ է անում Խորհրդային իսխանությունը ֆոլադների կյանք բա-
վոնելու լել անասնապահությունը բարձրացնելու համար

Խավար, հետաճաց քոչվորների կյանքն ամբողջապես
բնութունից էր կախված: Նրանք անասունների կոտորվելու դեմ
վաչ մի միջոց չունեին:

Խորհրդային իսխանությունը վերակառուցում է ֆոլադների

սեփեսալորունը յեվ կեցնաղը: Նա աշխատում է անասունների քանա ը մեծացնել, վորովհետև դրանից է կախված քոչվորի բարեկեցութիւնը:

Իսկ անասնապահութիւնը հնարավոր չէ բարձրացնել, քանի վոր քոչվորներն անգաղար քոչում են մի տեղից մի ուրիշը: Խորհրդային իշխանութիւնն աշխատում է քոչվորներին նստակայաց դարձնել, ոչնչելով նրանց ամեն կերպ:

Կաղմակերպվում են ընկերայուցներ՝ խոսք միասին հարելու, ցամելու համար, համայնութեմ շինվում են շենքեր՝ անասունների համար, զրնորներ են փորում: Անասնաբուժական կետեր են ճիմնվում:

Քոչվորների կուրտուրական մակարդակը բարձրացնելու համար հիմնվում են սկարվիբ յուրքեր, դպրոցներ: Կառուցվում են ճիմնակայաններ:

Չոր տափաստանները չերկրագործութեան համար պիտանի չեն, բայց նրանք կարող են հարչուրավոր միլիոն անասուններ կերակրել:

Տնտեսութիւնը կանոնավոր չեղանակներով տանելու դեպքում տափաստանները մեծ քանակութեամբ միս կարող են տալ:

Յեւ վ առ կաղակատանում, վոր անասնաձան շատ տափաստաններ ունի, ծախվում է խորհանտեսային շինարարութիւնը, հիմնվում են անասնապահական խորհանտեսութիւններ, կաղընտեսութիւններ: Այժմ այնտեղ 200-ից ավել խորհանտեսութիւն կա:

Ոգտակար նամածոներ յեվ արդյունաբերություն

Կաղակատանի մասիլ տափաստաններում մեծ հարստութիւններ կլին թագնված:

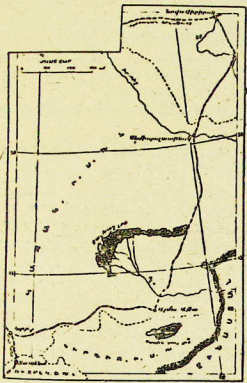
Սոցիալիստական հանրապետութեան կառուցողների համառջանքերը չերան բերին այդ հարստութիւնները: Ամալի տափաստանները կենդանացան: Կարագնդայի հորերն անդադար չերկրի չերան են հանում ընտիր բարածուլս: Նմբայի նավթանորերից խփում են նավթի շատրվաններ: Բալխաշ լճի ափին կառուցվում է աճրող աշխարհում իր մեծութեամբ առաջին՝ պլինն կալելու դործարանը:

Բայց այդ դեռ սկիզբն է: Պղնձի, ցինկի, կապարի հանքերի և ուրիշ թանկարժեք հանածոների ահագին պաշար է թաղնված Կաղակատանի ընդերքում:

Կաղակատանը շուտով դառնալու չէ գունավոր մետաղների արտադրության գլխավոր բազան:

Այսպիսով Կաղակատանի առփաստանները կամաց-կամաց փոխվում են. նրա հետ փոխվում է և կաղակների կենցաղը: Թափառական կաղակները դառնում են կառուցողներ, հանքագործներ, թողնում են քոչն ու ապրում արդյունաբերական բանվորների կուլտուրական կյանքով:

ՀԱՂՈՐԴԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ՃԱՆԱԳԱՐՆԵՐԸ ՉՈՐ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐՈՒՄ

Եկ. 29. Խուրբիր

Հոկտեմբերյան հեղափոխութունից առաջ Կաղակատանով

միայն լերկու լերկաթգիծ եր անցնում: Մեկն սկսվում եր Որեն-
բուրգից և անցնում եր Կազակատանի հյուսիսային մասով, իսկ
մյուսն՝ Որենբուրգից դեպի Տաշկենտ:

Ձոր տափաստանների մեծ մասը կտրված եր ԽՍՀՄ-ի կուլ-
տուրական կենտրոններից:

Ուղտը փոխադրության միակ միջոցն եր:

Վերջին տարիներս Խորհրդային իշխանությունն անցկաց-
րեց մի լերկար լերկաթուղային գիծ, վոր կտրում ե Կազակրս-
տանի արևելյան մասը: Այդ գիծը կոչվում ե Թուրքեստան-Սի-
բիրական լերկաթուղի (Թուրքսիբ):

Նա հսկայական նշանակութուն ունի կազակների ինքնա-
վար մարզի համար: Այդ լերկաթուղու շնորհիվ արագորեն զար-
գանում ե Կազակատանի տնտեսությունը:

Վարժաբյալներ. Գիտեցեք քարտեզը և պարզեցեք, թե տափաս-
տանի վոր տեղերն են բարձր, վորը՝ ցածր: Գտեք քարտեզի վրա Ղալ-
մուխական Ինքնավար մարզը և Կազակատանը:

Աշխատե՛ք. հատարեցեք այխարհադրական տեղերի առաջադրած
11-րդ աշխատանքը:

Ծ. ՍԵՎԱՀՈՂԱՅԻՆ ՏԱՓԱՍՏԱՆՆԵՐԻ ՅԵՎ ԱՆՏԱՌԱՏԱՓԱՍ- ՏԱՆՆԵՐԻ ԳՈՏԻ

Ձոր տափաստաններից դեպի հյուսիս, հազարավոր կլիտ-
մետր տարածության վրա լայն շերտով փռված են սևահողային
տափաստանները և անտառատափաստանները:

Նրանք սկսվում են Միության արևմտյան սահմանից, անց-
նում են Միության Յեվրոպական մասով և մտնում Ասիայի
խորքերը:

Անտառատափաստանները սևահողային տափաստաններից
հյուսիս են գտնվում: Դրանք այնպիսի տափաստաններ են, վոր-
տեղ պատահում են նաև անտառապատ վայրեր: Անտառն ու տա-
փաստանը տարածվում են մեջընդմեջ:

ԽՍՀՄ-ի Յեվրոպական մասում սևահողային տափաստան-
ները հասնում են մինչև Սև և Ադրվի ծովերը:

Սևահողով ե ծածկվա՛լ նաև Հյուսիսային Կովկասի ժեծ մասը:

Քարտեզի վրա գտե՛ք սևահողային տափաստանների և անտառ-
ատափաստանների դասին:

Նկ. 30. Մեհակոյային տափաստաններու

Սեվահողային տափաստանների բնությունը

Մ ա կ եր ե ու յ թ ի կ ա զ մ ու թ յ ու ն ը. Բարտեղի վրա սեահողային տափաստանների բունած տարածութիւնը համարյա ամբողջապէս կանաչ է գունավորված:

Կանաչ գունը ցույց է տալիս, վոր յերկրի մակերևութին այստեղ հարթ է և ցածրադիր: Մեհակոյային տափաստանը ցածրադիր հարթութուն է (դաշտավայր է):

Միջանի տեղ, որինաղ՝ արևմտյան սահմանի մոտ, արևելքում՝ Միբիրում, Վոլդա գետի մոտ կանաչ գույնը փոխվում է գեղնավուն սպիտակի: Այդ ցույց է տալիս, վոր մակերևութին այստեղ բարձրանում է:

Սպիտակ-դեղնավուն ընծ գտնվում է նաև Աղովի ծովից հյուսիս: Մեհակոյային տափաստանների արևմտյան մասի ու՛լնաբարձր տեղն է այդ — Դոնեցի բլրաժայռ: Այստեղ է գտնվում ամբողջ աշխարհում հայտնի Դոնբասը: Մեհակոյային տափաստանների հարթութիւնը զանազան ուղղութիւնք կտրուված են ձորերով, բայց քարտեղն վրա այդ չի յերևում, վորովհետև այս քարտեղը փոքր մասշտաբով է գծված:

Գետերը, ճափաստանային հարթութիւնն ալ՝ ~~...~~ մտ-

տով հոսում է Դնեստր, Դնեպրը, Դոնը՝ Դոնեց վտակով, Կուրաիր, Վոլգան, Ուրալը: Այստեղ տափաստանային հարթությունը լինքված է ղեպի հարավային ծովերը, այդ պատճառով էլ հիշած գետերը հոսում են դեպի այդ ծովերը: Տափաստանների սիրի-րական մասում քիչ գետեր կան: Այստեղ հոսում են Ուր գետի վտակները:

Կլիման. Սևահողային տափաստանները գտնվում են ԽՍՀՄ-ի հարավային մասում: Այդ պատճառով այստեղ ավելի տաք է, քան թե Միության շատ տեղերում: Ամառը տոգ է, չոր է տևում է 4-5 ամիս: Յերբեմն Միջին Ասիայի տաք անապատներից փչում են տաք, չոր քամիներ: Անձրևները չափազանց ուշ-ուշ են գալիս:

Կարճատև աշնանը հետևում է ցուրտ ձմեռը: Սառնամանիքները հասնում են մինչև 20°-ի: Հաճախ հյուսիս-արևելյան ցուրտ քամիներն ու ձյունի մրրիկները գլուղեր ու ճանապարհներ են ծածկում, գնացքներ են կանգնեցնում: Գարունը շուտ է սկսվում և լերկար չի տևում: Գարնանը թե ողում և թե գետնի մեջ, ձունոտ ձմեռվանից հետո, առատ խոնավություն է գտնվում: Կարճ ժամանակամիջոցում բնությունն արթնանում է:

Վորջան դեպի արևելք ենք շարժվում, սևահողային տափաստաններն այնքան ավելի լին հեռանում ծովից: Դամիներն ավելի և ավելի քիչ խոնավություն են բերում: Կլիման հեղձեղ չորանում է: Ամառվա և ձմեռվա տարբերությունն ավելի սուր կերպով է լերևան գալիս:

Հողը. Հազարավոր կիլոմետրեր ձգվող այս տափաստանը ծածկված է սևվահողի հաստ տեղերով:

Վոշ մի ուրիշ լերկիր այսքան ընդարձակ տարածությամբ արդավանդ սևահող չունի:

Դարերի ընթացքում ամեն տարի հողը ծածկվում էր տափաստանային լախ խոտերով: Ամեն փարի աճում, չորանում և փտում էլին այդ խոտերը: Այս լեղանակով դարերի ընթացքում հողի մեջ հավաքվում է հուլուս, առաջանում է սևահողի հաստ շերտ:

Սևվահողը սևվահողային տափաստանների գլխավոր հարստությունն է:

Յեթե կորստարեր յերաշտներ չեն լինում, տափաստանը

ծածկվում է փարթամ խոտով, դաշտերում աճում են հացահատիկներ, խեղ բանջարանոցներում և այգիներում՝ բանջարեղեն յեղ պտուղներ:

Տափաստանները բոլորովին ուրիշ կերպարանք ունիլին 200 տարի առաջ: Այն ժամանակ չկային ցորենի վոսկեզույն արտերը, չկային բոստաններ, չկային արևածաղկի դաշտեր, չկային նույնիսկ գլուղեր: Հսկայական տարածութեան վրա կուսական տափաստաններն էլին փռված:

Այդպիսի տափաստաններ այժմ շատ քիչ տեղերում են մնացել:

Սա մտափաստանի կենդանական և բուսական աշխարհը. Տափաստանի ամենալավ լեղանակը գարունն է: Ձմեռային ցուրտ բուք ու բորանից հետո, մարտին սկսվում են տաք լեղանակներ: Ձյունն արագ հալչում է, և խոնավութեամբ

հազեցած հողը ծածկվում է գույնզդույն ծաղիկներով: Ամենից առաջ բացվում են ձմեռադիկը և կաղապր: Նրանք նախորդ տարին իրենց սոխարմատների և վերնարմատների մեջ սննդաբար նյութերի պաշար են հավաքել:

Սոսի փափուկ գորգի մեջ վրտում են ձորի՛ցներն ու բզեզները: Նրանք ստիպված չեն սնունդ զորոնելու. այդ սնունդն առատորեն գտնվում է հենց իրենց շուրջը:

Արևմտանում են արշամկները, ճագարամկները, դաշտային մկները և ուրիշ կրծողներ: Նրանք նույնպես բույսերով են կերակրվում, և նրանց համար արդեն առատ սնունդ է:

Հարավից գալիս են հազարավոր թռչուններ:

Ամբողջ օրը գարնանային օդը լիքն է թռչունների ձայնով: Այդ առաջին քանակութեամբ թռչուններն ապրում են տափաստանի միջատներով և բույսերով:

Գալիս է ամառը: Արեն անխնա կերպով աչրում է, շոգերն սկսվում են: Հողը չորանում է: Թառամում են վաղահաս բույսերը: Նրանք արդեն առաջիկա տարվա համար սննդի պաշար են հավաքել իրենց վերնարմատների և սոխարմատների մեջ:

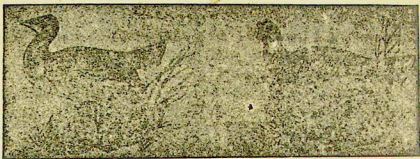
Նկ 31. Կակաչ

Նկ 32. Փետրախոտ

Նրանց փոխարինում են այնպիսի բույսեր, վորոնք հարմարված են չոր և շոգ լեղանակներին: Տափաստանը ծածկվում է խոտաբույսերով, վորոնց մեջ աչքի չե ընկնում փետրախոտը Բերևան են գալիս այնպիսի բույսեր, վորոնք իրենց լերկար արմատներով կարողանում են խոնավութլունը ծծել գետնի խորքերից:

Ճիշտ է, տափաստանը դեռևս ծածկված է շքեղ գորգով, բայց այժմ այնպիսի վառ գույներ չունի, ինչպես գարնանը:

Նկ. 33. Մեծ արոս

Նկ. 34. Թզուկ արոս

Այն թռչունները, վորոնք գարնանը հյուր ելին լեկել, այժմ չվում, հեռանում են: Տափաստանում մնում են միայն տափաստանային թռչունները՝ արոսներ, արջուկներ, օսիասալախիկ արծիվներ:

Նկ 35. Սուսիկներ

Գալիս է ամառվա լերկորդ կեսը Արևն անխնա այրում է: Վոչ մի կաթիլ խոնավութլուն ողուծ: Տափաստանի կերպարանքը փոխվում է: Անհետանում են այն բույսերը, վորոնք շքեղ գորգով ծածկում ելին տափաստանը: Նրանց ծաղիկները թառամում են, սերմերը հասունանում, և նրանք ավարտում են իրենց կյանքի շրջանը: Մնում են միայն շոգին և լերաշաին դիմացող բույսերը՝ փետրախոտը, բարձմենիկը և ուրիշ բույսեր:

Այժմ տափաստանը գորշ, յերբեմն դեղնավուն-շագանակա-
դուլն և թվում:

Թվում թե տափաստանը մեռել է. բայց այդ միայն թվում
և: Ներեկվա խաղաղութունը խարուսիկ է:

Մինչև արեգածաղը տափաստանում կենդանութունն է տը-
րում: Այստեղ-այնտեղ վեր են թռչում կախավցեր լերաձնեկու-
կները միջից լավում և միջատների յերածշտութունը: Ամեն
քայլափոխում պատահում են սուսլիկներ: Բարձրում սավառում
և տափաստանային արծիվը, իր սրատես աչքերով վորս փընտ-
ռելով:

Բայց ահա շողերն անցնում են: Փշում են ցուրտ քամի-
ներ: Գալիս և աչունը, սերմերը շաղ տալու ժամանակը: Քամուց
զլորվում և լերն'յնակը և շաղ տալիս իր սերմերը: Լուռն են թը-
շուններն ու միջատները, կրծողները պատրաստվում են ձմեռա-
լին քուն մտնելու:

Գյուղացիները հողային օտարացեղներում

Ս և և հողային տափաստանները խորհրդային
Միության հացի շտեմարաններն են: Նրանք ծածկ-
ված են տասնյակ հազարավոր հեկտար ըստաններով, ալգինե-
քով և բանջարանոցներով:

Ահա թե ինչ գլխավոր բույսեր են մշակում սևահողային
տափաստաններում:

Նկ. 36. Ճորեն, յեղիտացորեն, հակնդեղ, արևածաղիկ, ծխախոտ, բամբակ

Գյուղատնտեսությունը սեփականության հիմունքներով ինչ վիճակում
և՛ր գտնվում մինչև Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը

Մինչև-Հոկտեմբերյան հեղափոխությունը սևահողային տա-
փաստանների լավագույն հողերը խոշոր կալվածատերերին և կու-
լակներին էլին պատկանում:

Միջակ և չքավոր գյուղացիներն ունեցին մանր հողաբաժին-
ներ. քիչ անասուններ, հաճախ զուրկ էլին լինում անհրաժեշտ
չլրկրագործական գործիքներից և կարևոր հողատեսքերից՝ արտա-
ներից. Գրեյտեղերից, անտառներից և խոտահարքերից: Այլ
պատճառով էլ նրանք շարունակ գտնվում էին կուլակների և
կալվածատերերի ճանկերում:

Գյուղական մանր տնտեսությունը տարվում էր նախնական
պարզ ձևերով և աստիճանաբար քայքայվում էր:

Ինչպես է վերազառուցվում սեփականության հիմունքների գյուղա-
տնտեսությունը հոկտեմբերյան ջանքերով

Անհողային տափաստանների գյուղացիական տնտեսու-
թյունները միանալով՝ կուլտնտեսություններ կազմեցին:

Վճռական պայքար է մղվում կոլեկտիվությունների ամրապնդ-
ման լի կուլյակությամբ մեացորդների վոյնչագման համար.

Հիմնվել են լի հիմնվում են հարյուրավոր հացահատիկային լի
գյուղատնտեսական ուրիշ խորհրդատեսություններ:

Խորհրդատեսություններն իսկական գյուղատնտեսական Ֆարիկա-
ներ են, վարձեց բոլոր առևտրայինները գառարվում են մեքենաներով
լի ամեն-կատարելագործված ձևերով:

Հիմնվել են հարյուրավոր մեքենա-տրակտորային կայաններ:

Մեքենա-տրակտորային կայանները լի խորհրդատեսություններ
իրենց տրակտորներով լի որինակելի տնտեսությամբ ոգնություն են
գալիս չափով լի միջակ գյուղացիներին՝ կանոնավոր կուլակելով
տնտեսություն կազմակերպելու:

Անդադար կալվ է ողվում՝ յեռաբի լի վնասատուների դեմ:

«Գյուղացի» խորհրդատեսությունը

Սալ, անջրդի էլին Սալի տափաստանները Հյուսիսային
Կովկասում՝ 5 տարի առաջ: Հարյուրավոր կիլոմետր տարածու-

թիան վրա վոչ ջուր կար, վոչ ել բնակութիւն: Ուշուշ եր լավում մարդու ձայնն այս տափաստանում: Անցնում ե պատահական անց-վորը, կամ հովիվը քշում ե իր հոտը, և դարձալ լուսթիւն:

1928 թվականն եր: Խորհրդային իշխանութիան հանձնարարութեամբ գիտնականները Սալի տափաստանները լեկան, վոր-այեսդի պարզեն՝ լավ ե արդէոք այստեղի հողը, կարելի լե արդէոք այստեղ խորտնտեսութիւն հիմնել:

Պարզվեց, վոր հողերն արգավանդ են: Մի բան վատ եր միայն — Սալի տափաստաններում հաճախ փչում ելին տաք ու չոր քամիներ:

— Լավ դորժ չեք սկսում, — ասաց գիտնականներին ծերուկ հովիվը, — չոր քամին կփչացնի արտերը: Այստեղ չի կարելի տնտեսութիւն հիմնել: — Գիտնականները հետազոտեցին Սալի տափաստանները և վորոշեցին, վոր այստեղ արևուածնայնիվ կարելի լե հացահատիկային խորհտնտեսութիւն հիմնել: Անհրաժեշտ ե միայն հողը լավ մշակել և հարմար սերմեր ընտրել:

Յեվ ահա Ռոստով քաղաքից վոչ հեռու, նրանից դեպի հարավ-արևելք, Յելինա կալարանի մոտ հիմնվեց «Գրգանտ» հացահատիկային սովխոզը:

Յելինա կալարանի չորս կողմը գոլացավ վրանների մի ամբողջ քաղաք, իսկ կայարանից 20 կիլոմետր հեռավորութիւն վրա շինեցին հանրակացարաններ, դպրոց, հիվանդանոց, սեղանատուն, տրակտորհէշի համար գարաժներ:

Յելիով վարի առաջին որ:

Նկ. 37. Վարը «Գրգանտում»

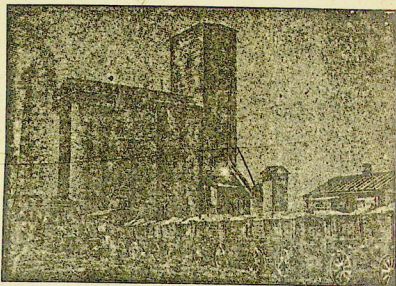
Յերեք հարյուր արակտոր, գուլթաններով ու տափաններով,
դուրս լեկան դաշտը:

Չորսխոփանի գուլթանները խամը վաբեցին:

Վերջացրին վաբը, սկսեցին սերմը ցանել: 60 հազար հեկ-
տար հող ցանեցին: Քիչ առաջ վայրի հողն այժմ կանաչեց: Խորհ-
տնտեսուհի լուսնում սկսեցին բերքը հավաքելու պատրաստու-
թյուն տեսնել:

Պատրաստեցին հացահատիկների համար հսկայական ամ-
բարներ՝ լեռկաթուղային ելեվատորներ: 25 կոմբայն դուրս լեկան
դաշտ: Նրանք հնձում ելին և միտամանակ կալսում, քամում:
Պատրաստի հատիկները հենց արտում ածում ելին կոմբայնի
կողքով շարժվող բեռնակիր ավտոմոբիլի մեջ:

«Գիգանտ» առաջին տարին վեց հարյուր հազար ցենտներ
ցորեն տվեց:

Նկ. 33. «Գիգանտ» խորհանտեսության ելեվատորը

Արդեն չարս աարի լե, վոր «Գիգանտն» աշխատում է: Նոս
միլիոնավոր ցենտներ ընտիր տեսակի ցորեն և տվել Խորհրդ
Միության աշխատավորներին:

Շարական Ռուսաստանի սեահողային տափաստաններում լե-
րաշտից ամեն տարի տասնյակ հազար հեկտարների բերքը փշա-
նում էր:

Տափաստանների արևելյան մասում բերքը փշանում էր տաք
ու չոր քամիներից: Այդ քամիներից ճմշկում ու չորանում էին
ցորենի հատիկները: Ձմերուկի և սելիի ծաղիկները, տերևները
թուլանում ու կախվում էին, կարծես մեկը նրանց վրա լեռաց-
րած ջուր էր սրսկել: Թոշնում և ծառերից ընկնում էին պտուղ-
ները:

Խորհրդային իսխանությունը վեճական պայտաբ է մղում գյու-
ղացիներուրան աս ստրասվիսի պատուհասի դեմ:

Տարածվում են այնպիսի բույսեր, վորոնք լերաշտին լավ են
դիմանում: Հողը մշակվում է կանոնավոր ձևերով, ալսինքն հողը
այնպես են մշակում, վոր խոնավութունը պահպանվի նրա մեջ:
Վոշնչացնում են մոլախոտերը, վորոնք հողից շատ ջուր են վերց-
նում և այդպիսով հողը չորացնում:

Կազմակերպվում են «ձյունի արշավներ», վորոնց նպատակն
է ձյունը հավաքել և կուտակել դաշտում:

Շատ չոր տեղերում գետերից առուներ են անցկացնում և
վոռովում դաշտերը:

Ասորին Անդրվոյգայի վոռոգումը

Անդրդի յեն ստորին Անդրվոյգայի հողերը: Յերաշտները,
չոր ու տաք քամիները փոշու փոթորիկներն անպակաս են: Զրի
պակասության պատճառով հարուստ սեահողն աննշան բերք է
տալիս: Անանձրև տարիներին հացի բերքը վոշնչանում է, և ար-
տերը մնում են չհնձած, խանձված:

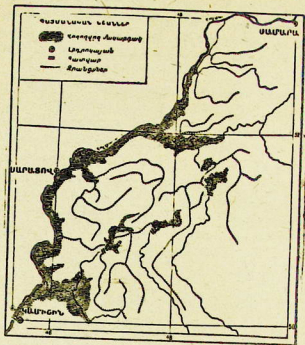
Միլիոնավոր հեկտար հողն ընկած էր անոգուտ: Բայց այդ
հողից կարելի էր ստանալ տասնյակ միլիոնավոր ցենտներ ցոր-
ենն, չեթե միայն ջուր լիներ:

«Անդրվոյգայի սեահողային տափաստանները պետք է ԽՍՀՄ-ի
աշխատավորներին հաց տան», — վորոշեցին կոմունիստական
կուսակցութունը և խորհրդային իշխանութունը:

Վոյգայի վրա, Կամիշլին քաղաքի մոտ պետք է կառուցվի մի

այստօ՞վար և ելեկտրական կալան: Պատօ՞վարը կրարձրացնի Վոլ-
գայի ջուրը 23—24 մետր: Ելեկտրական ջրմուղներն այլ ջուրն
ավելի ևս կրարձրացնեն: Յե՛վ Վոլգայի ջուրը ջրանցքներով կտա-
րածվի Անդրվոլգայի դաշտերը:

Այսպիսով Ստորին Անդրվոլգայի սևահողային դաշտերը ջուր

Նկ. 39. Ստորին Անդրվոլգայի ժողովրդական սիսեման

կտանան և մեծ բերք կտան: Կիտիսովի Ստորին Անդրվոլգայի
աշխարհագրական քարտեզը՝ «գետերն» ու գետակները այս ու
այն ուղղությամբ «կիտրեն դաշտերը, լեռան կղզան լճեր» ու
«լճակներ»:

Պայտար վնասատու կենդանիների դեմ

Մորեխը, սուսլիկներն և ուրիշ զնասատու կենդանիներ ամեն
տարի միլիոնավոր տոնն հացահատիկ և հազարավոր տոնն բան-
ջարեղեն ու պտուղ են ուտում:

Խորհրդային Երկրներում կազմակերպված կռիվ ե մղվում վնասառուների դեմ, Վնասատուների դեմ պայքարող հարյուրավոր կալաներ ցրված են սևահողային տափաստաններում: Վնասատուներին վոչնչացնում են քիմիական թուղիներով, կռիվը հաջող է գնում մանամանդ անրոպլանի ոգնութլամբ:

Անրոպլանին կցում են թուղի ցրող հատուկ գործիք, Թորչ-քի միջոցին անրոպլանը թուղամբ փոշին ցրում է ցանքալրի վարակված տեղերում:

Ոգտակար հանածոներ յել արդուներու քումն

Սևահողային տափաստանների գոտին հարուստ է վոչ միայն պարարտ հողով, այլև ոգտակար հանածոներով, մանավանդ քարածխով և յերկարով:

Հակալական քանակութլամբ քարածուխ է գտնվում Դոնեցի յեռներում:

Այս ամբողջ տարածութլունը, վորտեղ քարածուխ է գտնվում, կոչվում է Դոնեցի քարածխային ավազան (Դոնբաս):

Դոնեցի քարածխային ավազանը համամութլենական հնոց է — 60 միլիարդ տոննից ավելի առաջնակարգ քարածուխ է գտնվում նրա ծոցում:

Դեռևս գետից դեպի արևմուտք, կռիվյ Ռոզ քաղաքի մոտ, ինչպես և կեչի քեռակղզում, վոր գտնվում է Սև և Ազովի ծոգերի միջև, գտնվում է յերկարահանի մեծ պաշար:

Սև ծովի հարավային ծովափին և Ղրիմի թերակղզում ստացվում է աղ:

Դոնբասը, կռիվյ-Ռոզը յել կերչն արդուներեռեկան յոտար արջաններ են:

Այստեղ գտնվում են բազմութլիվ հանքահորեր ու մետաղագործական գործարաններ:

Դոնբասն առաջ յել այժմ

Դոնբասն միշտ այնպես չի լեղել, ինչպես այժմ է. շատ առաջ տնմարդարնակ, ամառներն արևից այրվող տափաստան էր: Արածում էյին վոչխարի հոտեր, և տեղ-տեղ միայն պառահում էյին հացահատիկների արտեր:

Վոչվոք չեր հետաքրքրվում քարածխի հսկայական պաշարներով:

Դոնբասն այսպիսի վիճակում եր գտնվում այն ժամանակ չերը Յարական Ռուսաստանում յերկաթուղիները, գործարաններ ու ֆաբրիկաներ չկային:

Յե՛վ ահա անցյալ դարի կեսին սկսեցին յերկաթուղիներ անկացնել, արդյունաբերութունն սկսեց արագորեն զարգանալ: Վառելիքի և յերկար ի կարիք դգացվեց: Կապիտալիստները շատ շուտ իմացան Դոնբասի քարածխի և հանքային հարստութունների մասին: Սկսեցին Դոնբասում հողեր գնել, հանքահորեր շինել, և մետաղագործական գործարաններ հիմնել: Տասնյակ հազարներով աղքատ գյուղացիներ հավաքեցին այստեղ և դարձան հանքագործներ ու գործարանային բանվորներ: Տեղատեղ բարձրացան սնուցներ: Յերևացին գործարանի շինքեր: Այս ու այն ուղղութիւնով ձգվեցին յերկաթուղիներ, վարոնցով սկսեցնել հանք քարածուխ տեղափոխել: Խղճուկ խրճիթներ շարքերով ապաստեցին հանքահորերը և գործարանները: Նրանց մեջ ապրում էին բանվորները: Նրանք որական 13 ժամ աշխատում էին խոնավ հորերում:

Նկ. 40. Դոնբասի հորերում խորհրդայնացումից առաջ

Ամբողջ աշխատանքը ձեռքով եր կատարվում: Հանքագործներ տաժանակիր աշխատանքի համար կոպեկներ եր ստանում, իսկ տերերը — կապիտալիստները — նրանց աշխատանքով հարստութուններ էին դիզում:

Այժմ Դոնբասն անճանաչելի լե դարձել:

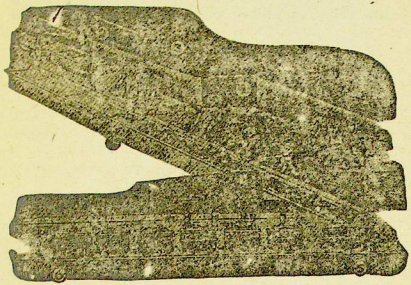
Նրա նախկին տերերի՝ կապիտալիստների հետքը չկա:

Դոնբասի բնական հարստութունները, հանքահորերն ու

գործարանները թորհրդալին սոցիալիստական հանրապետութան
սեփականութուն դարձան:

Շինվել են բազմաթիվ նոր հանձնարեր, բնակարանակալել են մե-
տաղազորձական հին գործարանները, կառուցվել են նորերը:

Բուլդոզիին այլ հիմունքների վրա լե դրվել աշխատանքը
հորհրում:

Նկ. 41. Դոնբասի հորհրում ամժ

Հորերի մեջ իջեցրել են 100 ից ավելի հորասիչ մեխենա. ա-
խատանքի 75%-ը մեխենաներով է կատարվում: Հանձնագործներն այժմ
առխատում են վոչ թե գաս-գաս, այլ կազմակերպված՝ բրիգադներով:

Փոխվեց է Դոնբասի բանվորների կյանքը: Շինվեցին լուսա-
վոր, առողջ սենր - հանրակացաններ: Ամենուրեք գտնվում են նա-
տարաններ, Ֆարքիկա—խոհանոցներ, մանկապարտեզներ, մսուրներ:
Տները շրջապատված են ծառերով ու այգիներով: Զբոսուղիներ,
կուլուղիներ են անցկացվում, բազնիքներ են շինվում:

ԵԿ. 42. Մակելեփի գործարանը

Դնեպրի ելեկտրակայանը (Դնեպրոգես)

Դոնբասի և Կրիվոռոժյեի հանքահորերի և գործարանների հազարավոր մեքենաներն աշխատեցնելու համար մեծ եներգիա պատք: Ավելի մեծ եներգիա կադանըվի այն ժամանակ, լեզ կառուցվող գործարաններն ու հանքահորերը կգործարկվեն, Վեր տեղից պետք է վերցնել այդչափ եներգիա:

Պարզվեց, վոր բնութիւն մեջ, հենց գործարանների և հանքերի մատերքում, բոլորովին ձրի եներգիայի ահագին պաշար կա: Դնեպր գետի եներգիան է այդ: Դարեր շարունակ սահանքից սահանք թափվելով՝ գոռում-գոչումով հոսում եր Դնեպրը Դնեպրի ջրերը մեծ աշխատանք կկատարելին, լեթե ստիպելին՝ վոր նա մեծ բարձրութունից թափեր մի տեղում:

Կառավարութիւն առաջարկութիւնները ինժեներները մի քանի տարր աշխատում էին պարզել, թե ինչպեա կարելի լե ոգտտ գործել Դնեպրի եներգիան: Նրանք լեկան այն լեզրակառուցութիւն վոր պետք է Դնեպրի վրա կառուցել պատվար և հիգրո-ելեկտրական կայան: Յեվ ահա Դնեպրի վրա կառուցեցին պատվար իսկ պատվարի մոտ՝ ելեկտրակայան:

Դնեպրը դեմ առավ պատվարին և ստիպված լեղավ անցնել տուրբինների լերկաթե խողովակների միջով, Խողովակի ջուրը մեծ ուժով զարկվեց տուրբինի թեկերին, պատեց և՛ տուրբինը, և՛ նրա հետ կապված դինամոմեքենան (ելեկտրական մեքենան):

Աշխատեց դինամոմեքենան, և ելեկտրական հոսանքը ելեկ

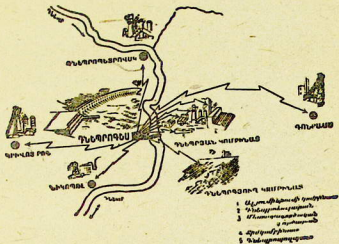
տըրտկալանից հաղորդիչներով տարածվեց զանազան ուղղու-
թյամբ:

Հաղարավոր բանվորներ և ինժեներներ ամբողջ հինգ տարի,
դիշեր ցերեկ համառորեն կռվում էին Դնեպրի հետ:

Պատվարը շինելիս պետք էր հաղթահարել մեծ դժվարու-
թյուններ:

Բավական և ասել, վոր ստիպված էլին գետի առաջն առ-
նելու համար փայտե ցանկապատեր շինել և նրանց միջից ջուրը
դուրս մղել. բանվորներն աշխատելով այդ ցանկապատների մեջ,⁹
շարունակ վտանգի մեջ էլին գտնվում, վորովհետև ջրի կատաղի
հեղեղները կարող էին ներս խուժել ցանկապատի մեջ, վոչնչաց-
նել թե աշխատանքը և թե բանվորներին:

Դնեպրոգեսի ելիկտրական հոսանքը 18 միլիոն մարդու աշ-
խատանք է կատարելու. Բայց Դնեպրը չի սահմանափակվի Դոն-
բասի և կրիվուոթլեի գործարանների և հանքահորերի մեքենա-

Նկ. 63. Դնեպրոգեսի ջրէլեկտրի ջարտուղը

ների աշխատանքով: Դնեպրի մոտ աճում են նոր գործարաններ՝
թուղի, պողպատի, ալյումինի, մեքենաշինական, քիմիական
նրանք նույնպես Դնեպրոգեսից են եներգիտ ստանալու. Դնեպրի
առևտափեկի սահանքները թագնվեցին ջրի տակ: Դնեպրը դարձավ

Նախարկելի իր ամբողջ չիրկարութւամբ: Դնեպրից ջրանցքներ կ'նցկանցովն դեպի անջրդի տափաստանները: Յե՛վ մեռած տափաստանները կյանք կառնեն, մե՛ծ բերք կտան:

Յերբ Դնեպրոգեսը կաշխատի իր ամբողջ ուժով, հոսանքը կանցնի կուտնտեսութունների և խորհանտեսութունների դաշտերը և կաշխատցնի ելեկտրական գութանները:

Վարժաբլաններ. Քարտեզի վրա ցույց տվեք հերըը, Դոնբասը, Կրիվոյ-Ռոզը, Դնեպրոգեսը:

6. ԱՆՏԱՌՆԵՐԻ ԳՈՏԻ

Անտառատափաստանից հյուսիս, ամբողջ ԽՍՀՄ-ով, սկսած նրա արևմտյան սահմանից մինչև Խաղաղ ուղիհանոսի ափերը, լա՛ն շերտով տարածվում են անտառներ:

Այդ անտառների հարավային մասում աճում են թե սաղարթավոր և թե փշատերև ծառեր, իսկ հյուսիսային մեծ մասում՝ միայն փշատերև ծառեր:

Ընդարձակ, փշատերև անտառները կոչվում են ցայգա:

Խառն անտառների գոտի

Անտառատափաստանները դեպի հյուսիս կամաց-կամաց փոխվում են խառն անտառների:

Անտառատափաստանի և խառն անտառների սահմանն անցնում է հարավից Վլասիայի գետաբերանից սինիսկի Կիյևի, իսկ հյուսիսային սահմանն անցնում է մոտավորապես Լենինգրադից Վլատկայի գետաբերանը:

Խառն անտառների գոտու բնութայունը

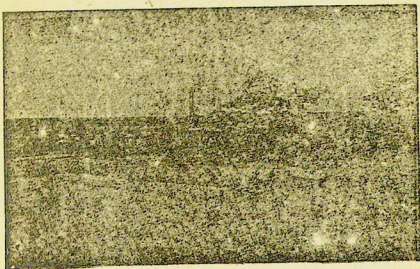
Խառն անտառների զոնայի մակերևութը դաշտավայր է: Նրա միջին մասը բարձրադիր է և ձգված է հյուսիսից-հարավ ուղղութւամբ: Այդ բարձրութունը կոչվում է Միջին Ռուսական բարձրոյուն:

Հարթութւան մակերևութը միանգամայն հարթ չէ, բլրոս է: Գետերը. Քարտեզը ցույց է տալիս, վոր խառն անտառ-

ների գոտով հոսող զետերն սկիզբն են առնում Միջին ուստկան բարձրութիւնից և հոսում են տարբեր ուղղութեամբ դեպի Կալքի, Սել և Կառայից ծովերը:

Սառն անտառների գոտու կլիման ավելի տաք է քան տալքայի կլիման: Արեւմուտքից, Ատլանտյան ովկիանոսից փչող տաք քամիները տաքութիւն են բերում և մեղմացնում են ձմեռային սառնամանիքները: Չմեռը տևում է մոտ 5 ամիս: Ամառն ավելի սոսի է լիվ յերկառացեվ քան օայգայում: Ատլանտյան ովկիանոսից փչող քամին հաճախ ամպեր և ամպերկներ է բերում:

Հողը մոխրահող է և արնպես արգավանդ չէ ինչպես սևահողը:

Նկ. 46. Սառն անտառների գոտում

Բ ու ս ս կ ա ն և կ ե ն դ ա ն ա կ ա ն ա շ խ տ ր հ ը. կլիմայի մեղմութեան պատճառով այստեղ աճում են սաղարթավոր ծառերի զանազան տեսակներ՝ կեչի, կաղնի, հացենի, յոբենի, բղկի և այլն: Փշատերև և սաղարթավոր ծառերն աճում են խառնիխառն. ընդարձակ տարածութեամբ փռվում են ստեփային նահիճներ: Շատ առաջ այստեղ անանցանելի ծմակներ կային. այժմ նրանք կտրուված են: Անտառային ընդարձակ տարածութիւններ միայն արեւմուտքում են մնացել:

Անանցանելի, մութ անտառներով ծածկված եր խառն անտառներն գոտին — հին ժամանակ:

Այդ տեղերը հարմար եյին հին մարդկային բնակավայրերի համար: Անտառը նրանց պաշտպանում եր թշնամու հարձակումներից: Ըրարից հեռացող զետերն անանցանելի անտառներում լավ ճանապարհներ եյին հանդիսանում:

Մարդը կացինը ձեռքին հարձակվում եր անտառի վրա: Նա կտրտում եր ծառերը և բացատներ բանու՛մ բնակարանների և ցանքաների համար:

Թավ անտառները նոսրանում, անհետանում եյին: Նրանց տեղում փովում եյին վարելահողեր, մարդագետիկներ, առաջանում եյին գյուղեր:

Անցան դարեր, և մարդկանց շատ սերունդների աշխատանքով խառն անտառների գոտին բոլորովին անճանաչելի դարձավ: Անտառի հայալական տարածութլուններն անհետ կորան: Անտառը պահպանվել ե միայն միքանի տեղերում:

Կտրտված անտառների տեղում առաջացան գյուղեր ու քաղաքներ, գործարաններ ու ֆաբրիկաներ, այս ու այն ուղղութլամբ ձգվեցին լեռկաթուղիներ: Հոկտեմբերյան հեղափոխութլունից հետո ծավալվեցին խորհտնտեսութլուններ ու կոլտնտեսութլուններ, աճեցին նոր գործարաններ, ֆաբրիկաներ, քաղաքներ:

Յեվ այնտեղ, վորտեղ առաջ կային հսկայական, անանցանելի անտառներ, այժմ գտնվում են խոշոր արդտունարերական մարզեր՝ Լենինգրադի, Մոսկվայի, Իվանովոյի և Գորկու լեռկիլը:

Գյուղատնտեսութլուն

Պառն անտառների գոտում գյուղատնտեսութլամբ վաղուց են պարապում: Բայց հողն այստեղ այնպես արգավանդ չե, ինչպես սևահողային տափաստաններում: Կլիման ավելի ցուրտ ե, բայց կարելի չե լեռկրագործութլամբ զբաղվել:

Մշակում են զարի, վարժակ, հաճաք, վուց, կանեփ, կուրսոֆիլ և ուրիշ բանջարներ: Վերջերս շատ տեղ սկսել են ցորեն ցանել: Սակայն գյուղատնտեսութլունն իր արտադրանքով չերբեք

չի կարողացել ապահովել նույնիսկ գլուղացիներին: Հողը լավ աշակման և պարարտացման կարիք ունի, իսկ ցարական իշխանութունից և կալվածատերերից հարստահարված, քայքայված գլուղացիները չեն կարողանում հողը կանոնավոր մշակել և լավ պարարտացնել: Շատերը չունենին անասուններ, անհրաժեշտ լեռնորագործական գործիքներ և մեքենաներ. դրա հետ միասին գլուղացիներն ահազին տուրք ելին տալիս կալվածատերերին ու կուլակներին:

Արևիկա աճող արդյունաբերական կենտրոնների սննդի կարիքը հետզհետե մեծանում էր, և գլուղատնտեսութունն այստեղ կարող էր այդ միջերջները տալ:

Խառն անտառների գոտում վերակառուցվում է գլուղատնտեսութունը:

Պայքար է մղվում կոլեկտիվացման օգտին, պայքար է մղվում հուլիսի 19-ի մեծ ժողովրդի դեմ: Իմսվում են խորհրդակցություններ, ՄՏԿ-ներ: Պետք է արդյունաբերական կենտրոնների արագացված կազմավորվում են բանջարեղենային յեվ կաթնասննեստանային օբյեկտներ:

Ոգտակար հանձնարարներ յեվ արդյունաբերություն

Դարեր շարունակ լեռնային շրջանում անողորմ ընկած էին կարևոր ոգտակար հանձնարարներ -- քարածուխ, տորֆ, ֆոսֆորիտներ: Պարզվեց, վեր ահազին են երգիս լեն պարունակում տորֆավալերերը և լենթա-մոսկովյան քարածխի ալագանը: Յենթա-մոսկովյան քարածխի ալագանը լաչն շերտով տարածվում է կալուզա-Տուլա-Սկոպին շրջանում:

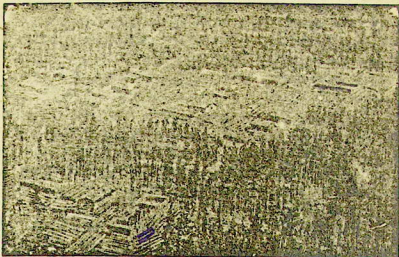
Այդ են երգիս ստանալու և գործարաններին ու ֆաբրիկաներին հաղորդելու համար քարածխի և տորֆի արդյունահանման տեղում կառուցվում են ելեկտրակայաններ: Այդ կայաններում ալրում են վառելանյութը և շարժում ելեկտրական մեքենաները: Այս մեքենաները տալիս են ելեկտրական հոսանք, վեր հաղորդիչներով անցնում է գործարաններն ու ֆաբրիկաները:

Մոսկովյացի արևելք, շատուրյան ճահիճներում աշխատում է Անիկի անվան Շատուրայի ելեկտրակայանը: Ամենախոշոր և

ամենալավ տոֆային ելեկտրակայանն և առ՝ ամբողջ աշխարհում: Ա ժամ լենթա-մոսկովյան քարածխի ավազանում կառուցվում և խոշոր ելեկտրակայան— Բուրիկյան ելեկտրակայանը:

Աշխատանք. Կատարիչ առխարհագրական տեսքի 13- աղյուսանքը

7. ՏԱՅԳԱՅԻ ԳՈՏԻ

Եկ- 46. Շինարարությունը տայգայում

Տայգայի բնությունը

Կլիման. Տայգայի գոտում արևը լերկնակամարի վրա ավելի քիչ և բարձրանում քան տափաստաններում և ավելի քիչ էլ տաքացնում է: Այդ պատճառով տայգայի զոնայում կլիման ավելի ցուրտ և քան տափաստաններում: Զմեռը սոյորաչար լինում և ցուրտ ու լնրկար, տևում և 6-8 ամիս:

Բայց տայգայի մեջ ամեն տեղ միևնույն կլիման չի լինում: Դեպի հարավ կլիման հետզհետե մեղմանում է: Բացի այդ, տայգայի կլիման դեպի արևելք դառնում և ցուրտ և չոր, վորովհետև Ատլանտյան ովկիանոսից փչող տաք և խոնավ քամիներն այդ տեղերը չեն հասնում: Սիրիում վորոշ խորության մեջ (100-200 սանտիմետր) գետինը լնրքեք չի հալչում:

Մանավանդ խիստ սառնամանիքներ տեղի լին ունենում
Վերխույանսկ քաղաքի մոտ (արևելյան շրջանում : Այստեղ սառ-
նամանիքները հասնում են մինչև 70°-ի :

Այսպիսի սառնամանիքների ժամանակ ծառերը ճաթում
են, յերկաթը դառնում է փխրուն, կաշինը սառած ծառերին
զարկելու դեպքում կալծեր է արձակում :

Մ ա կ եր ե ս է յ թ ը և դ ե տ ի ն ը . Տալգալի բւնած տարա-
ծության մեծ մասը դաշտավայր է : Այդ դաշտավայրը կարվում
է Ուրալյան լեռներով : Տալգալի արևելյան մասը — Յենիսեյ գե-
տից դեպի արևելք — բարձրագիւր է և կարտլած լեռներով :

Մի շարք խոշոր գետեր, հոսելով հարավից դեպի հյուսիս,
կարծում են անդան, ինչպես և տունդրան : Այդ գետերից նշա-
նալոր են՝ Հյուսիսային Դիլիանց, Պեչո-ան, Ուր, Քենիսեյ, յեյ
Լեման :

Հ ո գ ը . Տալգալի հողը մեծ մասամբ մոխրահող է : Մոխրա-
հողը փոքր գույն ունի և սալալ արդավանդ է : Նրա միջի սնըն-
դարար նյութերը ջուրը հեռացրել է :

Տ ա յ գ ա յ ի բ ու ս ա կ ա ն և կ ե ն դ ա ն ա կ ա ն ա շ խ ա բ ը .
Միբրական մութ տալգան ձգվել է հարավուր կիլոմետր չեռ-
կարությամբ : Հսկայական տարածության վրա չ'ուվել են ճա-
նիճներ :

Մութ ու մալլ են տալգալի խորքերը :

Տեղ-տեղ տալգան բացվում է, ճանապարհ է տալիս գետին,
կամ տեղ տալիս դուղին ու կրկին միանում, փակվում :

Կարելի չէ ամբողջ որերով ճանապարհ դնալ և մարդու
չհանդիպել :

Լուռ և անտառը, թռչունների ձայնն անգամ չի լսվում :
Միայն հարևուրամյա կեդրերի կատարներին ցատկում են սկյուռ-
ների : Յերբեմն հեռվում վազում է իծոյծյամը, արագությամբ
այնտեղ են նապաստակն ու յուսանը, վոտքի տակ չոր փայտը
ջարգելով դանդաղորեն առաջ է շարժվում աբղը, և դարձյալ լուռ-
թյուն :

Մինչդեռ տալգայում թռչուններն ու զազանները քիչ չեն :
Պատահում են սամուր, կզաքիս, աքար և մալրահավ : Բայց
այդ բոլոր զազաններն ու թռչուններն այնպիսի տեղերում են
լսանվում, ուր մարդիկ զժվարությամբ են վոտք դնում, մանա-

վանդ ամառները. կամ արմատախիլ չեղած ծառերն են մարդու առաջը կտրում, կամ քարակուլտերը, կամ ճահիճները և ջրով լցված փոսերն են խանգարում մարդու ճանապարհը: Ամառը տալգալում անհաշիվ մեծեցեց ու մոռակեցեց են լինում:

Ոհա ալսպես և տալգալի բուսական և կենդանական աշխարհը:

Ճեմբոպական տայգան բաղկացած է գլխավորապես չեղև-նուց և նոճուց, վորոնց հետ տեղ-տեղ պատահում են կեչի, լաստինի և կաղամախի:

Կենդանական աշխարհը նույնն է, ինչ վոր սիրիբրական տայգալում:

Տայգալի բնակչությունը

Տայգալի գոտում ապրում են կաբեյներ, կոմիներ, վագուլներ, ոսցուկներ, ջուցիուսներ, լակուսներ և ուսուներ: Նրանցից կարելի են բրը, կոմիները և ուսները նստակյաց են և պարապում են գուղատնտեսութամբ ու վորսորդութամբ: Յակուսները, վոգաները և ոստակները կիսաթափառական, կիսանստակյաց ժողովուրդներ են:

Տունդուսները բացառապես վակատուն կլանք են վարում: Նրանք պարապում են գազանների վորսով:

Վորսորդները մանր խմբերով փոխվում են տեղից-տեղ, վորոնհիղով մուշտակաբեր գազաններ: Վակատունները տայգալում վաղուց են ապրում: Ցարական իշխանության որով նրանք կարբմած ելին կուլաուրական կենտրոններից և ամբողջ կլանքն անց կացնում գաժան բնության դեմ պայքարելով: Այդ ժողովուրդների գլխավոր պարապմունքը վորսորդությունն էր: Վաս դիմված, մենակ թափառում ելին տալգալում և մուշտակաբեր գազան փնտռում: Մորթին չնչին գնով վաճառում ելին վաշխառուներին: Տայգալի համարյա բոլոր վակատունները ստրկական պալմաններում ելին գտնվում: Այդ վիճակից ազատ ելին միայն հարուստները:

Յորհրդայնացումից հետո տայգալի ժողովուրդների կլանքը փոխվեց: Վաշխառու գնողներին փոխարինեցին Պեթառի Ցակոս-բիաները: Վաճախան կռիվ է մղվում դեռևս գազանի մնացած վաճ-

խառուների դեմ: Հիմնվում են գյուղեր, կուլտուրական կայաններ, դպրոցներ, բարեխաղվում են վաչկատունների կյանքի պայմանները

Միջանի վաչկատուններ դեռ հեղափոխութունից առաջ անցան նստակյաց կյանքի և սկսեցին զբաղվել չերկրագործությամբ, բայց նրանց տնտեսութունը խղճուկ էր, և նրանք հաճախ սովի ճանկն էլին ընկնում:

Յորհրդային իշխանութունը վարժեցրեց և վերահառուցել նստակյաց կյանքի անցնող վաչկատունների ցենտուրյունը:

Տաշգալի նստակյաց բնակչութունը զխավորապես բնակչութուն է հաստատել զեռերի և չերկաթուղիների չերկարուսթյամբ:

Նկ. 46. Տունդուսը յեղջերգի վրա նստած գնում է

Առաջ զեռերն ու զետակները միակ ճանապարհներն էլին մութ անտառներում: Կացինը ձեռքներին, հրացանն ուսերին՝ մարդիկ զեռերով թափանցում էլին տալգալի խորքերը: Գետափերին, բարձրագլի թմբերի վրա, մութ անտառներում նրանք բնակչութուն էլին հաստատում՝ ալբելով և կտրատելով անտառները վարելանողի համար:

Բնտկա վալրերը. Տաշգալի խորքերն են թափանցում միայն ալնտեղ, վորտեղ կազմակերպված հարձակում է տեղի ունենում տալգալի վրա — փառատահատման և ող-

տակար հանածոների շահագործման տեղերն են գրանքը՝ ներկայումս տալգալում շատ քաղաքներ կան և նստակյաց բնակչության մի մասն ապրում և այդ քաղաքներում: Համարյա բոլոր քաղաքները դասավորված են լեռկաթուղիների կամ գետերի յերկարութամբ:

Վարժուքյուններ. Քարտեղի վրա դառն, թե յեվրոպական տայգայի վոր մասերում են ապրում կարելիներն ու կոմիները. ասիական տայգայի վոր մասերում են ապրում ոստյակները, վոդուլները, յոկուանները և տունգուանները:

Տունգուսը վորտոդ

Տայգայի մեջ կորած գետակի ափին փռված և տունգուսական կայանք: Մուխը գալարվելով բարձրանում և վրաններից:

Տունգուսը դուրս և գալիս վրանից և վորսի գնում: Նա գնում և տալգալի մեջ՝ գետակից-դեռակ, ըլուրից-ըլուր, ուշադիք

Նկ 47 Տունգուսը վորսի մամանակ

և տեսողութիւնը լարած: Նա դիտե, թե վորտեղ և թագնված սրադունչ աղվեսը, ուր անցավ փոքրիկ, խորամանկ կզաքիսը. խողութիւմբ խմանում և, թե վորտեղ և ցատկոտում սկզուաքը

Նա սպիտակ ձիունի վրա կարդում և հաղթի նշմարելի, ինչ-վոր անհասկանալի նշաններ, կկոչում և իր նեղ աչքերը և խորամանկորեն ժողտում: Վորսորդի հեռ գնում և իր շունը: Սա լեր-բևեռն ծառի մոտ կանգ և առնում, ընդհատումներով հաջում և իր ճանկերով կեղևը ճանկոտասում:

Տունգուսը մտանում և այդ ծառին: Նստում և, հրացանն ուղղում և կրակում: Գնում և առաջ, Յեկ նրա գոտուց, վորսի ուրիշ կենդանիների հեռ, կախված և սպանված սկյուռը:

Նոսակյաց լակուսները

Գիտերի ուղղությամբ, բացուտներում, իրարից հեռու ցըր-ված են լակուսների դյուղերը: Նստակյաց լակուսների գլուղերն են դրանք: Վոչ շատ առաջ նրանք տունգուսների նման թափա-սում և յին: Նրանց ցեղակիցներից շատերը դեռ այժմ ել թափա-սական են:

Նրանք փաշախի շինում են ամառալին և ձմեռալին վրան-ներ՝ ապակու կտորներից շինած փոքրիկ սլատուհաններով: Զմեռն աշտակու փոխարեն սառույց են դնում: աշտակս ավելի տաք և լինում: Տանիքը ձողերից են շինում, հատակը՝ հողից: Վրանի ներսը շինում են կրակարան, վորն ունենում և կավով ծածկված խողովակ: խողովակը շի փակվում, վորովհետև ձմեռը կրակարա-նում անդադար վառվում և կրակը:

Նկ. 48. Յակուսների գրանները

Պատերի չերկարութեամբ շինված են լայն թախտարանդները, վորոնց վրա նստած կանայք աշխատանք են կատարում: Զմեռային վրանը տարբերվում է նրանով, վոր գոմը նրան էից ե լինում. վրանի և գոմի միջև դուռը միշտ բաց ե լինում: Կյուղի շուրջը տարածվում են մարդագետններ, վորտեղ արածում են ձիերի չերամակը և կովերի հոտը: Կանայք կե՞րում են կովերը: Տղամարդիկ խոտ են հարում, վորսի գնում:

Զմեռը կովերին վատ են խնամում. կերակրում են այնչափ միայն, վոր նրանք սովամահ չլինեն: Հասկանալի չե, թե ինչու նրանք ամբողջ ձմեռը կաթ չեն տալիս: Զիերն ամբողջ տարին արածում են. ձմեռը նրանք խոտը սրկոտում են ձյան տակից:

Երնչ հեղափոխութունը միայն հարուստներն եյին վարուցանք անում: Ըջավորները վոչ հող ունելին, վոչ գործիքներ: Հացը չերեք չեր բավականանում. չջավորներն ալյուրի հետ ծայռի կեղև եյին խառնում:

Այժմ չահուստների կյանքում շատ բան ե փոխվել: Տնտեսութունների մտավորապես կեսը կոլեկտիվներ են կազմել: Կուլակների նախկին դաշտերում օրակարներ չերևան յիկան, կազմակերպվեցին կոոպերատիվ կարևասցեստական յիվ անասնաբուժական ֆերմաներ: Անասնաբուծների և զոոտեխնիկների ղեկավարութեամբ յաւուցները սովորեցին կուլտուրական անասնաբուծարյուն:

Կազմակերպվում են վորոտղական կոլեսեստարյուններ, Բացվեցին բազմաթիվ դպրոցներ, վորտեղ չերեխաները սովորում են մալրենի լեզվով: Վերացվում ե մեծահասակների անգրագիտութունը: Հիմնվում են աղումբներ, հրատարակվում են լրագրեր յակուսական լեզվով:

Յերեկվա քափառականը բռնվար ե դառնում

Զմեռն անցավ: Արդեն ժամանակ ե տալգան թողնելու և ձուկ վորսալու համար դետափ գնալու: Մի մտախլապատ առավոտ, չերը անտառում դեռ մթութուն եր տիրում, Տունդուս Պևար Միրան ուղղվեց դեպի Յինխեյ: Արդեն կես օրվա ճանապարհ ե մնում, չերկու անգամ ել չեթե չիբուխ քաշի, անոջ կհասնի:

Ծանոթ գետակներ, ճահիճներ, ծառեր: Բայց Թնչ պատահեց չեղձերուների հետ: Նրանք կանգ են առնում, այս ու այն

կողմն են ընկնում, համառում և առաջ չեն գնում: «Յերևի գետափին արջի վորջ կա» — մտածում և Միրան քշելով խրատող յեղջերուներին:

Հանկարծ լեղջերուները կանգ առան: Տալդալի մեջ լսվեց ինչևիոր մտնող՝ սև-դճև-դճև-ճև:

Յեղջերուներին արձակեց: Վրան խփեց: Կնկրան, Պետր Միրալի աղան, վերցրեց հրացանը, կանչեց շանը և մտավ անտառ: Կնկրան մտածում և. «պետք և տենեսլ, թե այդ ինչ չար վոգի-լի»:

Յիվ անցլալ տարվա կալանի տեղում կանգնած էր մի հըս-կալանկան տուն, վոր մեջ կարող էր 100 վրան տեղավորել:

Մեկը մշուսի յետեից գետում կանգնած էլին գերաններով բարձած նավեր: Յերկաթե ճանկերը բռնում էլին գերանները և վեր նետելով դրոմ էլին շոգենավի սև, առնելի բերանը: Մարդիկ փորում էլին գետինը, կարտում էլին տալքան, աշխատում էլին:

Անցավ լերեք տարի: Պետր Միրալի աչքի առաջ աճում և մի նոր քաղաք — Իգարկա զործարանը: Պետր Միրան ձմեռը քոչում և տալգա, իսկ ամառը՝ Իգարկա:

Տղան հոր հետ տալգա չգնաց: Նա մնաց զործարանում: Յերեկվա թափառականը արդյունաբերական բանվոր դարձավ:

Անտառային ճնեստուրյուն

Տալգան բռնում և մի այնպիսի տարածություն, վոր հավասար և Միության ամբողջ մակարդակի ¹/₈ ին: Վոյ մի պետություն ոչսչափ անտառ չունի: Անտառը մեծ նշանակութուն ունի մեր անտեսության մեջ: Մենք ամեն տարի մեծ քանակությամբ փայտ արտահանում ենք արտասահման և ստացած վուկով դնում անհրաժեշտ մեքենաներ:

Փայտը — մեր տալգալի աչդ հարստությունը — զբավում և ստար վաճառականներին:

Յարալան վաճառական — փայտ արդյունաբերողներն անխընա վոչնչացնում էլին անտառների առաջին տարածություններ: Նրանք միայն շահի մասին էլին մտածում: Անտառները կարատում էլին այնպիսի տեղերում, վորտեղից փայտն ավելի հեշտ էր դուրս բերել և փոխադրել — կտրատում էլին քետերի ուղղությամբ և տալգալի ծայրամասերում, այսինքն հենց այն-

տեղ, վորտեղ ամենեին չե կտրտուել: Անտառն ամբողջապես կտրատելով նրանք չեյին մտածում այդ անտառի վերակենդան մասին: Անտառում աշխատանքները կատարվում եյին ամենանասարակ յեղանակներով: Վաճառական-փայտարդյունքե-նողներն ի հարկե չեյին մտածում այն մարդկանց մասին, զո-

Նկ. 49. Փայտի բջիք գետով

րոնք աշխատում եյին փայտամթերման վրա: Խորհր. Միուխյան մեջ անտառի անտեսութիւնը կառուցվում է սոցալիստիկան ճիւ-մունքներով: Կադմակերպելի են անտառային արդուօրերական զեհտարքյունքեր: Դրանք փայտի իսկական խորհրդային Փաբրի-կաներ են: Առաջվա զվորջերի՞ փոխարեն ըսնվորներն այժմ ունեն լուսավոր շենքեր և աշխատում են ըրգաղներով:

Անտառային արդյունաբերութիւնն այժմ իբ մշտական

բանվորական ուլժն ունի: Աշխատանքը մեքենայացման է լին-
թարկվում. ոգտագործվում են մեխանիկական սղոցներ: Փայտը
տրակղզորներով են տեղափոխում:

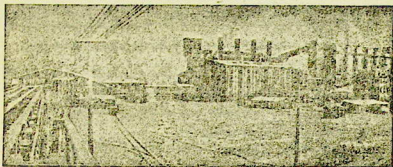
Անց են կացնվում նոր ճանապարհներ, շինվում են առանձին
սառցյա ճանապարհներ, վորոնց վրայով գերաններով բարձած սահ-
նակները հեշտ են սահում: Մաքրում են գետի ճանապարհները,
վորոնցով գերաններ են քշում:

Այնտեղ, վորտեղ խռով վոչ մի մարդ չկար և տեր ու տնո-
րենն արջն էր, այժմ փայտահատների գյուղեր են աճում, վոր-
տեղ կոտայերատիվ, հիվանդանոց և դպրոց կան:

Փայտը հումուլթ և մի շարք արդյունարերուլթյունների հա-
մար, փայտից պատրաստում են շինանյութեր, թուղթ, զանազան
քիմիական արտադրանքներ:

Ավելի ձեռնտու չի այդ հում նյութը տեղում մշակել, քան
թե տեղափոխել ուրիշ տեղեր առանց մշակելու և դրա համար
մեծ ծախսեր անել:

Ձեռնտու չի նույնպես արտահանել պատրաստի շինանյու-
թեր և փայտից ստացած ուրիշ արտադրանքներ:

Նկ. 50. Թղթի կտրինա Սյոս գետի վրա

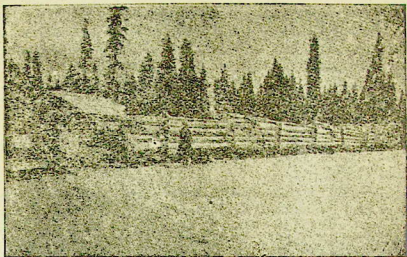
Յեղ ահա մուլթ տայգայում կառուցվում և արդեն աշխատում
են սղոցարաններ, թղթի ֆաբրիկաներ և քիմիական գործա-
րաններ:

Միսկոյ

Մուսակաբեր գազաճեերի վորսը

Մուշտակեղենը փայտի հետ միասին սայգայի ճիմնակամ

հարսուրյուհն է: Այնչև մուշտակաբեր կենդանիներն Վորսը տալ-
 գալու խիստ ընկալի: Վորսորդներն սպանում են ին գազաններին՝
 ինչով պատահում էր. վոչնչացնում են ին տալգալի մուշտակային
 հարստութունը: Թանգարժեք գազանները հետզհետե պակասում
 են: Այդ խոշոր հարստութունը փրկելու և մուշտակային տըն-

Եկ. 51. Փայտը տրակտորներով գուրս են բերում տալգալից

տեսութունը բարձրացնելու համար խորհրդային իշխանութունը
 կաղամակերպում և մուսակաբերների արգելոցներ: Նրանց մեջ բո-
 լորովին արգելվում է գազան սպանել: Այդ անում են նրա հա-
 մար, վոր գազանները բազմանան:

Կազմակերպվում են նաև գազանաբուծական Ֆերմաներ, վոր-
 տեղ պահվում են ավելի հաղվագլուտ գազաններ — սամույք,
 կզաֆիս, սպինսակ կզաֆիս, մուգ-գործավուն ալվիսներ: Ընարում են
 ավելի արժեքավոր ցեղերը: Նրանց լավ խնամում և կանոնավոր
 կերակրում են: Կատարվում են գիտական դիտողութուններ ու
 փորձեր:

Տալգալի անսպառ հարսուրյունները

Մինչև վերջին ժամանակները տալգալի ոգտակար հանա-
 ծոները քիչ են ին ուսումնասիրված: Վերջին տարիներին հետազա-

տութիւնները ցույց տվին, վոր տալուալի խորքերում մեծ հարստութիւններ են թաղնված, այստեղ գտնվել են վոսիի, պլասթի, աւծաք, ցինկի և կապարի հանքեր, քարածուխ, գրաֆիտ, աղ:

Վասկու հանքատեղերը վաղուց էլին հայտնի և ենա գետի և նրա վտակ Ալդանի ափերին դեռ հեղափոխութիւնից առաջ վոսկի էր ստացվում:

Ինձ նշանակութիւն ունի Կուզնեցկի ավազանի քարածուխը: Կուզնեցկի ավազանը գտնվում է Նոյո-Սիբիրսկից դեպի հարավ-արեւելք: Հետադոտութիւնները ցույց տվին, վոր Կուզնեցկի ավազանում գտնվում է 400 միլիարդ տոնն ընտիր տեսակի քարածուխ: Այդ ավելի շատ է, քան թե ԽՍՀՄ-ի մնացած լուրջ տեղերի քարածուխը միասին վերցրած:

Վարձուք ունենք ԽՍՀՄ-ի քարեղն վրա ցույց տված հետեյալ ողտակար հանածոները տեղերը՝ Կուզնեցկի ավազանի քարածուխ (գտնվում է Նոյո-Սիբիրսկից դեպի հարավ-արեւելք), Ետիք (Պեչորայի վտակի վրա Ուրալյան լեռներէ արեւմտան լանջերին), գրաֆիտ (Յենիսեյ գետի վրա) վոսկի (Աենայի և նրա վտակ Ալդանի վրա):

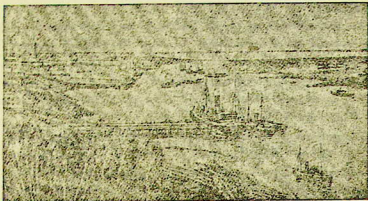
Գյուղատնտեսութիւնը քայքայում

Տայգայի գոտու տնտեսութիւն հիմնական ճյուղերը և բնակիչները հիմնական գրադմունքն են՝ փայտաբերումը և մուսակցները արդյունաբերումը:

Բայց տայգայի բնակիչները զանազան սննդանութիւն կարիք ունեն՝ հացի, բանջարեղենի, կաթնեղենի, մսի: Այս բոլորը հեռվից բերելը դժվար է և լոջ ձեռնառու: Անհրաժեշտ է, վոր սննդամթերքներից այն, ինչվոր հնարավոր է, տեղում արտադրվի: Տայգայի բնական պայմանները հարմար չեն գյուղատնտեսութիւն համար. հողն արգամանդ չէ. գարունը ցուրտ է, սառնամանիքները շուտ են վրա հասնում: Մակայն վորձերը ցույց տվին, վոր տնտեսութիւնը կանոնավոր վարելու դեպքում տայգայում հնարավոր է զարգացնել թե լերկրագործութիւնը և թե անասնապահութիւնը: Այստեղ կարող են աճել գյուղատնտեսական աչնպիսի բույսեր, վորոնք մինչ այդ միայն ավելի հարավ էլին աճում:

Այդ բույսերից ստացվել են ցրտին դիմացող տեսակներ, Կաթնատու անասուններից կարելի յե ավելի շատ կաթ ստանալ, ցեթե լավ խնամվեն և ցրտին դիմացող ցեղեր ընտրվեն:

բանավորներ, պարկն ու սղոցն ուսներին, լցրել են նավահան-
գիստը: Տարվա մեջ Արլոանգելսկ ե գալլա Յ հազար ոտար նավ
և բեռնվում գերաններով ու տախտակներով: Նրանց բարձր կալ-
մերն ու գույնզույն գրողակները բռնում են գետի բոլոր հլուղերը:
Այդ բոլոր նավերը մեր փայտը տարածում են ամբողջ լեռե-
րագնդի վրա:

Եկ. 62. Իգարկա-բեռնային նավահանգիստ

Արագորեն անցնում են նաև մեր՝ ուսական ձկնորսական
նավերը, մարդատար փոքրիկ շոգենավերը, վորոնք բանավորներ
են փոխադրում: Բայց նրանք կորչում են փայտի հսկայական
դանդաղածի մեջ: Ամենուրեք փայտ է. Դվինայի ափերը բռնված
են գերաններով ու տախտակներով, փայտը բարձր դարսված է
ոտար շոգենավերի վրա: Այստեղ-այնտեղ նավերը բարձում են
գերաններով ու տախտակներով:

Իգարկա-բեռնային ճապահագրոսը

Յենիսեյի գետաբերանից վոչ հեռու, Կարալի ծովից 80 կի-
լոմետր հեռավորութան վրա տալգալի մեջ առաջացավ Իգարկա
նոր քաղաքը:

Բարձրանում են գործարանների և ֆաբրիկաների ծխնե-
լուղները: Բազմաթիվ փայտե շենքեր, լախ փողոցներ, երկ-
առական սլուռներ: Մովսիխն հավաքված են շոգենավեր, բարժա-

Ներսիս Իգարկա յիկած լաւաջին կառուցողներն առանց պահապանի չեկին կարողանում ճնել. նրանք լերկյուղ եյին կրում, վոր արջը հարձակում կգործի նրանց վրա:

Խիստ սառնամանիքնէր, ծանր սյւլքար տայլայի դեմ, աշխարհից կտրվածութուն, սննդամթերքի կարիք — ահա թե ինչ պայմաններում ձմեռեցին ծնվող քաղաքի առաջին տասնյակ ընակիչները:

Տալգալում փողոց ելին ըսնում, արելով հրապարակներ ստատրաստում գործարաններէ համար: Կտրտված փողոցներով արջը լետ եր նահանջում:

Յերկու տարվա մեջ արդունարեքական քաղաք ու նախահանգիստ գոյացավ: Յերեք սղոցարան-գործարան փայտ են սղոցում՝ Յվրոպա և Ամերիկա փոխադրելու համար:

Տալգալում աճեց ելեկտրակայան: Բաղին խոսեց Կաղմակերպից կինո: Բացվեցին 3 լոթնամյա գալրոց, 2 հիվանդանոց, տպարան: Ակումբում սկսվեցին դասախոսութուններ, դեկուցումներ, յերեկուլթներ: Իգարկայի մոտ ամբողջ նավատորմիչ ե կանգնած: Ոտար նավեր գալիս են փայտ արտահանելու համար: Բարձումը կատարվում ե համարյա որ ու գիշեր: Մառցահատներն ու անրոպանների ողային հետախուզութունը հաղթահարում են Կարայի ծովը, ըսնում ծովային ճանապարհներ և հնարավոր դարձնում բեռային արդունարեքական կենտրոնի շինարարութունը:

Վարձուրյուններ. Գարեհի վրա ցույց տվեք տայլայի գոտին
Գարեհի միջոցով պարզեցեք թե տայլան ինչ մարզերով, յերկըներով և հանրապետութուններով ե անցնում:

Գարեհի վրա գտեք տայլայով անցնող լերկաթուղիները:

Աշխատանք. Կատարեցեք աշխարհագրական անտրի 14-րդ աշխատանքը:

8. ՏՈՒՆԴՐԱՆԵՐԻ ԳՈՏԻ

Հյուսիսային բեռային ծովի ափերով ամբողջ Խորհրդային Միութիւն յերկարութիւմբ ձգվում ե տունդրաների գոտին, վոր համարյա ամբողջապես ընկած ե բեռային գոտուց հյուսիս:

Նկ. 63. Տունդրայում

Տունդրայի բնությունը

Տունդրան բաց, անսառագուռի ցարածություն է, ծածկված մամուռներով յեվ բուսաբուսերով: 50-ից 100 սանսիմետր խորության մեջ գեթինը մեծապես սառած է:

Մի շարք գետեր կտրում են տունդրան, հոսելով դեպի Հյուսիսային բևեռային ծովը: Նրանցից նշանավոր են Հյուսիսային Պիլիման, Պեյտան, Ոբր, Յենիսեյը յեվ Լենան:

Ձմեռը տունդրայում չերկար բևեռային գիշեր է լինում, իսկ ամառն արևը բոլորովին մալր չի մտնում:

Ամառը կարճատև է և խիստ, իսկ ձմեռը չերկարատև (8-9 ամիս): Ձմեռն իշխում են դաժան սառնամանիքները, փչում են ցուրտ ու չոր քամիներ: Այդ քամիները չորացնում են ծառերի կտարրները, այդ պատճառով էլ տունդրայի մանր ծառերը կարճ են խաղած լինեն և դեռնին կպած:

Տունդրան ձմեռը բավական խորը սառչում է, իսկ ամառը սառած դեռինը հալչում է լերեփից, իսկ ներքը մնում է մշտապես սառած: Ահա թե ինչու տունդրան ճահճոտ է և անտառալուրի, ահա թե ինչու տունդրայում շատ լճեր կան:

Տ ու ն դ ր ա ն ձ մ ե ո ը . Դ ա ժ ա ն ու խ ի ս տ ե տ ու ն դ ր ա ն ձ մ ե ո ը : Ն ր ա ձ յ ու ն ո վ ծ ա ծ կ վ ա ծ մ ա կ ե ր ե ս ը կ ար ծ ե ս ք ար ա ց ա ծ ա , ե կ ո ծ վ ո ղ ծ ո վ լ ի ն ի : Ս ա ի տ ա կ տ ար ա ծ ու թ չ ա ն վ ր ա վ ո ղ մ ի կ ե ն դ ա ն չ ի լ ե ո ե ո մ :

Մ ի ա չ ն չ ր ք ե մ ն - չ ր ք ե մ ն ձ յ ու ն ի վ ր ը վ ա լ ր կ ե ն ար ա շ չ ր ե ու լ ու մ ու ա ն հ ա տ ա ն ու մ ե ս ա ի տ ա կ կ ա ք ա վ ը կ ա մ բ ու վ ա գ ու մ ե ս ա ի տ ա կ ա ղ վ ե ս ը :

Ս ար ս ա փ ե լ ի չ ի լ ի ն ու մ տ ու ն դ ր ա չ ու մ , չ ր ք վ չ ը ու մ ե հ չ ու խ ա յ ի ն կ ա տ ա ղ ի ց ու ր տ ք ա մ ի ն և բ ն ե ո ա յ ի ն խ ա վ ար ի մ ե՞ ա մ ե ն կ ո ղ վ ի ց լ ս վ ու մ ե՞ բ ու ք ու բ օ ր ա ն ի ս ու լ ո ց ն ու վ ու ն ո ց ը Ա ղ ղ ա ի ս ի չ ե ղ ա ն ա կ ն ր ի ն տ ու ն դ ր ա ղ հ ա զ վ ա զ ու ա բ ն ա կ ի չ ն ր ը մ տ ն ու մ ե՞ չ ե ղ ջ ե ր վ ի մ օ ր թ ո վ ծ ա ծ կ վ ա ծ վ ր ա ն ն ր :

մ ե շ և շ ա ք ա թ ն ր ո վ վ ր ա ն ի ց չ ն կ ար ո ղ գ ու ր ա գ ա լ :

Տ ու ն դ ր ա ն ա մ ա ո ը . Ա մ ա ո ը տ ու ն դ ր ա յ ի ա ն ս ա ճ մ ա ն տ ա ր ա ծ ու թ չ ու ն ն ր ը ծ ա ծ կ վ ա ծ ե ն լ ի ն ու մ մ ա մ ու ու ն ր ո վ և լ ս ս ե ր ո վ Յ ե ր ք ե մ ն - չ ր ք ե մ ն պ ա տ ա հ ու մ ե ն գ ե տ ն ի ն փ ո վ ո ղ մ ա ն ր ծ ա ու ր - գ ա ճ ա ն ու ո ե ն ի , գ ա ճ ա ն ս ս ն ի : Տ ու ն դ ր ա յ ու մ շ ա տ կ ա ն հ ա տ ա ղ ը տ ու ղ բ ու չ ս եր՝ կ ա պ ու լ ա հ ա պ ա լ ա ս , լ ու ա մ ր ղ ի , ճ ա խ ն ա մ ր թ ի : Հ ա տ ա պ ա տ ու ղ ն ր ն ա չ ն ք ա ն շ ա տ ե ն լ ի ն ու մ , վ օ ր վ ո ղ թ ե հ ա վ ա ք ու մ ա յ վ ի ո ց լ ու մ ե ն : Բ ա մ ու ց պ ա շ ա տ ղ ա ն վ ա ծ տ ե ղ ի ր ու մ ա ճ ու մ ե՞ վ ա ո գ ու չ ն ի ծ ա ղ ի կ ն ր տ վ ո ղ խ ո ա ա ր ու յ ս եր : Լ ճ ե ր ի ա ի ի ն բ ու ե ն դ ն ու մ բ ա զ մ ա թ ի վ չ վ ո ղ թ ո չ ու ն ն ր՝ ս ա զ ե ր , բ ա ղ ե ր , կ ար ա ս ղ ն ր : Ն ր ա ն ց հ ե տ ա ղ ն դ ու մ ե ն գ ի ծ ա ո ի չ բ Վ ե ր :

Թ փ ե ր ի մ ե շ բ ու ն ե ն շ ի ն ու մ բ ե ի խ ո ա յ ի ն կ ա մ ա վ ն ր : Ա ն հ ա ղ ի վ ե ն մ ո ծ ա կ ն ր ը : Ն ր ա ն ք լ ց ն ու մ ե ն ո ղ ը և ա ն հ ա ն ղ ա տ ա ց ն ու տ ու ն դ ր ա յ ի կ ե ն դ ա ն ի ն ր ի ն :

Յ ե ղ ջ ե ր ու ն ր ի հ տ օ ր ը խ ե յ ա ք ա ր ի պ ե ս վ ա ղ ու մ ե ն բ ա ց տ ե ղ եր , վ օ ր ա ե ղ ք ա մ ի ն ք ը ու մ ե մ ո ծ ա կ ն ր ի ն :

Գ ե տ ե ր ն ու լ ճ ե ր ն ա տ ա ա ե ն ձ կ ն ր ո վ :

Բ ն ր ի մ ե շ ա պ ր ու մ ե ն ա ն հ ա մ ար խ ա յ օ ա ն ա մ ու կ կ ր ծ ո ղ ն ր վ օ ր ու ն ք մ ե ծ մ կ ա ն շ ա փ ե ն , բ ա չ ց կ ար ճ պ ո շ ա ն ն ն : Թ ո չ ու ն ն ր ի ն և խ ա յ տ ա ճ ա մ ա կ ն ր ի ն հ ե ա ն ու մ ե ն ս ա ղ ի տ ա կ ա ղ վ ե ա ն ն ր ը :

Անասուններից զկալի տունդրասներն ևն շարժում Եսե Վոյ-
րևնի յիդրերուները, Յերևում են գալլերը:

Վարժություններ Աշխարհադրական քարտեղի վրա գտեք տունդ-
րասների գոտին:

Քարտեղի վրա ցույց տվեք տունդրայի լեռնոս անդերը: Գտեք
տունդրան կարող ամենամեծ դետերը:

Աշխատանք Կատարեցեք աշխարհադրական տետրի 15-րդ աշխա-
տանքը:

Տունդրայի բնակչությունը

Դաժան և տունդրայի բնակչությունը: Դաժան և և այնտեղ
ասլրող ժողովուրդներն կլանքը:

Տունդրան ընդարձակ է. նրա տարածությունը 3 միլիոն
քառ. կիլոմետրից ավելի է: Այդ չերկու անգամ ավելի է քան
Անգլիան, Ֆրանսիան, Ինքնանիան՝ միասին հաշված:

Այդ հսկայական տարածության վրա բնակիչներն ասլրում
են իրարից շատ հեռու:

Տունդրայում ասլրում են հետևյալ ժողովուրդները՝ նենեց-
ները, լոպարները, չուկչաները, կամչաղալները: Տունդրայում
գտնվող շատ քիչ քաղաքներում և տունդրայի Կեյթոպական մա-
սի դետերի չերկարությամբ ասլրում են ուսաները:

Համարյա այս բոլոր ժողովուրդներն ասլրում են էկնոքսությամբ,
վորսորդությամբ և պահում են չեղջերուների հոտեր: Համարյա
բոլորն ել ասլրում են վոչ թե քաղաքներում ու գյուղերում, այլ
քոչում են անդից տեղ, վորոնելով սնունդ թե իրենց համար և
թե իրենց չեղջերուների համար:

Նրանց կյանքը մինչև վերջին ժամանակները մեծ չափով
կախված էր բնությունից, Յեթե շրջակայքում չեղջերվի համար
լավ կեր կա, վորսը հաջող է, ապա տունդրայի բնակիչը լավ և
ասլրում: Բայց անա գետինը ծածկվեց սառցի բարակ շերտով,
չեղջերուները մնացին առանց սննդի, սկսեցին նիհարել և կոտոր-
վել, կամ զաղանները քաշվեցին ուրիշ տեղ և վորս չկա. այդ
ժամանակ բնակիչների բարորությունը խախտվում է, վրա յե
հասնում սովը, հիվանդությունը, աղքատությունը: Դեռ խավա-
րամիտ ու սնտիապաշտ են տունդրայի քոչվորները: Տունդրայի
բնակիչներն մեջ դեռ կան կուլակներ, վորոնք ամեն կերպ աշ-

խառում են շահագործել չքավորներին, ստրկացնել նրանց, կան
և քանանա՛հր (շամաններ), վորոնք խաբելով քուչվորներին թա-
լանում են նրանց:

Ն Ե Բ Ե Գ Ը Ե Բ

Նկ 51 Նենեցները վրանների մոտ

Նենեցները լեղջերարոււծներ են: Նրանց կէջանքը լեղջերու-
նների հետ է կապված: Ամբողջ տարին նրանք ապրում են վրան-
ներում (աչոււմերում), վորոնք ձմեռը ծածկված են լեղջերվի
մորթով, իսկ ամառը՝ կեչու կեղևով: Քնում են յեղջերվի մորթուց
այատրաստած անկողնում, կերակրվում են ձկնով և լեղջերվի
մսով, խմո՛ւմ են լեղջերվի արյուն, հագնում են յեղջերվի մորթ-
թուց կարած շոր:

Յեղջերուները կերակրվում են «յագելով» — մոխրազուլն լա-
սով, վորով ծածկված են ընդարձակ տարածութլոււններ: Յերբ
լեղջերուներն ուտում են ամբողջ յագելը, նենեցները քուչում են
նոր արտաավայրեր:

Նենեցների համար կարևոր նշանակութլուն ունի մուշտա-
կաբեր և ծովային զազանների վորսը, վորսում են սպիտակ աղ-

վեսներ, գայլեր, առչեր, ծովացույր յևլ փոկեր: Մուշտակաբեր գահանների վորսն սկսվում է ձմռան սկզբին:

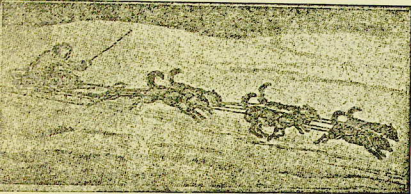
Ամառը վորսում են ծովային գաղաճներ, ձգներ, րոչուններ, յիլ հավաքում ձվեր:

Ձմեռը նենեցները քոչում են դեպի հարավ, անառային պատու մերձավոր շրջանները, իսկ ամառը շարժվում են դեպի Բևեռային ծովի լեզերքները:

Սառնամանիքներին, մրրիկներին, մառախուղներին, բևեռային գիշերվա խավարի մեջ ձմեռը քոչում են նենեցները տունդրայի լուռ, ձյունե ընդարձակ տարածութլուններով, անասման հարթութլունով:

Հենց վոր դետինը հալչում է, Բևեռային ծովի յեզերքները էկնդանանում են Ամեն ամառ նենեցներն ալստեղ են գալիս, ծովային քամու միջոցով աղատելով յեղջերուներին սոժակներին խալթից: Արագութլամբ անցնում է կարճատե ամառը: Մովսփերը ծածկվում են խիտ մառախուղով: Ավելի հաճախ ու հաճախ է ձյուն գալիս, սուլում ու վոռնում է քամին: Թոչունները չվում են, գաղանները քաշվում են և մարդիկ թողնելով ծովափը՝ քոչում են դեպի տունդրայի ներսը, անատառածերձ շրջանները:

Չ ու կ չ ա ն ե ր

Նկ. 55. Չուկչան շների սանակով գնում է

Չուկչաներն ապրում են Չուկոտյան թերակղզում, Ասիայի հյուսիս-արևելքում: Չուկչաներից վոմանք — «լեզրաբնակներն»

ապրում են ծովափերին ու դրազվում են վորսորդութիւնք ու
նստորութիւնք: Մշուսները — սեղփերվապահ չուկչաները նե-
նեցներին նման դրազվում են չեղջերվարուծութիւնք և իրենց
չեղջերուներին հետ քոչում են չուկոսչան տունդրայում:

Յեղջերվապահ չուկչաների գլխավոր վորսը փոխն եւ Փակ
մորթուց չուկչաները հաշուատ են պատրաստում, միսն ուտու-
են իսկ ճարգը զործածում տաքացնելու և լուսավորելու համար:
Յեղրարնակ չուկչաների ամբողջ կյանքը կախված և ծովային
վորսից: Յերը ծովի վրա չերկարատե փոթորիկ և լինում վորսը
չերկար ժամանակ դադարում եւ չուկչաները սպառելով պաշարը
նստում են վրաններում առանց սննդի և առանց տաքացման:

Յեղրարնակ չուկչաների գյուղերը ցրված են ծովափի չեր-
կարութիւնք: Նրանք բաղկացած են 20 30 վրանից:

Չուկչաների վրանը մեծ եւ և միքանի բաժանմունքներ և
ուսնենում: Նրբին բաժանմունքի մեջ գտնվում ե ոջախ և, բաց
ալք, ծովացուլի ճարպով յապտերնիւր: Չմեռը, չերը 45°-ի սառ-
նամանիւրներից ամեն ինչ ճաքում ե, վրանի մեջ բաժական տաք
ե լինում: Միայն թե ծովացուլի ճարպն անպակաս լինի:

Շուրը չեղրարնակ չուկչալի անհրաժեշտ կենդանին եւ Ալու-
տեղ շուրը չեղջերվի գերն ե կատարում: Չմեռը ծովափը վորսը
գնալու, ապրանքներ գնելու, կամ թակարդներ գնելու համար
չուկչան լծում ե շները սահնակին ու սլանոմ: Չուկչաները դեռեւ
կուլտուրական ցածր մակարդակի վրա չեն գտնվում, նրանց
սնտիապաշտ են և հավատում են շամաններին:

Ինչ ե անում Խորհրդային իշխանութիւնը օւնդրայի ժողովուրդներին
կյանքը բարվոքելու համար

Ճարական իշխանութիւն ժամանակ մութ ու անտէնակա
կլին տունդրայի ժողովուրդները:

Տունդրաները չեկող վաճառականները հեշտութիւնք լուս-
րում ե ին տունդրայի անսահման տարածութիւնների մեջ ըն-
կած մեկուսացած քոչվորին:

Վաճառականները տունդրա ելին բերում վոչ միայն ան-
հրաժեշտ ապրանքներ՝ վորսորդական պարագաներ, ալլուր, ալլ
լուցիլի, ալլե ողլի: Նրանք հարբեցնում ելին տունդրայի բնակիչ-

Ներին և չնչին դնով վերցնում չեղջերվի հոտեր, թանգարժեք մորթիներ և հարստացած վերադառնում:

Իսկ խավար, անողնական քոչվորները տարեց-տարի աղքատանում ելին:

Յորհրդային իշխանութունը տունդրայից գիշատիչ վաճառականներին քշեց. Ամբողջ տունդրայում բացվեցին պետական-տուտորական գրասենյակներ— Ֆակ-տրիաներ. Ֆակտորիաներում գնվում են մորթիներ թե փողով և թե ապրանքներով. Մասնավոր խանութների փխարեն բացվել են կոոպերատիվներ, վորտեղ տունդրայի բնակիչները ձեռք են բերում այն բոլորը, վոր անհրաժեշտ է իրենց.

Վճուպան կռիվ և մղվում տունդրայի բնակիչների շահագործման դեմ.

Նկ. 56. Գետառի ֆակտորիան

Հիմնվում են վարսողական լեվ լեղջերվաբուծա ան կոյսեհ-սուրյուններ. կուլտուրական մեծ աշխատանք է տարվում այնտեղ, վորտեղ քոչվորները ձմեռում են. Այնտեղ հիմնվում են կուլտուրաներ.

Ամեն մի կուլտուրայանում կա զպրոց, հիվանդանոց, սաղիսկայան, սոցիալիստական կուլտուրայի սառն, կոոպերատիվ. Յեղ-

ջերուներով, շներով, վոսքով այդ կուլտկայաններն են գալիս
հյուսիսի հարյուրավոր բնակիչներ:

Կազմակերպվում են նաև օարժեական վրացներ, վորոնք յեղ-
ջերուներով և շներով տեղափոխում են կինո, ռադիո, դեղատուն,
ուսուցիչ և բուժականեր:

Այսպիսի արշավախումբը մտնում է տունդրայի խորքերը,
անցնում է անդրից-տեղ և տարածում է խորհրդային կուլտուրան:
1934/35 թ. պետք է կենսագործվի ընդհանուր պարտադիր
ուսում:

Մինչև վերջին ժամանակները տունդրայի քոչվոր ժողո-
վուրդները գիր չուներին: Ներկայումս նրանց համար մշակված և
ալրուրան, և նենեցերեն ու չուկոտերին լեզվով այբուենարաններ
են հրատարակված:

Մեծ նշանակութուն ունեն գիշերոթիկ դարոցները, վորոնք
ընտելացնում են քոչվորների լեռնաաններին կուլտուրական
կյանքի:

Դարոցներում մեծ աշխատանք է կատարվում վոչ միայն
լեռնաանների, այլ և նրանց ծնողների հետ:

Վարժարյում. Աշխարհագրական քարտեզի վրա ցույց տվեք, թե
վորտեղ են ապրում նենեցները, լոպարները, չուկչաները, կամչատա-
ները:

ԻՆՉՊԵՍ Ե ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ԻՇԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒՄ ՏՈՒՆԴՐԱՅԻ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Յեղջերվաբուծությունը տունդրայում

Յեղջերվաբուծությունը տունդրայի տնտեսության հիմնա-
կան ճյուղն է: Յեղջերուն վոչ միայն ծառայում է տիրոջը, այլև
տալիս է միս և կաշի, վորոնք կարևոր հումքեր են արդյունա-
բերության համար: Բայց չեղջերուները ֆինասվո. մ են տունդրայի
դաժան բնությունից: Յեղջերուների ամբողջ հոտեր վոչնչանում
են սառուցից և ճյուղի կուտակումներից: Նրանց հաճախ վոչըն-
չացնում են գազանները, տանջում են խայթող միջատները, ըր-
ուերը և մոծակները, շատերը կոտորվում են տարափոթիկ հիվան-
գություններից:

Մորերդային իշխանությունը գիմում է ամեն միջոցի, վոր-

պետքի չեղջերվարուծութիւնը դարձանա: Կազմակերպվել է յեղ-
ջերվարուծական կայան, վորահղ մասնագետներն ուսումնասիրում
են չեղջերուն և նրա հիվանդութիւնները:

Կազմակերպվում են ցուցադրական յեղջերվարուծական խորհ-
սնեսուսյուններ, բացվել է յեղջերվարուծական տեսնիկում: Կազ-
մակերպվում են յեղջերվարուծական կոնցեսսուսյուններ:

Այժմ հյուսիսում Չ¹/₂ միլիոն չեղջերու կա: Ծրագրված է
չեղջերուներէ թիվը հասցնել Չ¹/₂ միլիոնի:

Մորու արդունագործարարներ

Տունդրալում մեծ նշանակութիւն ունի մուշտակալոր գա-
ղանների, մանալանդ սպիտակ աղվեսների վորսը:

Շատ չերկրներում մուշտակեղներ քիչ եւ Մեր մուշտակներն
այդ չերկրներում լավ են ծախվում: Այլ չերկրներում Խ. հանրա-
պետութիւնը մուշտակները վաճառում է վոսկով, վորով մենք
արտասահմանում մեքենաներ ենք դնում գործարանների համար:
Մեր նպատակն է դարձացնել մորթու արդունագործութիւնը և
ուժեղացնել մորթու արտահանումն ուրիշ չերկրներ:

Տունդրալում կազմակերպվում է վորսորդական արհեստա-
գործական կոոպերացիա:

Կազմակերպվում են զազանների Ֆերմաներ, վորահղ տունդ-
րայի ավելի արժեքալոր գաղանները բազմացնում են:

Տունդրայի ոգակտր հանածոների նեսագոսոսյունը յել ճեակումը

Տունդրայի բնական հարստութիւնները դեռևս լավ չեն
ուսումնասիրված: Բայց այժմ արդեն պարզված է, վոր տունդ-
րան ԽՍՀՄ-ի սոցիալիստական շինարարութիւնը կարող է շատ
կարևոր սղտակար հանածոներ տալ: Ավելի լավ ուսումնասիրված
են տունդրայի ամենարևմտյան մասի՝ Կոլա թերակղզու բնա-
կան հարստութիւնները:

Կոլա թերակղզու միջին մասում, բեռուսին շրջանից հյու-
սիս, գտնվում է Խիբինյան տունդրան: Այդ տունդրայի մեծ մասը
ծածկված է լեռներով: Կոլա թերակղզու լեռները պարունակում
են շատ թանգարժեք հանածոներ՝ ապատիտ, չերկաթահանք:
Արդող չորս տարի վայրենի ժառերի, լճերի ու ճահիճների մեջ
աշխատում են լին գիտնականները: Նրանք հետազոտում են լին Խի-

բինյան լեռների հանածո հարստութիւնները: Գորշ, միապաղտոյ բուսութեան մեջ, քոսերով ու մամուռներով ծածկւած ժայռերի մեջ գիտնականները շատ հազվագյուտ հանքեր գտան:

Մանաւանդ մեծ արժեք ունեցաւ Խիբինի ալյաւսիւք, վորից կարելի չե ստանալ հրաշալի պարարտանյութ վարելահողի համար: Միքանի տարի չանցած՝ ամալի, վալրենի տունդրայի տեղում առաջացաւ մի ամբողջ քաղաք:

Հազարավոր բանվորներ աշխատում են ապատիտի հանքերում: Խուլ աղմկում և արձադանքում են պայթիւցումները, շահում են շոգեքարշի շէակները: Բարձրանում են հորատման վիշկաները: Կատարվում և հետախուզում: Գիշեր, ցերեկ աշխատում են դայրիկոնման (հորատման) մեքենաները:

Հեթիաթային արագութեամբ և զարգանում ապատիտի քաղաքը՝ Խիբինոգորսկը:

Մագարվում և շինարարութիւնը: Կառուցվում են բնակարաններ, ֆաբրիկա-խոհանոց, դպրոցներ, ակումբներ, թատրոն, կինո: Խիբինոգորսկի ընակչութիւնն աճում և շատ արագ. առաջին տարին այստեղ կար միայն 200 մարդ, իսկ չերեք տարվա մեջ բնակչութեան թիւը հասավ մոտ 50 հազարի:

Այսպես վերսկսւմ և Խիբինյան տունդրան: Կանցնի միքանի տարի և շինարարութիւնը կ'աւելայի նաև տունդրայի ուրիշ անդերում:

Վարժարան. Քարտեզ: Վրա գտեք Կուա Թերակղչն և Խիբինյան լեռները:

Գյուլասնեստոբյոււնը տունդրայում

Տունդրայի բնակիչները հաճախ սովում էյին: Նրանց սնունդը միորինակ էր և վատառողջ: Մնվում էյին ձկներով, լեզիերով և ծովային գաղանների մսով: Վոչ հաց կար, վոչ բանջարեղէն: Միայն խորհրդային կոոպերացիան էր, վոր սկսեց տունդրա ներմուծել ալյուր, աղ: Նրանք բանջարեղէնի մասին գաղափար չունեյին: Ձունեյին վարելահողեր, բանջարանոցներ:

Միթե հացաբույսերն ու բանջարները կարող են աճել սառած գետնում, ճահիճներում. — բոլորն այսպես էյին մտածում: Փորձեր կատարվեցին, և պարզվեց, վոր այդ բույսերը կարող են

առնողրայում աճելու Ալթմ Կարա թերտիզդու առնողրայում հիմնվել
և փորձնական դուրդատնտեսական կայան. վորտեղ աճեցնում են
վոչ միայն կարտոֆիլ և կաղամբ, այլև լեյակի Փորձնական կա-
յանը ցույց տվեց, վոր առնողրայում հնարավոր է բանջարաբա-
ծուրյալք, գյուղատնտեսությալք պարտալի:

Հաղորդակցության ճանապարհները շտեղծելու

Տունդրայում հարմար ճանապարհներ քիչ կան:

Միայն նրա արևմտյան մասով անցնում է Մուրմանի լեռ-
կաթուղակի՞ծը, այն ել աննշան տարածության վրա:

Տունդրայում ուրիշ լեռկաթուղակներ չկան: Տունդրայի
տարրեր կետերի միջև հաղորդակցությունը կատարվում է գըլ-
խավարադեա յեղջերուներով և շներով:

Ճանապարհների բացակայության պատճառով մեծ նշանա-
կություն ունի դեռալին հաղորդակցությունը:

Բեհուային ծովի լեզերքին կան միջանի խողոր նախահան-
դիսաներ: Դրանց վրայով առետուր ենք անում դանդաղ պե-
տությունների հետ:

Այդ նախահանդիսաներից կարևոր են՝ Մուրմանսկը, Արխան-
գելսկը, Իգարկան: Նրանցից ամենահարմարը Մուրմանսկն է և նա
ամբողջ տարին չի սառչում, վորովհետև Մուրմանսկի մոտով
անցնում է տաք հոսանք:

Աշխատանք. Կատարեցեք ալտարհաղորդան տնորի 10-ըդ ալտա-
տանքը:

Վ. Բեվեթի ԱՅԻՆ ԳՈՏԻ

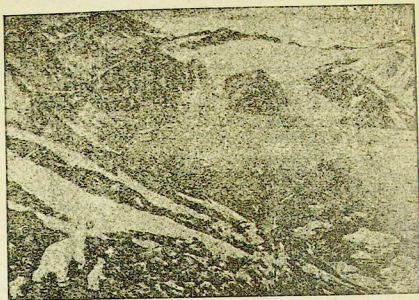
Յեվրոպայի, Ասիայի և Ամերիկայի ավերով հազարավոր
կիլոմետր լեռկարությամբ ձգվում է Հյուսիսային բևեռային ծովը:

Յեվրոպայի և Ասիայի համարյա ամբողջ հյուսիսային ծո-
վեղերը Խորհրդային Միությանն է պատկանում: Նրա տիրա-
պետության մեջ են մտնում Հյուսիսային բևեռային ծովի հա-
մարյա կեսը՝ իր մեջ գտնվող բոլոր կղզիներով: Խորհրդային Մի-
ության ամենահյուսիսային մասն է այդ, վոր կոչվում է ԽՍՀՄ-ի
բեվեռային գոտի:

Բևեռային գոտին բռնում է Հյուսիսային բևեռային ծովի

այն մասը, վորը ընկած է արևելյան լեռկանութիւն 32°-ի արևմտյան յնրկանութիւն 170°-ի միջև:

Վարժուրյուններ՝ Քարտեզի վրա գտեր Քարենցի, Սպիտակ, Կարա յի ծովերը, Եւր Սերկէր, Յրանց-Հովանփի, Հյուսիսային Յերհիր կղզիները, Գոլա և Զուկոսայան թերակղզիները:

Նկ. 57. Հեռավոր հյուսիսում

Բնվեռային զոնայի բնությունը

Դաժան է բնեռային զոնայի բնութիւնը:

Այս աշխարհում միջանի ամիս շարունակ արևը յերկնակամարի վրա ձմեռը չի լերևում, բնվեռային գիծը է լինում, Կո, թերակղզու մոտ բնեռային գիշերը թևում է 2 ամիս, Նոր-լեռի վրա 4 ամիս, իսկ հյուսիսային բնեռում՝ կես տարի:

Ամառը միջանի ամիս շարունակ արևը մայր չի մտնում բնվեռային ցերեկ է լինում: Արևը յերկնակամարի վրա շատ ջրարձրանում, և այդ պատճառով գետինը թուլ է և տաքացնում:

Բևեռային գիշեր. Հյուսիսային բնեռային ծովը կնտարուց ավելի ծածկված է լինում համատարած սառցով: Միայն այնտեղ, վորտեղ անցնում է գոլիշտրոմ ծովային տաք հոսանքը սառույցներ չեն լինում:

Չմեռը բեկեռային ծովը սառցային անապատ եւ Իշխում ե
բեկեռային լերկար դիշերը Բուք ու բորան, չարդիող սառույց-
ների ճալթյուն ու զգրդոց, Սառցակոշտերը կուտակվում են
իրար վրա՝ սառցակուշտեր կաւմելով:

Կլանքը ժամանակավորապես մեռնում եւ Բոլորը թաղնվում
են: Միայն լերբեմն սառցային անապատներով անցնում ե սպի-
տակ արջը:

Յերբեմն քամին հանդարտվում եւ Յերկինքը պարզում ե, ե
սառցե անապատը լուսավորվում ե աստղերի վալլով ու լուսնի
լուլսով:

Յերբեմն ել լերինահամարի վրա փայլում ե հլուսիսափայ-
լը: Հանկարծ յերկնահամարի վրա ձգվում ե ճաճանչափայլ —
մերթ շլացնող սպիտակ, մերթ վառ-կարմիր աղեղ, նրանից ալս
ու ալն կողմ նետվում են գուլնզգուլն խրճեր: Յեվ կամ լերկ-
նահամարից կախվում են վառ գուլն ունեցող հսկայական վա-
րադուլքներ, վորոնք ծածանվելով ընդունում են կապուլտ, կա-
նաչ, կարմիր գուլներ: Պատահում ե, վոր ամբողջ լերկինքը բո-
ցավաւվում ե ե ալդ բոցը շարժվում ե, շողողալով տարբեր
գուլներով: Ալդ ժամանակ սառցասարերի գազաթները, ձլունը,
ծովի սառցե մակերևուլթը կարծես բոցավաւվում են միլիոնավոր
գուլնզգուլն կրակներով: Յեվ ալս կրակները բորբոքվելով լուսա-
վորում են սառցային անսահման, մեռած անապատը:

Բեկեռային ամառը. Ամառը Հլուսիսային բեկեռային
ծովի վրա լինում ե լերկար բեկեռային ցերեկ, Արևը շարունակ
շարժվում ե հորիզոնի վրա, Բոլորովին մալը չի մանում: Վեր-
քան ավելի լինք մտանում բեկեռին, բեկեռային ցերեկն ալնքան
ավելի լերկար ե լինում:

Բեկեռային արևը թուլը ե տաքացնում: Բալց ե ալնպես ծո-
վի մակերեսի սառուլցը հալվում ե, կտարվում ե շարժվում: Հըս-
կայական սառցասարեր ու սառցադաշտեր մերթ մոտենում են
իրար, մերթ հեռանում: Մովային սառուլցները դանդաղորեն են
հալվում ե լերկար ժամանակ լողում են ծովում:

Բնությունը կենդանանում եւ կզգինների վրա ժայտերը
մերկանում են: Նրանց վրա յերևան են դալիս մամուռներ, եակ
մամուռների մեջ նշմարվում են կապուլտ անմուռուկ ծաղիկները
ե բեկեռային կակաչի սղիտակ ծաղիկները:

Կղզիների ծովամերձ ժայռերի վրա համաքվում են բազմաթիվ թռչուններ։ Այստեղ գալիս բուն են շինում այդերուկները։ Երկաթափերը, վորորները։ Անհաշիվ են այդ թռչունները։ Նրանք ամօրի պես պատում են ժայռերը։ Ողբ ցվում է թռչունների աղմուկով։ Այդ պատճառով այդպիսի տեղերը թռչունների շուրջ չեն կոչվում։ Հենց վոր ծովն ազատվում է սառցից, խորքերից բարձրանում են մեծ քանակությամբ ձկներ։ Շատ կան մանավանդ հարցնցներ օւ ձուլածառնային։ Ձկներին հետապնդում են փոփերը, նոր յերկրի ժայռոտ ափերի մոտ յերվում են ձուլածառների մեծ հոտեր, իսկ Սիբիրի ափերի մոտ՝ կեներ։

Բնվեռային վորսա ին օնեսուրյուն

ՍՄՀՄ-ի բնեռային գոտին բոլորովին անկենդան չէ, ինչպես կարծում է յին առաջ։ Այնտեղ հսկայական հարստություններ կան։ Այդ հարստություններն ոգտագործելու համար Սորհրդային իշխանությունն այստեղ ծափալում է բնեռային վորսային տնտեսություն։ Հիմնվում են ձկնալին կայաններ և այդ կայանների մոտ առաջ են բերվում ձկնորսական նավերի ամբողջ նավատորմիղներ։ Կառուցվում են պահածոների (կոնսերվի) գործարաններ։ Արդյունագործողներին ոգնության են գալիս աերուլանները և ռադիոն։

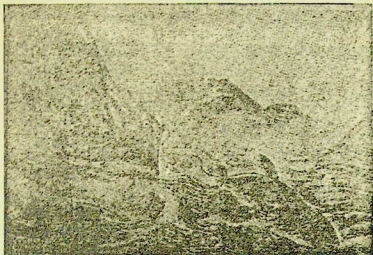
Արդյունաբերող ւերը Նոր-Յերկրում

Նոր-Յերկիրը վաղուց եր գրավում արդյունաբերողներին։ Այստեղ վորսի լին գալիս նորվեկացիները և ուրիշները։ Նրանք աբրեկան տասնյակ և հարյուրավոր հազար ռուբլու վորս է յին արտահանում ալստեղից։ Յարական իշխանությունն աշխատում եր բնակեցնել Նոր-Յերկիր կղզին, բայց վերաբնակիչներին վատ եր պարենավորում։ վորի պատճառով շատ քչերն է յին մնում ալնտեղ։ Բոլորովին ուրիշ վերաբերմունք է ցուցց տալիս Սորհրդային իշխանությունը բնեռային կղզիների վերաբնակիչներին։

Նոր-Յերկրում ապրում են նենեց արդյունաբերողները Գետառի նալը կապ է պահպանում ալդ վերաբնակիչների հետ։ Նա գնում է նրանցից վորսը և նրանց համար բերում է ալն բոլորը, ինչ վոր անհրաժեշտ է։

Նոր Յերկրում վորսն առատ է: Շատ զաղաններ կան—բևե-
ռային աղվեսներ, առջուր, վա բենի լեղձուրուներ. ծովափերին գտնը-
վում են՝ փոկեր, օտս ձկներ: Նենեցներն զբաղվում են վորսոր-
դությամբ, ձկնորսությամբ և պահում են ընտանի լեղջերուների
հոտեր:

Նոր-Յերկրում խոհուրդ կա: Այնտեղ հիմնվել է հիվանդա-
նոց: Նոր-լերկրացիներն բոլոր լերեխաները սովորում են զըպ-
բացում:

Եկ. 38. Կեօի վորսը Սրբիբի ակերքն

Փոկերի վորսը

Փոկ վորսողները սովորաբար յերկու ամսով նալականե-
րով ծով են դուրս գալիս: Փոկերին հետապնդում են մեծ մասամբ
արտեղներով: Իջնում են վորսե սառցի վրա և լերկուական հոգով
հետախուզության դուրս գալիս: Այդ ժամանակ նրանք ստիպված
են լինում անցնել սառցի կողքերով և սառույցների միջև գտըն-
վող բաց ջրերով:

Գտնելով փոկերի բունը, արդու նարերողներն իմաց են
տնում արտելի մնացած անդամներին և հետո բոլորը միասին
վորսի յեն գնում:

Վերապես զի աննկատելի լինեն, նրանք հագնում են սպիտակ բալախոն (վերնագգեստ)։ Աննկատելի կերպով մոտենալով փոկերի նիրհող հոտին, նրանք ամենից առաջ սպանում են հոտը պահպանող փոկին, ապա մյուսներին։ Փոկեր վորսալը վտանգավոր եւ Ամեն տարի քիչ վորսորդներ չեն կորչում։ Կերբեմն սառուլցները ջարդում են կամ խորտակում նավակը, Կերբեմն վորսորդներն ընկնում են ձեղքերի մեջ ու մեռնում, Կերբեմն եւ սառուլցը նրանց բաց ծովն եւ տանում ու կորցնում։

Հիմա խորհրդային վորսորդական կոոպերացիան ուրիշ կերպ է կազմակերպում փոկ վորսալը։ Փոկ վորսալու դուրս են դալիս

Նկ. 59. Փոկի վորսը խոշոր սառցանատի

վոչ թե փոքր նավերով, այլ խոշոր սառցանատ նավերով։ Վտաքով հետախուզողները փոխարեն սավառնում եւ անբողբոջանք, վորսը նկատելով փոկերին՝ սառցանատին բազիլով հաղորդում եւ նրանց տեղը։ Սառցանատը շարժվում եւ դեպի ցուլց տված տեղը եւ սառցի վրա իջնում վորսորդները խումբը։ Նրանք զգուշութեամբ մոտենում են փոկերին, արագութեամբ կոտորում նրանց եւ առաջ շարժվում։

«Հրացանաձիգ» խմբի յետևից շարժվում եւ քերթողները

խումբը: Նրանք մե՛հ, սուր դանակներով քերթում են փոկերի մորթին և ճարպը վերցնում: Մոտենում և սառցահատը, վո՛րից հանած ճարպն ու մորթին վերցնում և և շարժվում դեպի փոկերի հետևյալ բունը:

Ձկնորսական արդյունաբերության

Հյուսիսային բևեռային ծովի լեզերքին այստեղ-այնտեղ ցրվում են ձկնորսական կայաններ, ձկնային կայաններ: Հաճախ գալիս են աստեղ տապաստավոր և մոտորային նավեր և ծոցում խորխոս ձգում: Վո՞մանք ձուկ են բերում, վո՞մանք ել վերցնում են ուտելու պաշար և ձկնորսական պարազաներ և գնում վորսի:

Յերբ վորսն սկսվում է, անվերջ ձուկ են կրում: Բերած ձուկը նայահանգստում դատարելում են, դարսում տախառներէ մեջ, ազում և շոգենավերով փոխադրում պահեստները:

Ծովատառեխները սովորաբար շարժվում են խիտ շերտով, վորն ունենում է միքանի կիլոմետր լերկարութչուն և լայնու-թիւն: Նույնպիսի խիտ ու մ'ծ հասվածներով շարժվում են և հարինգները: Սրանք Յնում են լեղերքների մոտ և մտնում են խաղաղ ծոցերը՝ ծովախորշերը: Այստեղ ձկնորսները նրանց ուսկաներով փակում են և ապա տոպրակներով, վեղբոսներով և շերեփածն թխակներով վորսում:

Վորսի ժամանակ ողը, աների պատերը, հողի ամեն մի թիւղը բռնվում և ձկան հոտով: Ձուկն ազում են, շորօցնում կամ աղխտում:

Մեծ քանակութեամբ ձուկ վորսում են մանավանդ ՏՐԱՍԻ ԵՐԳԵՐՈՎ: Խորհրդային նոր տարուկերը մի ամբողջ լողացող գործարան է:

Նա վո՛չ միայն վորսում է ծովատառեխը, այլև վերամշակում է ալն և դարձնում պատրաստի արտադրանք:

Հենց վոր տրաուկերը ծոփն է դուրս գալիս, սկսվում է նրա առդիակայանի աշխատանքը: Բադետոր կապվում է ալն բոլոր արաուլների հետ, վորոնք այդ միջոցին գտնվում են ծովի վրա, և ձկները շարժման մասին տված տեղեկությունների համաձայն կապիտանը նշանակում է վորսի տեղը:

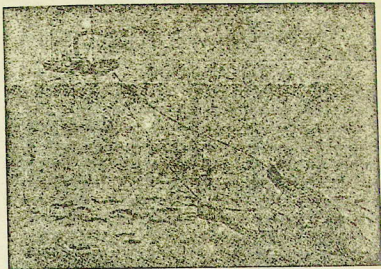
Տրաուկերը շարժվում է դեպի նշանակած տեղը: Ծոփն է

գում արալը (հատուկ ցածր է)։ Նախը շարժվում է, և վորսն էլ սկսվում է։

Մի ժամ հետո արալը հանվում է, ճախարակով բարձրացվում տախտակամածի վրա և ձուկը տախտակամածի վրա թափում։ Յուրաքանչյուր մեկ ժամից հետո արալը բարձրանում է և իր հետ բերում մինչև հազար կիլոգրամ ձուկ։

Այնուհետև սկսվում է ձկան մշակումը։

Նավաստի-ձկնորսները կենդանի կոնվեյեր են կազմում։

Նկ. 60. Տրտուկեր

Մեկը մեծ պատառաքաղով վերցնում է ծովատառեխը և պցում յերկաթե թիթեղով ծածկված մաքուր սեղանի վրա։ Յերկրորդ նավաստին կացնի ճարպիկ հարվածով կտրում է ձկան գլուխը և գլխատած ձուկը սահում է սեղանի հարթ, փայլուն մակերեսով դեպի ցած։ Այստեղ բռնում են, փորը կտրում և փորորտեք հանում։

Ձուկը ձեռքից-ձեռք է անցնում։ Նրա վրայից հանում է մաշկը, յերկարությամբ յերկու կես են անում և վողնաշարը հանում։ Ձկան փափուկ մասերն ազում են և ուղարկում արլում Հենց այստեղ, արտուլերի վրա, վոսկրներից վոսլալից փոսի յե

սյտորատուում, իսկ ծովատառեխի լլարդից ստանում են ձկան
յուղ, վորը գործ է անվում վորպես բուժիչ և անհաստու միջոց:

Հյուսիսային մեծ Բանապարհը

Մեր Միության հյուսիսային ափերն իրենց ամբողջ լերկա-
բությամբ վողողվում են Հյուսիսային բևեռային ծովով:

Այս ծովի վրայով մենք կարող ելինք կապ հաստատել մեր
հյուսիսային ծովափի տարբեր կետերի հետ, կարող ելինք առև-
տուր անել Ամերիկայի, Յապոնիայի, Չինաստանի և ուրիշ լեր-
կըրների հետ: Սակայն մինչև վերջերս այդ ճանապարհը չի ող-
տագործվում, վորովհետև դժվարին և վտանգավոր ճանապարհ է:
Սիրիի ափերի լերկաբությամբ դանազան տեղերում պատահում
են սառույցների կուտակումներ. ծովն ուղղակի պատած է լի՛ում
սառույցներով, վորոնց միջով անցնելը դժվար է վոչ միայն սո-
վորական նավերի, այլև սառցահատների համար:

Այս սառույցների մեջ առևտրական շատ նավեր ու խիզախ
ճանապարհորդներ են կորել:

Մինչդեռ հյուսիսային ծովային ճանապարհը ԽՍՀՄ-ին շատ
է պետք: Խորհրդային իշխանութունը վորոշել է հետադուր արդ-
ամբողջ ճանապարհը՝ սկսած Մուրմանսկից, հյուսիսային ծովա-
փերով մինչև Բերինգյան նեղուցը: Այս նպատակով ամեն տարի
ուղարկվում են հզոր սառցահատներից ու անբուսաններից բազ-
կացած արշավախմբեր: Նրանք ուսումնասիրում են նավարկու-
թյան պայմանները, հետադուրում են սառույցների շարժումը:

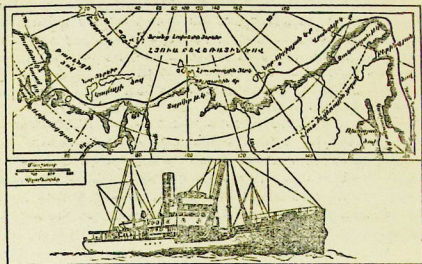
Կղզիների վրա հիմնվել են մի շարք բիլեռուիք կապուկեր,
վորոնք շարունակ դիտում են լեզանակր, բևեռ յին սառույցնե-
րի շարժումները և իրենց դիտողութունները ռադիոյով հաղոր-
դում են բևեռային ծովով շարժվող նավերին:

Վերջին տարիներս խորհրդային սառցահատները Գարալի
ծովով անց են կացնում ոտար առևտրական նավերի ամբողջ նա-
վատորմիղներ:

1932 թ. «Սիրիբրյակով» սառցատհատի արշավախումբը կա-
րողացավ մի ամառվա մեջ անցնել ամբողջ հյուսիսային ծովային
ճանապարհը՝ Արխանգելսկից մինչև Վլադիվոստոկ:

Այդ արշավախումբը ցույց տվեց, վոր հյուսիսային ծովային
ճանապարհով նավելը հնարավոր է իր ամբողջ լերկայնությամբ:
Բայց դժվարութունները դեռ չեն հաղթահարված:

Նախագնացութեան համար պետք է զտնել ամենահարմար ճանապարհը: Պետք է այդ ճանապարհի զանազան տեղերում կառուցել կայաններ՝ նավերը նորոգելու և նավերին վառելանյութ հալթալթելու համար: Ճանապարհի ամբողջ լերկարութեամբ պետք է կառուցվին բևեռային կայաններ: Վերջապես պետք է մեր կարողութիւնն ունեցող շատ սառցահատներ շինել, վորովհետև միայն սառցահատները կարող են հաղթահարել բևեռային սառույցների դիմադրութիւնը: Այն ժամանակ հյուսիսային ծովափին ճանապարհով նավելն անվտանգ կլինի:

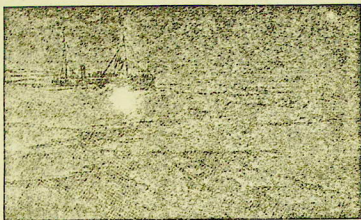
Նկ. 61. Միջերկրագնդի սառցահատչի ճանապարհը

Կյանքը դաժան է բևեռային կայաններում: Բևեռային ծովի սառույցների մեջ նավելու պայմանները ծանր են: Մեծ վճռականութիւն և տոկունութիւն ունեն խորհրդային այն հարլուրավոր աշխատողները, նավաստիները և հետազոտողները, վորոնք պայքարում են բևեռային ծովի դաժան բնութեան դիմ հյուսիսային մեծ ճանապարհի համար, մեր բևեռային գոտին հատվածին տիրապետելու համար:

Բեյրութի կայանի կառուցումը Ֆրանց-Հովսեփի յերկրում

1932 թ. «Սեդուլ» սառցահատին հանձնարարվեց Ֆրանց-Հովսեփի Յերկրում հիմնել բևեռային կայան և այնտեղ տեղափոխել առաջին ձմեռողներին:

Սառցահատը վերցրեց մի քանի պատրաստի տուն՝ կաղմատված վրձնակում, պարենի մեծ պաշար, անուխ, գործիքներ և այն բոլոր պարագաները, վոր անհրաժեշտ են բևեռային կայանքի համար:

Եկ. 62 Սառցահատ սառույցների մեջ

Ծանր եր արշավախմբի ճանապարհը:

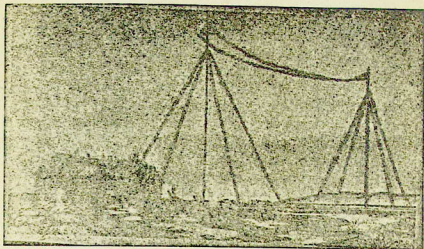
Արխանգելսկից դուրս գալուց 4 որ հետո «Սեդուլ»-ը հանդիպեց առաջին սառցին: Իսկ Ֆրանց-Հովսեփի Յերկրից 300 կիլոմետր հեռավորության վրա նա խրվեց 3 մետր հաստութուն ունեցող սառցի ծանր դաշտի մեջ: Սկզբից սառցահատի համառ կռիվը սառցի դեմ:

Նավապետն ամբողջ 5 որ կամրջակից չեր իջնում, նա դեկավարում եր նավի շարժումը: Շտրունակ լսվում եր հեռախոսի ձայնը. «Լիակատար արագությամբ առաջ», «Լիակատար արագությամբ չեա՞՛ կատաղի հարվածները սառցին, ջարդվող սառույց-

ների զգրոցը, մեքենայի լարված թխկթխկոցը, աշխատող պտուտա-
տակի ազմուկը շաչոզ ու փրփրացող ջրում—վոչ մի բուպե չեկին
դադարում:

Բայց ահա նպատակին հասան: Մառախուղի մեջ կղզիները
յհրեաքին: Ափ իջնելով՝ արշավախումբը հանդիսավոր կերպով
կանգնեցրեց կարմիր դրոշը և անմիջապես սկսեց դատարկել սառ-
ցահատը, կառուցել ռադիո-կայան և լեղանակը դիտելու կայան:

Բնակարաններ, ռադիո-կայան, լեղանակը դիտելու համար
պավիլիոն, պաշարի և իրերի պահեստներ ու բաղնիք շինելիս
ընդամենը յերեք շաբաթ պահանջեց: Աշխատում էլին՝ լարելով
բոլոր ուժերը, վորովհետև սառույցները սպառնում էին սառցա-

Եկ. 63. Բնեռային կայան

հատը վաղել կղզու խորշի մեջ՝ ամբողջ տարով: Այդ ժամանակի
ընթացքում խորշը միջանի անգամ լցվեց սառույցներով. շոգե-
նավը կարծես լերկաթե ողակով սեղմվում էր և տարվում մի
ուրիշ տեղ:

Ինչպես են ասբում ձմեռողները Ֆրանց-Հոլսեպի Յերիում

Ֆրանց-Հոլսեպի Յերկիրը բաղկացած է մի խումբ կղզիներից,
վորոնք համարյա ամբողջ տարին ծածկված են ձյունով ու

ստուգողի Միայն տեղ-տեղ չերևում են լեռնային տեսակները և
քծերը Իսկ շուրջը բևեռային սառցի անընդհատ զանդվածը ծած-
կում և ծոփը մինչև հորիզոնի սահմանը: Ամենուրեք սառույց,
սառույց և սառույց: Ծրանց-Հովսեփի Յերկիրը յերկրագնդի ամե-
նացուրտ տեղերից մեկն է: Այստեղ անընդհատ միջանի շարաթ
ժիչում են հյուսիսային քամիներ և շարունակվում են փոթորիկ-
ները: Ամբողջ ձմեռն իշխում են սոսկալի սառնամանիքներ:

Այսպիսի պայմաններում, հազարավոր կիրճետր մարդ-
կանցից հեռու ապրում են Ծրանց-Հովսեփի Յերկրի բևեռային
կայանի աշխատողները: Նրանք դիտում են լեզանակը, սառույց-
ները շարժումը, ուսումնասիրում են հեռավոր բևեռային լերկրի
բուսական և կենդանական աշխարհը:

Դժվար և պատկերացնել, թե ինչպիսի ծանր պայմաններում
եղին ապրում և աշխատում բևեռային հետազոտիչներն առաջին
ձմեռը:

Տունը ծածկվում էր մեկ ու կես-լերկու մետր խորութուն
ունեցող ձյունով: Տնից դուրս գալու համար պետք էր ծակել
ձյունի ամբողջ ծածկոցը: Բայց ձյունակուլտի յերեսը դուրս դա-
լը դեռ գործի սկիզբն է: Բևեռային գիշերվա խավարում պատվող
մրբիկի մեջ վոչինչ չի յերևում:

Վորպեսզի ընկնեն պափիլիոնը՝ լեզանակը դիտելու համար,
նրանք ստիպված եղին լինում փոքրոց տալով շարժվել, բռնելով
ձգված պարանից: Սառցնոց քամու սուր հոսանքները զարկվում
եղին նրանց յերեսներին և գլորում: Կայանը քնակարանից քա-
ժանոց չերկու հարյուր մետրն անցնելու համար յերբեմն մեկ ժա-
մից ավելի չեր պահանջվում: Պատահում եղին դեպքեր, չերք մարդ
կորցնում էր պարանը և չեր կարողանում գտնել տան ճանա-
պարհը: Այն ժամանակ ընկերները դուրս եղին գալիս նրան վո-
րոնիսւլ՝ իրենց անձը վտանգի լենթարկելով:

Կառուցվում են բեվեռային ուր կայաններ, բարվոճվում և ձևե-
րողներ կյանք

Չնայելով հեռավոր հյուսիսի կյանքի ծանր պայմաններին,
բևեռային կայանների թիվն որեցոր աճում է, և հետապուովում
են այնպիսի լերկրներ, վորոնք մինչ այդ վոչոքի հայտնի չեղին:
Բևեռային կայաններում ձմեռողների կյանքի պայմանները ծանր

են, բայց այդ պայմանները հետզհետե լավանում են: Ներկա-
յումս մեծ ուշադրութիւնն է դարձվում ձմեռողների սննդի վրա:
Կայաններն ապահովված են առողջ սնունդով: Կան բանջարա-
նոցներ: Մի քանի կայաններ նույնիսկ կովեր են պահում:

Առջ ձմեռողները կայաններում աչրում ելին 2-3 տարի,
բոլորովին կտրված լինելով կուլտուրական կյանքից: Այժմ ամեն
տարի ձմեռողները փոխվում են:

Բևեռային կայանները հնարավորութիւն ունեն ռադիոյով
կապվելու յոտակա խոշոր կենտրոնների՝ Լենինգրադի, Սրխան-
գելսկի, Վոլոգդայի, Մուրմանսկի հետ: Ձմեռողները ռադիոյով
տեղեկանում են թե ինչ են դրում լրագրերում. համերգներ, դա-
սախոսութիւններ են լսում:

Կապի կոմիտարիատն ամեն ամիս ռադիոկանչ է կազմա-
կերպում բևեռային կայաններին և Մոսկվայի, Լենինգրադի և
ուրիշ խոշոր կենտրոնների միջև: Այդ ռադիոկանչի ժամանակ
ձմեռողներն իմանում են, թե ինչպես են ապրում և աշխատում
մյուս կայաններում և խոսում են իրեն: Վաղականների և ըն-
կերների հետ, վորոնք իրենցից հաղարավոր կիւումետր հեռու չեն
գտնվում:

Ռադիոյի շնորհիվ, ձմեռողները չեն զգում մեկուսացում,
աշխարհից կտրվածութիւն, ինչպես առաջ:

Նրանք աշխատում են գիտակցելով իրենց աշխատանքի ամ-
բողջ կարևորութիւնը ԽՍՀՄ-ի սոցիալիստական շինարարութեան
համար:

Նրանք հարվածային աշխատանք են տանում, սոցիալիս-
տական մրցութեան մեջ են մտնում թե իրար հետ և թե ուրիշ
կայանների հետ:

Հյուսիսային բեվեռային օջառնի ազդեցութիւնը մեծ յեղանակի վրա

Գիտական հետազոտութիւնները հաստատում են, վոր հյուս-
սիսային բևեռային շրջանի լեղանակն ազդում է մեր յեղանակի
վրա: Հյուսիսային բևեռային շրջանը մի հսկայական սառցարան
է, վորտեղից փչում են ցուրտ քամիներ:

Սակայն բևեռային շրջանում կլիման ամեն տեղ նույնը չէ:
Ինչպես տեսանք սառցային ծովի տաք մասը կախված է գոլֆ-
արոմ տաք հոսանքից: Յեթե այդ հոսանքը չլիներ, Յեվրոպայի

Հլուսիսը ծածկված կլինի սառուլցներով, դաժան ըուրտը կիսկղ-
ղեր կենդանութիւնը:

Տաք հոսանքի բարեխառնութեան ամեն մի փոփոխութիւն
անզրպեղ ունում եւ մեր յեղանակի վրա: Վորպեսզի յեղանակը
կարողանանք գուշակել, պետք եւ իմանանք, թե ինչպես եւ փոխ-
վում յեղանակը Հլուսիսային բնեռային գոտում, ինչպես են
շարժվում սառուլցները Հլուսիսային բնեռային ծովում:

Աշխատանք հասարեցեք աշխարհաբան տարի 17 ըն աշխա-
տանքը:

III. ԽՍՀՄ-Ի ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ

Նախորդ հատվածում մենք ծանոթացանք Միության բնական տարբեր գոտիներին, սկսած Սև ծովից մինչև Հյուս. Բևեռային ծովը:

Այժմ տանք մեր լեզվի բնության՝ նրա մակերևութի կլիմայի, գետերի և լճերի բուսական և կենդանական աշխարհների ընդհանուր տեսութիւնը:

Ծանոթանանք ԽՍՀՄ-ի բնական հարստութիւններին, նրա բարդունաբերութիւնն ու գյուղատնտեսութիւնը:

1. ԽՍՀՄ-Ի ԲՆՈՒԹՅՈՒՆԸ.

ԽՍՀՄ-ի Մակերեւութը.

Դաշտավայրեր և Բարձրութիւններ. Խորհրդային Միության քարտեզից յերևում է, վոր նրա մեծ մասը դասուվալք եւ Ուրալյան լեռներից դեպի արևմուտք ընկած է Արևելյան լեռնաշղթայի լայնածավալ դաշտավայրը: Նա տարածուած է Հյուս. Բևեռային ծովից մինչև Սև և Ազովի ծովերը: Այս դաշտավայրում գտնուած են ընդարձակ տափաստաններ, փշատերև խառն անտառներ, տունդրաներ:

Արևելյան-լեզրոպական դաշտավայրի վորտշ տեղեր 20 մետրից ավելի բարձր են ծովի մակերևութից և կազմում են բարձրալայններ: Մոսկովայից արևմուտք, հյուսիսից դեպի հարավ գտնուած է Միջին-աուսական բարձրալայնը: Նրա հյուսիսային մասում բլուրները հասնում են 300 մետր բարձրութիւն: Հայնածավալ հարթութիւններին սովոր տեղացիներն այդ բլուրները անվանում են Վալդայան լեռներ:

Միջին-աուսական բարձրութիւնից հարավ, Դոնից գետի Ազովյան ծովի միջև, գտնուած է Դոնեցի բարձրալայնը: Այստեղ է «Դոնբասը» «Համաձիութենական հողը», քարածխի արտադրութիւն գլխավոր կենտրոնը:

Միջին-առևանակա բարձրությունից դեպի արևելք գտնվում է Մերձ-Վոլգայան բարձրությունը. նա ամենամեծ բարձրության հասնում է Սամարա քաղաքից վոչ հեռու և այստեղ կոչվում է Թիգուլյան լեռներ:

Ուրալյան լեռներից արևելք, մինչև Յենիսեյ գետը ձգվում է Արևմտյան Սիբիրական դաշտավայրը, վորը հարավից դեպի բևեռային ծովը հետդնտե ցածրանում է: Յերկրագնդի ամենադնդարձակ դաշտավայրն է այդ: Նրա հյուսիսային մասը, 200-300 կիլոմետր լայնությամբ, տունդրայով է բռնված. դեպի հարավ տունդրայի փոխարեն տարածվում է մութ, դարավոր տայլան: Իսկ նրա հարավային մասը անտառատափաստան է:

Յենիսեյ գետից դեպի արևելք, մինչև Մաղաղ ովկիանոսի փոկերը գտնվում է Արևիկյան-Սիբիրական բարձրությունը: Նրա վրայով այս ու այն ուղղությամբ անցնում են դանաղան լեռնաշղթաներ: Արևմտյան-Սիբիրական դաշտավայրն աննշան բարձրությամբ բաժանվում է Արալ-Կասպյան դաշտավայրից, վորը տարածվում է Արալյան լճի շուրջը:

Արալ-Կասպյան դաշտավայրի հյուսիսային մասը չոր, արևի հստագույններից խանձված տափաստաններն են բռնում, իսկ արավայինը՝ ավազոտ, անջուր անապատները: Վտուգվող հողերի լանտնչ օաղիտների յերիղները ձգվում են միայն գետերի յերկայնությամբ:

Լեռները. Արևելյան-յեվրոպական և Արևմտյան-սիբիրական դաշտավայրերի միջև $2\frac{1}{2}$ հազար կիլոմետր յերկարությամբ ձգվում են Ուրալյան լեռները: Նրանք սկսվում են հեռավոր հյուսիսում, Բևեռային ծովի ավերից, Միության հարավային ծայրամասերում, թե Յեվրոպական և թե Ասիական մասերում, արձարանում են մի շարք լեռնաշղթաներ: Ղրիմ թերակղզու արավային մասում բարձրանում են Ղրիմի լեռները, իսկ Սև և Կասպից ծովերի միջև ձգվում են Կովկասյան լեռները: Կովկասյան լեռնաշղթան ՄՍՀՄ-ի ամենաբարձր լեռնաշղթաներից մեկն է:

Արալ-Կասպյան դաշտավայրից դեպի հարավ-արևելք բարձրանում է Պամիր լեռնաշխարհը: Պամիր՝ հայերեն «աշխարհի տանիք» նշանակում: Այստեղի ամենաբարձր լեռնաշխարհն է այդ:

Պամիրից հյուսիս-արևելք ձգվում են Տյան-Շանի բարձր լեռնաշղթաները: Տյան-Շանը բաղկացած է մի շարք լեռնաշղթաներից:

վորոնց բարձր գագաթները ծածկված են հալերժական ձյունով,
այդ ձյունից սկիզբն են առնում բազմաթիվ սառցադաշտեր:

Արևմտյան սիբիրական դաշտավայրի հարավային ծայրամասում,
Մոնղոսիայի սահմանի մոտ բարձրանում են Ալսայաթ
լեռները: Ալտայը բաղկացած է մի շարք լեռնաշղթաներից. հարուստ է հանքերով, իսկ նրանց հյուսիսային ստորոտներում գտնվում է Նորհրդային Միության ամենահարուստ քարածխային ավազանը՝ Կուդբասը:

Վարժաբյուճներ. Քարեղի վրա գտեք ՆՍՀՄ-ի դաշտավայրերն ու բարձրութունները՝ Հիլեցեք, թե փորեղ են դանվում նրանք:

ԽՍՀՄ ի գետերը.

ՆՍՀՄ-ի մակերևույթը թեքված է դեպի շրջապատող ծովերը: Այդ պատճառով գետերը հոսում են դեպի այդ ծովերը դանազան ուղղությամբ

Դեպի Հյուսիսային Բևեռային ծովն ուղղված թեքությունը բռնում է Սիբիրը և Յեվրոպական դաշտավայրի հյուսիսային մասը (մինչ գետեր են հոսում այդ թեքություն վրայով): Սիբիրի հարավ-արևելյան մասն իր ջրերն ուղղում է դեպի Ոխոտյան ծովը: Այստեղ թափվում է Ամուր գետը: Միության մի զգալի մասում գետերը ծով չեն հասնում. որինակ՝ Ամուր-Դարիա և Սիբ-Դարիա գետերը, վորոնք թափվում են Արալյան լիճը: Վոլգան և Ուրալը թափվում են Կասպից ծովը:

Այն տարածությունը, վորանդից գետը հավաքում է իր ջրերը, կոչվում է գետի ավառն:

Գետային ավազաններն իրարից բաժանվում են ջրբաժան-
ցեղով: Այդպիսի ջրբաժան է Ուրալյան լեռնաշղթան: Այդ լեռ-
ներից դեպի արևելք հոսում են Որի վտակները, իսկ դեպի
արևմուտք, Կամայի վտակները:

Ջրբաժան են հանդիսանում վոչ միայն լեռները, այլև բարձ-
րությունները, որինակ՝ Միության Յեվրոպական մասի գլխա-
վոր ջրբաժանն է Միջին ուսասական բաշտրությունը: Նրանից
դեպի արևելք հոսում են Վոլգան և Դոնը, դեպի արևմուտք
Արևմտյան Դվինան և Դնեպրը:

Վարժաբյուճներ, Հիլեցեք այն գետերի անունները, վորոնք հոսում են դեպի հյուս. Բևեռային, Սև, Ազովի և Ոխոտյան ծովերը:

Քարտեզի վրա ցույց տվեք դիտարկող գեաների ավազանները՝
Գտեք Վոլգայի և Արևատ, Գոլուայի միջև յիշած չրատածանը՝
Աշխատանք. Կատարեցեք աշխարհագրական տետրի 18-րդ աշխա-
տանքը:

ԽՍՀՄ-ի կլիման.

ԽՍՀՄ-ի տարբեր դոտրինների կլիման բաղադրված է Այդ բաղադրանքները բացատրվում է նրանով, վոր Միութունը հյուսիսից-հարավ շատ է ձգված. նա սկսում է բևեռային շրջանից հյուսիս, և իր արևմտյան մասում հասնում է մինչև մերձարևադարձային գոտու տաք ծովերը:

ԽՍՀՄ-ի կլիմայի վրա ազդում են նաև այն ովկիանոսները և ծովերը, վորոնք գտնվում են ԽՍՀՄ-ի տարբեր կողմերում:

Հյուսիսից Միության ավերը վողողում է Հյուսիսային Ռյելվեռային ճովր: Այդ ծովից փչող ցուրտ քամիները մտնում են ցամաքի ներսը և ցուրտ լեղամակնիք առաջացնում:

Արեւմտյան կողմը գտնվում է Ասլանցյան ովկիանոսը, վորը Միութունից բաժանվում է Արևմտյան Յիվրոպայի ընդարձակ տարածությամբ: Յիվրոպայի արևմտյան ափերի մոտով անցնում է Գոլթեռում տաք հոսանքը: Արևմուտքից փչող քամիները մեզ տալույն են բերում: Ատլանտյան ովկիանոսի ազդեցությունը մեր լերերի բարեխառնությունների վրա նկատելի չէ մասնաջանող մեծեր: Ասլանցյան ովկիանոսից վերան ավելի լեցնել հեռանում դեպի արևելք, ձմեռն այնքան ավելի ցուրտ է լինում: Միության ամենացուրտ տեղը Հյուսիս-արեւելյան Սիբիրն է:

Արևմտյան քամիներն Ատլանտյան ովկիանոսից բերում են խոնավություն և մթնոլորտային տեղումներ՝ անձրև և ձյուն: Վորքան հեռանում ենք Ատլանտյան ովկիանոսից, կլիման այնքան ավելի չորանում է: Միության ամենաչոր տեղերը գտնվում են Կասպից լիճ Արալյան ծովերի մոտ: Այստեղ չեն հասնում Ատլանտյան ովկիանոսից փչող արևմտյան խոնավ քամիները, այստեղ են գտնվում մեր անապատները:

Հեռավոր արևելքում. Կամչատկայի հարավ-արևմտյան մասում և Յապոնական ծովի ափերին դժառը օդ է ձգվում են թափվում. այստեղ քամիները փչում են խաղաղ ովկիանոսի կողմից: Ամառները գետերը խիստ անձրևներից վարարում են և հեղեղումներ առաջ բերում:

Ղրիմի հարավային ծովափը և Անդրկովկասի Սև-ծովյան ափը հուսարից պայտյանի ան լեռներով և ունեն տաք մերձարևադարձային կլիմա, Այնտեղ ձմեռը սառնամանիքներ համարյա չեն լինում: Յերբ Մոսկվայում դեկտեմբերին սառիկ ցրտեր են լինում, Անդրկովկասում այդ միջոցին լինում են տաք, արևոտ որեր, աճում են նարինջ և մանդարին: Ղրիմի ճարավային ծովափն ունի յոր կլիմա, իսկ Անդրկովկասի Սև-ծովյան ափն ամենախոնավ օդային և ամբողջ Միուրյան մեջ. Սև-ծովի կողմից փչող խոնավ քամիները, դեմ առնելով լեռներին, ցրտում են և մեծ քանակությամբ տեղումներ թափում:

ԽՍՄ-ի բնական զոսիները.

Վերոպահտե Միուրյան տարբեր մասերում կլիման միատեսակ չէ, այդ պատճառով միատեսակ չեն և այդ տարբեր մասերի հողը, բուսականությունն ու կենդանական ախարհը:

Տարբեր բույսեր աճման համար տարբեր քանակությամբ տաքություն և լույս են պահանջում: Վրոսնք աճում են տունդրայում, ցուրտ հյուսիսում, վրոսնք՝ տաք հարավում. վրոսնք հարմարվել են խոնավ, իսկ վրոսնք՝ չոր շրջաններին:

Տարբեր կլիմայի և բուսականության դեպքում տարբեր հողեր են առաջանում. Բանիխառն գոտու հարավային մասերում — տափաստաններում — բուսական մնացորդների փթիլուց առաջ և գալիս սևահող: Տունդրայի սառը հողում, մշտական սառածության պատճառով, բուսական մնացորդները բոլորովին չեն փթում և նրա մեջ շատ քիչ հումուս և պարունակվում:

Անտառային խոնավ հողում խոնավությունը ծծվելով հողի մեջ՝ լուծում և հեռացնում և այն աղբը, վրոսնք պետք են բույսերին. այդ պատճառով անտառային գոտում առաջանում և քիչ պտղավետ մոխրահող: Չոր տափաստանների և անապատների հողերն, ընդհակառակը, շատ աղբեր են պարունակում:

Բույսերն իրենց հերթին հողից են կախված: Չանճառ տունդրային հողում լավ են աճում ճախնամորին ու լոռամորզին: Իսկ փետրախոտն այնտեղ չի աճում, այս բույսին տափաստանային սևահող և պետք:

Նույնը կարելի է ասել նաև կենդանիների մասին: Կենդա-

նիններից մոմանք հարմարվել են հետագոր հյուսիսի բեռային ալալմաններին, ուրիշները՝ տաք հարավի պալմաններին: Զոր տափաստաններում և անապատներում ապրող ուղտը կարող է մի քանի որ առանց ջրի մնալ և կերակրվել հիսանապատի կոտ, փոքր խոտերով:

Ալալիստով հարավից դեպի հյուսիս կլիման աստիճանաբար փոխվում է, դրա հետ փոխվում են նաև հողը, բուսականութունը և կենդանական աշխարհը: Նման փոփոխումը յուրենի տեղի լին ունենում նաև լեռնալիճ մասերում, ուր կլիման, բուսական ու կենդանական աշխարհը տարբեր են լինում ստորոտում, լանջում և զաղաթում:

Վարժուրյուններ. հազմեցեք մի աղյուսակ, վորից յերևա, թե ինչով է տարբերվում յուրաքանչյուր բնական գոտու կլիման, հողը, բուսականութունը և կենդանական աշխարհը:

2. ԽՍՀՄ-ի ԱՐԴՅՈՒՆԱՔԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ

Արդյունաբերութունը Միութիան մեջ զարգացավ միայն վերջին տարիներս: Ցարական Ռուսաստանը քիչ գործարաններ ու ֆաբրիկաներ ուներ:

Ցարական Ռուսաստանի առանձին մասերի անտեսական զարգացման մեջ հսկայական տարբերութուն կար: Միայն մի քանի շրջաններ ունեյին զարգացած արդյունաբերութուն, լեռկրի մնացած մասը համարյա թե զուրկ էր գործարաններից: Գյուղատնտեսական Ռուսաստանում աչքի էլին ընկնում հետևյալ խոշոր արդյունաբերական կենտրոնները՝ Լեֆինգրադը, Մոսկովան, Դոնբասը:

Այդ բոլորը գտնվում էին Յեվրոպական Ռուսաստանում, նրա միջին և հարավային մասերում: Իսկ այդ կենտրոնների շուրջը — հյուսիսային ծայրամասում, Սիբիրում, Միջին Ասիայում տարածվում էին «հսկայական տարածութուններ, վորոնց վրա կարող էին տեղավորվել տասնյակ կուլտուրական խոշոր պետութուններ: Յեվ այս տարածութունների վրա իշխում էր... կիսավայրենութունը և իսկական վայրենութունը» — այսպես էր ասում Վ. Ի. Լենինը Ցարական Ռուսաստանի մասին:

Բայց իրականացնելով իր առաջին հնգամյա պլանը, Խորհրդային Միութիւնը գյուղատնտեսական լեռկրից փոխվեց առաջավոր,

արդյունաբերական յերկրի: Ամբողջ յերկրում աճեց նոր, սոցիալ-
լիստական արդյունաբերութիւն, նոր բարդ արտադրութիւններ
Փոխվեց Միութեան քարտեզը: Հնգամյակը փոխեց յերկրի
գեւեղը: Բոլոր ծայրամասերում, վորտեղ ճիսկական վալրենու-
թիւնն եր իշխում», աճում են բազմաթիվ կոլտնտեսութիւններ,
խորհրտնտեսութիւններ, գործարաններ, հանքահորեր, քաղաքներ:

Հին արդյունաբերական շրջանների արդյու-
նաբերութիւնը բոլորովին վերակառուցվեց: Հեն-
վելով փորձված բանվորների վրա, այստեղ հաջողվեց առաջ բե-
րել մի շարք այնպիսի նոր արտադրութիւններ, վորոնք հին
միուսաստանում բաւորովին չկային: Մտկվալում սկսեցին պատ-
րաստել սարքավորութիւններ ելեկտրական կայանների համար, կա-
ռուցվեցին նոր գործարաններ՝ ավտոմոբիլի, մետաղ մշակելու
գազդրայանների, գնդավոր առեցնցիակալների: Լենինգրադի գործա-
րաններում արտադրեցին առաջին տրակտորները: Գորելի քաղա-
քում աճեց խոշոր ավտոմոբիլային գործարան:

Նորոգվեց և Դոնբասը: Շինվեցին նոր հանքահորեր, գետնի
տակ սկսեցին աշխատել ներհատող մեքենաներ, մեխանիկական
մուրճեր. քարածուխը հորերից դուրս ե բերվում ելեկտրաքարը
միջոցով: Բարձրացաւ ածխի արդյունահանումը:

Բայց միայն այդ շրջաններում չե, վոր զարգացաւ արդյու-
նաբերութիւնը. նա ընդգրկեց հսկայական չերկրի բոլոր մասերը:

Խորհրդային իշխանութիւնը մեծ ուշադրու-
թիւն դարձրեց Միութեան բնական հարստու-
թիւնների հետախուզման վրա և գտավ նոր, առաջ
անհայտ, ածխի, նավթի, մետաղահանքերի հանքա-
վայրեր: Պարզվեց վոր խորհրդային Արևելքն այնպիսի հարուստ
և քան Արևմուտքը: Հսկայական հարուստութիւններ այնտեղ
անձեռնամխելի ընկած էին:

Դոնբասը հիմա չել Միութեան քարածխային հիմնական
ավազանն է, բայց Կուզբասը նրանից 6 անգամ հարուստ է:

Ուրալի հանքային հարստութիւնները վաղուց էին հայտնի,
բայց նրանց շահագործումը դժվար եր քարածխի պակասութեան
պատճառով: Կոմունիստական կուսակցութեան XVI համագումարը
վորոշեց ուրալյան հանքը կապել Կուզնեցկի ածխի հետ և այս-
պիսով առաջ բերել Ուրալ-Կուզնեցկի կոմբինաց:

Հարազային Ուրալում Մագնիսնայա սարի մոտ շարձրացան Գեղանա-գործարանի հնոցները, այս գործարանը ամենախոշոր մետաղագործական գործարաններից մեկն է ամբողջ աշխարհում: Նրա կողքին, տափաստանի տեղում առաջացավ նոր քաղաք՝ Մագնիսոգոսկ: Մակնիտագորակի գործարանը մետաղ հալելու համար անհրաժեշտ սծուխը կուզբասից է ստանում: Իսկ այնտեղ՝ կուզբասում կառուցվեց մի ուրիշ հսկա Ստալինի անվան մետաղագործական գործարանը, վորը Մաշինիտնայա սարից յերկաթահանք է ստանում:

Բացի կուզբասից, մեծ նշանակություն ունի նաև Կաբազանդայի Բորածխային ավազանը, վորը կազակաստանում է գտնվում: Ուրալում կան պղնձահանքեր, վորոնցով աշխատում են մի քանի գործարաններ: Պղնձահանքի ավելի մեծ պաշար գտնվեց Կազակաստանում: Բախաշ լճի արևմտյան ափին կառուցվում է խոշոր պղնձահալ գործարան:

Չանազան քիմիական հումքերի գյուտը հնարավորութուն տվեց դարգացնել քիմիական արդյունաբերությունը: 1925 թ. Բերեզնիկի դուդի շրջանում, Կամա գետի մոտ գտնվեցին կալիումի աղեր: Այդ աղերի խավերը հսկայական մեծություն ունեն, յերկրագնդի վրա վոչ մի տեղ այդ չափ կալիումային աղեր չկան: Այժմ քիմիական գործարանների մի մեծ խումբ կազմում են Բերեզնիկի Բիմիական կոմբինատը: Կալիումի աղերից կոլտնտեսութունների և խորհանտեսութունների դաշտերի համար պարարտանյութեր են պատրաստում:

Վոչ պակաս նշանակություն ունի նաև Կոլա թիրակղզու վրա արած գյուտը: Խրիբնի մոալլ լեռներում խորհրդային հետախույզները գտան մի տեսակ կանաչավուն քար—ալգատիտ: Սա իր մեջ պարունակում է ֆոսֆոր, վոր անհրաժեշտ է խորհրդային դաշտերը պարարտացնելու համար: Հեռավոր հյուսիսում, բևեռային շրջանի ալն կողմը կլանքը լեռաց, շինվեցին ճանապարհներ, աճեցին Փարբիկաներ, վառվեցին ելեկտրական ճրաղներ: Խիբինգոսկ քաղաքում մոտ 50 հազար մարդ հավաքվեց, մինչդեռ մի քանի տարի առաջ այդ նույն տեղում լողարները չեղջերաներ էլին արածացնում և ձուկ վորսում:

Քիմիական մեծ կոմբինատ կառուցվեց Բորե իկում—Մուկլայի մարզի հարազային մասում: Այնտեղ գետնի մեջ գտնվում է Յենթա-

մոսկովյան քարածուխը: Առաջ այդ քարածուխը վատ վառելիք էր համարվում և այդ պատճառով մեծ չափերով չէր շահագործվում: Այժմ կոմբինատի գործարաններում այդ ամփից պատրաստում են պարարտանութեր, ներկեր և ուրիշ քիմիական արտադրանքներ:

Ինձ նվաճումներ և արել նավթային արդյունաբերությունը: Խոր. Մոսկովյանն իր նավթի պաշարով առաջինն և ամբողջ աշխարհում, Նավթի գլխավոր հանքավայրը գտնվում են Կովկասում: Վերջանների առաջին անտառ և գոյացել Բաշու քաղաքի մոտ՝ Կասպից ծովի ափին, Պուգիի և Մայկոպ քաղաքների մոտ՝ Հյուսիսային Կովկասում: Այդ հանքավայրերին ավելանում են նորերը՝ Կասպից ծովի հյուսիսային ափին, Սմբա գետի մոտ, արևելյան ափին, Թուրքմենստանում և Ուրալի լեռների արևելյան լանջի վերևերում:

Ինձ ուղադրություն և դարձվում մեքենագիտության վրա: Ընթացյալ Ռուսաստանը յետ ևր մնում մանուփանդ այս տեսակետից, բոլոր անհրաժեշտ մեքենաներ Ռուսաստանն արտասահմանից էր ներմուծում: Իսկ հիմա մեքենաների արտադրությամբ մենք յեկրորդ սեղն եմք բռնում ամբողջ աշխարհում, իսկ գյուղատնտեսական մեքենաների արտադրությամբ՝ առաջին թեղը: Դաշտերում աշխատում են խորհրդային տրակտորներ, գործարաններում խորհրդային զապրոհներ, ելեկտրակայաններում՝ խորհրդային արտադրության մեքենաներ, խճուղիներով սլանում են խորհրդային ավտոմոբիլներ: Չանազան տեղերում աշխատում են մեքենաշինական գործարաններ, Ստալինգրադում, Խարկովում՝ տրակտորային գործարաններ, նույնպիսի գործարան շինվում և նաև Չելյաբինսկում, Սարատովում և Չապորոժեյում՝ կոմբայնի գործարաններ, Ռոստովում՝ գյուղատնտեսական մեքենաների հակառակ գործարան:

1933 թ. հուլիսի 15-ին Ուրալում գործարկվեց ծանր մեքենաշինության հսկա գործարանը՝ Ուրալմաշգավորը:

ԽՍՀՄ-ի էլեկտրիֆիկացիան.

Խորհրդային Միության արդյունաբերության զարգացումը տեղի և ունենում էլեկտրիֆիկացիայի հիման վրա: Ամբողջ լեռկիրը ծածկվեց էլեկտրական կայանների ցանցով, վոր էլեկ-

տրտեցան եներգիա յե տալիս գործարաններին և Ֆարբիկաներին, հանքերին: Այդ կայաններից վոմանք աշխատում են տորֆով, որինակ՝ յենթամոսկովյան Շասուկվան, ուրիշները՝ քարածխով: Դոնրասի ելեկտրակայանն ոգտագործում և ածխի փոշին ու մասնաբուռնքը, վոր ստացվում և ածխի արտադրության ժամանակ:

Շատ տեղերում ոգտագործվում և գետերի ուժը, կամ սպիտակ ածուխը: Դնեպրի ստորին հոսանքում, սահանքների տեղում, վորտեղ ջրի հոսանքն ավելի ուժեղ և, աշխատում և Լեհիթի ավան Դնեպրյան կայանը: Այս ամենամեծ ելեկտրակայանն և ամբողջ աշխարհում, Միուսթյան պարծանքն և: Կալանի մոտ կառուցվում են մի շարք գործարաններ, վորոնք կազմում են Դնեպրյան արդյունաբերական կոմբինատ: Շատ եներգիա կարող են սալ կոփասի և միջին Ասիայի լեռնային, արագահոս գետերը. այստեղ արդեն աշխատում են մի շարք ելեկտրակայաններ, որինակ՝ Անդրկովկասում գործում և Զաչեսը, Ռիոնգեսը, Զորագեսը, և այլն: Պակաս ուժ չունեն Սիբիրի գետերը, ծրագրված և խոշոր շինարարություն Անդարա գետի վրա, վորը հոսում և Բայկալ լճից և թափվում Յենիսեյ գետը:

Վարժուրյուններ. Քարտեզի վրա ցույց տվեք ԽՍՀՄ-ի արդյունաբերական ըրյաններ

Հիտեցեք այդ ըրյանները և նրանց դրբը քարտեզի վրա

3. ԽՍՀՄ-ի ԳՅՈՒՂԱՏՆՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ.

Արդյունաբերության զարգացման հետ զարգանում և նաև Միուսթյան գյուղատնտեսությունը: Նախկին միլիոնավոր մանր գյուղացիական տնտեսությունների փոխարեն առողջացան կոլտնտեսություններ: Կուլակությունը վորպես դաս յարդ հիմնականում վոչնչացված և. վճռական կռիվ և մղվում կոլտնտեսությունների ամրապնդման համար, վճռական կռիվ և մղվում կուլակության մնացորդների դեմ: Խոշոր տնտեսությունները նախնական գյուղատնտեսական տեխնիկայից անցնում են բարդ մեքենաներին, վոր տալիս և նոր արդյունաբերությունը: Հազարավոր խորհրտնտեսությունների, մեքենաարկտորների ցանցը ծածկել և չերկիրը: Այսպես ԽՍՀՄ-ն դարձավ ամենախոշոր և ամենաառաջավոր սոցիալիստական գյուղատնտեսության չերկիր:

Հիշենք և ամփոփենք այն, ինչ անցանք այս դասընթացի

նախորդ հատմանում ԽՍՀՄ-ի գլուղատնտեսութիւնն զարգացման մասին:

Գլուղատնտեսութիւնը Միութիւն տարրեր մասերում միատեսակ չի զարգանում:

Տունդրային գոտում քոչվորներն զբաղվում ելին յեղօքովաբուծութեամբ, վոտորդութեամբ յեւ ձկնորսութեամբ: Տունդուրային գոտին յերկրագործութիւն համար անհարմար եր համարվում, Բայց այժմ Պորոչոկ իշխանութիւնն որով տունդրայի մեջ նոր կլանք ե սկսվում: Արդեւ հաստատված ե, վոր ամողջ տունդրայում, մինչև Բեռային ծովի արեւը, հնարավոր ե բանջարաբուծութեամբ զբաղվել: Հեռու չե այն ժամանակը, չեբբ գլուղատնտեսութիւնը կզառնա տունդուրայի տնտեսութիւնն անհրաժեշտ ճշուդերից մեկը:

Անտառային գոտում մեծ նշանակութիւն ունի անտառային օնտեսութիւնը: Նա զարգացել ե գլխավորապես Միութիւն Յեղրոսպական մասում: Այստեղ փայտը գետերով տեղափոխում են ծովը և Արխանգելսկ, Մուրմանսկ ու Լենինգրադ քաղաքների վրայով արտասահման ուղարկում:

Փշատերև անտառների հարավային մասում ընդարձակ տարածութիւններ զբա անտառն արդեմ վոյնչացված ե: Այստեղ մշակում են գաբի, հանար և վարսակ: Ավելի շատ ցանքսեր կան խոտն անտառների շրջանում: Անտառային գոտու արեւմտյան մասում վորտեղ շատ մթնոլորտային տեղումներ են թափվում, մեծ քանակութեամբ վուօ են ցանում: Վուշի թիւը կարևոր հումուլթ ե մեր տեքստիլ գործարանների համար և մեծ չափով արտահանվում ե: Անտառային գոտու դետանոլիտներում տարածվում են ընտիր արոտավայրեր, վորոնք հնարավորութիւն կտան զարգացնելու անտառային օնտեսութիւնն ու կարմասնտեսութիւնը:

Անտառատափաստանային և ժանալանդ տափաստանային գոտին իր սեանողով Միութիւնն հացառատ շրջանն ե: Տաք կլիման հնարավորութիւն և տայիս այստեղ ցանելու ավելի թանգարժեք հացահատիկ - ցորեն: Միութիւնն արեւմտյան մասում սեանողային տափաստաններն ամբողջապէս մշակված են և ծածկված ցորենի ցանքսերով:

Այստեղ մշակում են նաև մի շարք տեխնիկական բույսեր՝ նալնիդ, արեւածաղիկ և ծխախոտ, վերջերս նաև բամբակ:

Դեպի արեւելք կլիման չորանում է, Անդր-Ղոչալի տափաստանները հաճախ վնասվում են լերաշաներից: Այստեղ դեռևս կան ընդարձակ, խամ, չհերկած տափաստաններ, վորոնք արտադրաբար չեն անասունների համար: Կաղակատանի տափաստանները, վորոնք ավելի ևս չոր են, կաղմում են մատուռ անասնապահութիւն հիմնական շրջանը:

Դեպի հարավ կաղակներէ տափաստանները փոխվում են միջին Ասիայի անապատների: Այստեղ լերկրագործութիւնը հնարավոր է միայն արհեստական վոռոգման դեպքում: Զուրն անկենդան անապատը դարձնում է ծաղկած ռազիս: Ոոր. իշխանութիւն որով անցկացրած ջրանցքներն ընդարձակեցին Միջին Ասիայի վոռոգչոյ հողերի մակարդակը: Տաք ամառը հնարավորութիւն է տալիս մշակելու բամբակ և հարավային ալլուրուներ՝ բրինձ, սոյա, սու ծառեր և խաղող:

Միութիւն մերձարևադարձային գոտում մշակում են գլխաւորապես պսպասու ծառեր դեղձ, ծիրան, խնձորի և տանձի ընտիր անասններ, խաղող. իսկ Անդրկովկասի Սև ծովյան ափին՝ նաև նարինջ ու մանդարին: Այստեղ մեծ չափերի յեն հասնում քնի մշակութիւններ:

Վարձաբյւսմեր. Հիւնցեք, Թե ԽՂՄ-ի յուրաքանչյուր գոտում անասնութիւն Բն. հուղեր են տարածված:

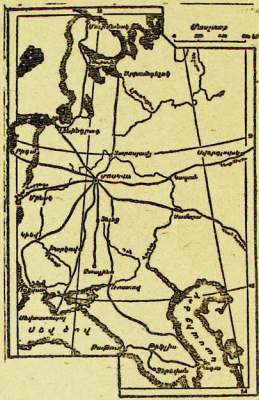
4. ԽՍՀՄ-Ի ՏՐԱՆՍՊՈՐՏԸ

Տրանսպորտը ժողովրդական տնտեսութիւն շատ կարևոր սղակն է: Առանց արանսպորտի վոչ մի ձեռնարկութիւն, յերկրի վոչ մի մաս կանոնավոր կերպով չեն կարող աշխատի:

Յերկաթուղային ցանցը Միութիւն տարբեր մասերում հաւաքաբար պես դարգացած չէ: Առաջ յերկաթուղիներն անցկացում ելին միայն Յեվրոպական Ռուսաստանի մի քանի մասերում, վորտեղ արդյունաբերութիւն. դարգացած եր: Մոսկվան միշտ էլ հանգիստապել և կարևոր յերկաթուղային հանգույց: Մոսկվայից, վորպես կենտրոնից, յերկաթուղիները գնում ելին ամեն ուղղութիւնմբ: Խիտ յերկաթուղային ցանց ունի Ուկրաինան, Դոնբասի հետ: Բայց Միութիւն մլուս մասերում շատ քիչ յերկաթուղիներ կան: Հսկայական Սիբիրն ունի միայն մեկ գիծ — սեծ Սիբիրական յերկաթուղիծ, վոր անցնում է Սիբիրի հարավայի մասով և հասնում է մինչև Վլադիվոստոկ (Յապոնական ծովի ափին): Մի

յերկաթգիծ ՄիուՅլան Յելրոպական մասը միացնում է Միջին Ասիայի հետ:

Սորհրդային շինարարութունն արդեն զգալի չափով ընդարձակել է յերկաթուղային ցանցը: Կառուցվել է մի մեծ յերկաթգիծ, վերով Սիբիրը միանում է միջին Ասիայի հետ և նրանց հնարավորութուն է տալիս փոխանակելու իրենց ապրանքները: Թուրքեստան-Սրբիբազան գիծն է այդ, այսպես կոչված՝ Թուրքսիբը:

Նկ. 6A Մոսկովայի յերկաթուղային հանգույցը:

Կառուցվում է մի մեծ յերկաթգիծ Դոնբասից Մոսկվա: Նա կապահովի Մոսկվայի արդյունաբերական շրջանի կապը քարածխային կարևոր ավազանի հետ: Կառուցվել են մի շարք յերկաթգիծեր առանձին կետերի միջև:

Բացի լեռնաթուղիներից, մեծ նշանակություն ունեն օրափն նամապառհները: Ապրանքները ջրով տեղափոխելն ավելի եժան է, քան լեռնաթուղով: Միության շատ տեղերում, վորտեղ լեռնաթուղիներ չկան, դեռերը միակ ճանապարհներն են:

ՌՍՖՍՀ-ի ամենակարևոր ջրային ճանապարհը Վոլգա գետն է: Վոլգայով դեպի ցած փոխադրվում է փայտ, խակ դեպի վեր — հաց, ձուկ՝ Կասպից ծովից, նավթ՝ Բազվից և Գրոզնուց:

Նկ. 65 Մեծ Վոլգայի քարտեզը:

Մսկայն ամառը Վոլգայի ջուրը պակասում է և առաջ են դախս ծանծաղուտները, վորոնք դժվարացնում են նավագնացությունը:

Ծրագրված է Վոլգայի վրա կառուցել մի քանի մեծ պասվարներ և հզոր ելեկտրակայաններ:

Պատվարները կբարձրացնեն Վոլգայի ջուրը և կլավացնեն նավարկության պայմանները:

Կետային ճանապարհները լավացնելու, նրանց ցանցն ընդար-

ձակելու համար նոր օրացոյցներ են շինվում: Այսպես որինակ,
Վոլգան ջրանցքները միջոցով միանում և Բալտիկ ծովի հետ:

Այս ջրալին ճանապարհը կոչվում և Մարիինյան ջրալին
սրտեմ: Այս սրտեմը Վոլգալից և նրա վտակ Շեկսնայից անցնում
և ջրանցքով իրար հետ միացած մի քանի դետերով, Ոնեզա և
Հագոգա լճերով և Նեվա գետով՝ մինչև Ֆիննական ծոցը: Խորհրդ.
Միության Գանձերով սպիտակ ծովը ջրանցքով միացավ Բալտիկ
ծովի հետ: Սկսվում են Կամտն Պե-որալի լեվ Հյուսիսային Դվինայի
հետ միացնելու աշխատանքները: Կամայի, Պեչորայի և Հյուսիսա-
յին Դվինայի վտակների վրա կառուցած մի քանի պատվարներ
կառա՛ացնեն մեծ լիճ, վորի վրայով նավերը մի գետից կանցնին
մյուսի մեջ:

Արդեն կառուցվում և Վոլգա-Մոսկվա ջրանցքը: Սա Մոս-
կվա գետից դեպի վերին Վո գան տանող կարև ճանապարհը կլինի
և Մոսկվան կդարձնի կարևոր գետային նավահանգիստ:

Այս բոլոր աշխատանքները կլավացնեն Վո գայի նավա-
գնացութունը և կստեղծեն ալպես կոչված ՝ Մեծ Վոլգան:

Ջրալին մյուս կար՛որ ճանապարհը Դնեպր գետն է: Նրա
ստորին հոսանքում դառնում են սահանքներ, վորոնք մեծ արգելք
եյին հանդիսանում նավարկութան համար: Դնեպրյան ելեկտրա-
կայանի պատարը բարձրացրեց ջուրը: Սահանքները ծածկվեցին
ջրի տակ, ամբողջ Դնեպրը նավագնաց դարձավ:

Մոսկվին ճանապարհները կար՛որ ին նրանով, վոր
ԽՍՀՄ ն կապվում և ուրիշ պետութունների հետ: Միության
արտաքին առևտուրը ծովային նավահանգիստների միջոցով և
կատարվում: Այս տեսակետից ամենակարևոր ծովերն են Բալթիկ
և Սև ծովերը: Բալտիկ ծովի ափին, Ֆիննական ծոցում գտնվում
և Լեհիևգրադը, վորը Միության առաջին նավահանգիստն է, Սև
ծովի ափին գտնվում են Ողեսա, Նովորոսիյսկ, Ջարոմ նավա-
հանգիստները: Դեպի Խաղաղ օվկիան՝ ս լեք ունենք Վաղխվոս-
սո: նավալանդստի միջոցով, վոր Յուսոնական ծովի ափին է
գտնվում:

Հյուսիսի բնական հարուստութուններն սպասագործելու, այդ
հարստութուններն ուրիշ լերկրներ արտահանելու համար մեծ
նշանակութուն ունի Հյուսիսային ծովային ճանապարհը. սա անց-
նում և Հյուսիսային Բևեոսլին ծովով, Միության հյուսիսային

տփերի յերկարութիամբ: Հյուսիսաին կարճոր նսվանդիստներն
ին Մուրմանսկը, Ախանգելսկը, Իգարան:

Վարժաբայաններ. Քարտեզի վրա ցույց տվեք զլեավոր լերկաթ-
գծերն ու ջրային ճանապարհները:

Հիւսիսեք այդ ճանապարհները և նրանց դասավորութիւնը քար-
տեզի վրա:

Աշխատանք. Կառարեցեք աշխարհագրական անտրի 10 բն աշխա-
տանքը:

IV. ԽՍՀՄ-ի ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆԸ.

1. ԽՍՀՄ-ի ԺՈՂՈՎՈՒՐԴՆԵՐԸ.

Միութեան ընդարձակ տարածութեան վրա ապրում է մոտ 165 միլիոն մարդ: Իր բնակիչները թվով Միութեանը սյուլա պետութիւններէ մեծ յերրորդ տեղն է բռնում:

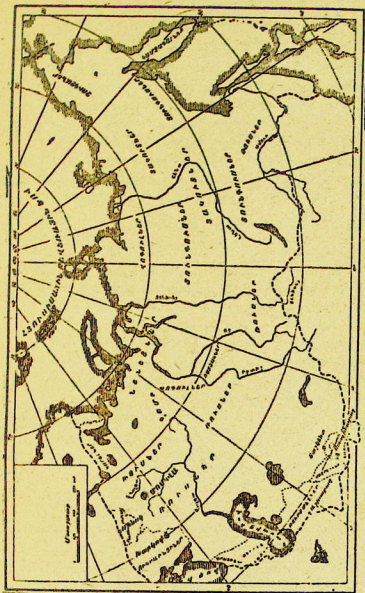
Միութեան բնակչութեան իր ընդամենը կազմով շատ բազմազան է: Այստեղ 185-ից ավելի տարբեր ազգութեաններ են ապրում: Նրանք իրարից տարբերվում են լեզվով, անտեսական և կենցաղային առանձնահատկութեաններով:

Ցարական կառավարութեան ժամանակ ռուսներն իսխող ազգ ելին: Ռուս բուրժուազիայից և կալվածատերերից շշմանակում ելին չինվանիկներ, վորոնք կառավարում էին ուրիշ ազգութեանները: Բոլոր պետական հիմնարկութեաններում ռուսներն էր գործածվում: Դպրոցներում լեռնաբերին սովորեցնում էին ռուս եզվով:

Շատ ազգութեաններ, սեփական դիրք, այսուրեւ չունելին: Ծնված ազգութեաններին բռնակալութեան դեմ կովելուց հետո պահելու համար, ցարական իշխանութեանը մի ազգութեան գրգռում էր մշակի դեմ: Նա քոծամուքուն էր սերմանում ազգութեաններ մեծ, հեշակամ կոտորածներ էր առաջացնում, զինված ընդհարումներ էր առաջացնում հայերի և թուրքերի մեջ: Դուք արդեն գիտե՞ք, վոր վոչ-ռուս աշխատավորները իրավադրութեան և թալանի պատճառով նրանց անտեսութեան ընկնում էր, ազգայ տանում և վոչնչանում էին ամբողջ ժողովուրդներ:

Հոկտեմբերյան հեղափոխութեանը ազատադրեց Ռուսաստանի բոլոր ժողովուրդներին և նրանց Խորհրդային սոցիալիստական հանրապետութեանները: Միութեան համասարան դամներ դարձրեց:

Խորհրդայնացումից հետո հետամնաց ազգութեանները կյանքը հիմնովին փոխվեց:

Մեծ Կովկասի քարտեզը 1878 թ. հունիսի 1-ին

Մի ու թ չան ծալրամասերու մ բուռն թափով
զարգանում հարդրունարհր . ւ թ չունը, և զանազ ն
ազգու թ չուններ մտնում են Մի ու թ չան սոցիալիս-
տայան տնտեսութ չան կառուցողներ շարքերը:

Վստույտուրական քոչվոր ժողովուրդներն անցնում են
նստիկաց կյանքի՝ նոր արդունարհական կենտրոնների շտաբը:
Փոխվում են նրանց կենցաղը, սովորութ չուններն ու բարքերը:

Հետամնաց ժողովուրդներ ձեռմասն արդեն
սեն ի գիր և գրականութ չուն, ունի իր դարոցներն
ու բուհերը. դասատվութ չունը կատարվում է մալ-
րեն ի լեզվով:

Այսպես խորհրդային իշխանութ չան ազդային ճշտ քաղաքա-
կանութ չան շնորհիվ զարգանում են առաջվա հետամնաց ժողո-
վուրդները:

Վարժարան. Գրեցեք քարտեր և հիշեցեք թե ի՞նչ է ի՞նչ
զան ազգութ չուններ զն աեղ են ազրում:

**Ձ. ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՍՈՑԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՄԻՈՒԹՅՈՒՆ.**

ԽՍՀՄ ի իրար յեղբայրակից ժողովուրդները միացան և կազ-
մեցին յոթ խորհրդային սոցիալիստական հանրապետութ չուն.

Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ խորհրդային
Հանրապետութ չուն — ՌՍՖՍՀ.

Ուկրաինայի Սոցիալիստական խորհրդային
Հանրապետութ չուն — ՈՒՍՖՍՀ.

Բելոռուսիայի Սոցիալիստական խորհրդային
Հանրապետութ չան — ԲՍՖՍՀ.

Անդրկովկասի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ
խորհրդային Հանրապետութ չուն — ԱՍՖՍՀ.

Թուրքմենստանի ՍՖՍՀ.

Ուզբեկստանի ՍՖՍՀ.

Տաջիկստանի ՍՖՍՀ.

Իսկ այս բոլոր հանրապետութ չուններն իրենց հերթին միա-
ցան խորհրդային սոցիալիստական հանրապետութ չունների լեղբալ-
րական Միութ չան մեջ:

խորհրդային սոցիալիստական հանրապետութ չունների Միութ չան

թյունն ալն յորոք ժողովուրդներն աշխատավորներն կամավոր Միությունն եւ, վարոնք ապրուստ են նախկին ցարական Ռուսաստանում:

Ուկրաինայի սոցիալիստական Խորհրդային հանրապետութիւնն « զտնվում է Միության հարավ-արեւմտյան մասում, Ռուսիայի եւ Լեհաստանի սահմանի մոտ: Հարավից նրա սփերը զոգոցում են Ս. և Ադովի ծովերը: Ուկրաինայի մայրաքաղաքը Կիւիւն Ե:

Բելոռուսիայի ՍՍՀ զտնվում է Միության արեւմուտքում, Լեհաստանի սահմանի մոտ: Մայրաքաղաքը Մինսկն է:

Անդրկովկասի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետութիւնը զտնվում է Կովկասյան լեռներից հարավ, Ս. և Կասպից ծովերի միջև:

Սահմանակցում է Պարսկաստանին և Տաճկաստանին: Մայրաքաղաքը Թիֆլիսն է: Շատ տարբեր ազգեր են բնակվում Անդրկովկասում:

Անդրկովկասյան ֆեդերացիան բաղկացած է չերեք հանրապետութիւնից՝

Արեւմտյան Անդրկովկասում զտնվում է Վրաստանը (մայրաքաղաքը Թիֆլիսն է), արեւելյան մասում, Կասպից ծովի մոտ — Ադրբեյջանի հանրապետութիւնն է (մայրաքաղաքը — Բաքու), հարավային մասում, Տաճկաստանի և Պարսկաստանի սահմանի մոտ — Հայաստանի հանրապետութիւնն է (մայրաքաղաքը — Երեւան):

Միջին Ասիայում զտնվում են չերեք միութենական հանրապետութիւն՝ Թուրքմենստանի ՍՍՀ (մայրաքաղաքը Նոխաբադ), Ուզբեկստանի ՍՍՀ (մայրաքաղաքը Տաշկենթ) և աջիկստանի ՍՍՀ (մայրաքաղաքը Սամարքանդ):

Միության մնացած տարածութիւնը բաժնում է ամենամեծ միութենական հանրապետութիւնը՝ Ռուսաստանի Սոցիալիստական Ֆեդերատիվ Խորհրդային Հանրապետութիւնը (ՌՍՖՍՀ):

ՌՍՖՍՀ-ի մեջ մտնում են հետեւյալ ավստոնում (ինքնավար) հանրապետութիւնն էրը. Բաշկիրական ավստոնում սոցիալիստական Խորհրդային հանրապետութիւնն, Դաղստանի ԱՍՍՀ, Կարելա-

կան ԱՍԽՀ, Ղրիմի ԱՍԽՀ, Թաթարական ԱՍԽՀ, Զուլաշական ԱՍԽՀ, Կերգիզական ԱՍԽՀ, Բուրյատ — Մոնղոլական ԱՍԽՀ, Կազակական ԱՍԽՀ, Յակուտական ԱՍԽՀ, Վոլգայի Գերմանական ԱՍԽՀ, Կարա-Կալպական ԱՍԽՀ:

3. ԽՍՀՄ-ի ՄԱՐԶԵՐԸ ՅԵՎ ՅԵՐԿՐՆԵՐԸ.

Խորհրդային Միութիւն մեջ սոցիալիստական սոցիալիզմը եւ կենսագործվում:

Այդպիսի հսկայական տնտեսութունն իրականացնելու համար մշակվում եւ ամբողջ Միութիւն տնտեսական շինարարութիւն պլան: Վորոշվում եւ, թե վճարող ավելի ձեռնտու չե կառուցել այս կամ այն ֆաբրիկաները կամ գործարանները, վճարող պետք եւ ցանկ զանազան գյուղատնտեսական կոլտնտեսութեւ ալլան, մի խոսքով վարեղ պետք եւ զարգացնել սոցիալիստական այս կամ այն ոլորտ:

Միութիւնը բաժանվում եւ մասերի — մարզերի: Յուրաքանչեւ մարզ ստանում եւ իր տնտեսական առաջադրութիւնը եւ իրագործում եւ ընդամենը սոցիալիստական պլանի մի մասը:

ԽՍՀՄ-ի մի քանի տեղերում առանձնացվում են մոշ թե մարզեր, ալլ չերկրներ: Նրանք մարզից տարբերվում են նրանով, մոր նրանց մեջ գտնվում են ազգային մանր հանրապետութիւններ կամ ավտոնոմ մարզեր. ալսպես որինակ, Հուսիս-Կովկասյան չերկիրը պարունակում եւ մի շարք ազգային ավտոնոմ մարզեր:

Ձեռնական ավտոնոմ մարզ (գլխավոր քաղաքը Գրոզնի), Ինգուշական ավտոնոմ մարզ (Որշոնիկիձե) եւ այլն:

ՌՍՖՍՀ-ը բաժանվում եւ հետեւյալ մարզերի յեւ յերկրների՝

Լենինգրադի մարզ, Արեւմտյան մարզ, Մոսկոմի մարզ, Իվանովյան մարզ, Հյուսիս-Կովկասյան չերկիր, Կենտրոնական Սեւերայի մարզ, Ուրալյան մարզ, Սիբիրի չերկիր, Հեռավոր-Արեւելյան չերկիր, Արեւմտյան-Սիբիրի չերկիր, Արեւելյան — Սիբիրի չերկիր, Հյուսիսային չերկիր, Միջին Վոլգայան չերկիր, Ստորին — Վոլգայան չերկիր:

Վարժուրթուները, Հեռեցեք, թե Միութունն ինչ միութենական հանրապետություններից և կազմված և նրանցից յուրաքանչյուրը վորտեղ և գտնվում:

Քարտեղի վրա գտեք ՌՄՖՆԷ-ի մեջ ժամոց ավանդած հանրապետություններ:

Աշխատանքի. Վատարեցեք աղբարհազարական տետրի 20-ըդ աշխատանքը:

4. ԲՆԱԿՀՁՈՒԹՅԱՆ ԲԱՇՇԵՈՒՄԸ ԽՍՀՄ-ՈՒՄ.

Բնակչության խտությունը՝ Միության տարբեր մասերի բնակչությունը նույն խտությունը չունի, Խիտ բնակչություն ունեն ԽՍՀՄ-ի այն մասերը, վորոնք տնտեսապես ավելի դարձացած են, որինակ՝ Մոսկովյան մարզը, Նոսր են բնակված Մերբրն ու միջին Ասիան, Բուրբուրին նոսր բնակչություն ունեն Միության հյուսիսային ծայրամասերը, վորտեղ 10 քառ. կմ. տարածությանը հաղթվ 1 մարդ և բնկնում:

Այսպիսով Միության մեջ ընդարձակ տարածություններ շատ քիչ բնակչություն ունեն, կամ համարյա թե բնակված չեն: Վերջին տարիներում բնակչության բաշխման մեջ մեծ փոփոխություններ տեղի ունեցան: Տնտեսության դարգացումը ծայրամասերում առաջ բերեց բնակչության տեղափոխություն դեպի հյուսիսային շրջանները, հեռավոր Արևելքը, Միջին Ասիան:

Բնակչության աճումը, Միության բնակչությունը տարեցտարի մեծանում և՛ տարեկան աճումը կազմում և 3 միլիոն մարդ:

Ներկայումս աճումն ավելի զգալի չե քան թե հեղափոխությունից առաջ, վորովհետև մահացոթ թյունը ԽՍՀՄ-ում պակասել է: Այդ անկասկած ցույց և տալիս, վոր աշխատավոր մասսաների կյանքի պայմանները Միության մեջ ցարական Ռուսաստանի համեմատությամբ լավացել են:

Գաղաքային և գյուղական բնակչությունը. Ամբողջ բնակչության 21⁰/₁₀-ը կազմում և քաղաքային, իսկ 79⁰/₁₀-ը գյուղական բնակչություն:

Սակայն քաղաքային բնակչությունն արագորեն աճում և՛ Արագ թափով աճում և մանավանդ արդյունաբերական նոր կենտրոնները՝ Սեպրեմբուրի, Չելյաբինսկի, Դոնբասի ֆաղաֆնեթի բնակ-

չութ յունը: Այս քաղաքները վերջին 5 տարվա մեջ կրկնապատ-
կել են իրենց բնակչութիւնը:

Արաւածուսն նաև միութենական հանրապետութիւններին՝
մայրաքաղաքները՝ Մոսկովան, Խարկովը Միցսկը, Թիֆլիսը, Տաւ-
կենքը, Առաջանում են նոր քաղաքներ, վորնք հավաքում են
տասնյակ և հայրուր հազարներով բնակիչներ՝ Մադիսոզուզ,
Սալիքսկ, Բորիկի Բերեզնիկի.

Բենուային օրջանից հիւսիս, անմարդաբնակ տեղերում նոր
քաղաքներ կառուցվեցին՝ Խիբնոզուսկ, Մուրմանսկ, Իգարկա.

ԽՍՀՄ-ի պրոլետարիատի անուամբ. Արդյունաբերու-
թիւն զարգացման հետ անում է Միութիւն բանվոր դասակարգի
թիւը Միայն լերկու տարվա մեջ (1930-31 թ) Միութիւն բան-
վորներին և ծառայողներին թիւն անեց 2 միլիոնով

1931 թվին բանվորներին և ծառայողներին թիւը Խ. սիւն-
թիւն մեջ հավասար եր 18 միլիոնի:

ԱՇԽԱՐՀԻ ՔԱՐՏԵԶԸ

1. ԿՂՊԻՏԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐ

Բացի ԽՍՀՄ ից, չեղյալազնչի վրա ուրիշ շատ չեղյալներ կան։
Բայց միայն ԽՍՀՄ-ում է իշխանում թշուշը պատ-
կանում ըստ վոր դասակարգին և աշխատավոր գյուղ-
ապրիստիան։ Միայն ԽՍՀՄ-ում է կառուցվում սո-
ցիալիստական տնտեսութուն։ Մնացած բոլոր
չեղյալներում տեր ու տնորենը կապիտալիստներն
ու կալվածատերերն են։

Նրանց է պատկանում ամբողջ իշխանութունը պետութան
մեջ, նրանց են պատկանում հողի մեծ մասը, բոլոր գործարան-
ներն ու ֆաբրիկաները։

Բանվոր դասակարգն ու աշխատավոր գյուղացիութունն
այդ չեղյալներում կապիտալիստների ու կալվածատերերի համար
են աշխատում։

Կապիտալիստներն ու կալվածատերերը շահագործում են
նրանց աշխատանքն իրենց համար հարստութուններ գեղելու
նպատակով։

Շահի չեղյալը ընկած նրանք նոր տեղեր են վորոնում
իրենց ապրանքները վաճառելու, եփան հումնութ և եփան բան-
վորական ուժ ձեռք բերելու համար։ Այս նպատակով ուժեղ կա-
պիտալիստական պետութունները գրավեցին հարուստ, բայց
անպաշտպան չեղյալներ և սրանց համար շարունակ իրար հետ
պատերազմում են։ Այսպիսի գրաված չեղյալները զաղու ներ են
կոչվում։

Տնտեսական խոր կրիզիս առաջացավ վերերս կապիտալիս-
տական չեղյալներում։ Այդ պետութունների արդյունաբերու-
թյունն ու գյուղատնտեսութունը բաշխվում են։

Բանվոր դասակարգը կոստանիստական կոս-

սակցութիւնն զեկեղեցւոցն ի մեր ընդ ինչ կապիտալիստական լեւզըններում համառպալքարեմողում կապիտալիստներէ, կալվածատերերէ և նրանց կառավարութիւններէ դեմ:

Կաղմակերպում են գործադուներ, «սովարշաքներ»: Մի շարք լեւզըններում զինված ընդհարումներ են տեղի ունենում վոստիկանութիւն և գործերի հետ, առաջնում են գլուղացիական ապստամբութիւններ:

Հլուս. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ, Անգլիա, Ֆրանսիա, Իտալիա, Գերմանիա, Հոլլանդիա, Բելգիա, Յապոնիա—անա գլխավոր կապիտալիստական լեւզընները: Բացի Գերմանիայից, այդ բոլոր լեւզընները գաղութներ ունեն. Գերմանիայի գաղութները խլիւցին իմպերիալիստական պատերազմի ժամանակ:

Վաժապուճներ. Գանձայէ լեւզընները քարակղի վրա.

Տուլց Կոնստանտինոպոլ (Հոստ. Ամ. Միաց. Նրում—ՀԱՄՆ-ում), Լոնդոն (Անգլիայում), Փարիզ (Ֆրանսիայում), Բրյուսել (Բելգիայում), Բեռլին (Գերմանիայում), Ամստերդամ (Հոլլանդիայում), (Հոստ) Իտալիայում), Տեհրան (Յապոնիայում):

Աշխատանք. Կատարեցեք աշխարհագրական տեսքի ՅԼ-ը գալիստանքը:

2. ԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ՅՆԵՐԿՐՆԵՐ

Ինչ եմ անում կապիտալիստները գաղութային լեւզըններում

Յերկրագնդի $\frac{5}{10}$ մասը կապիտալիստների իշխանութիւն տակ է գտնւում: Ուժեղ կապիտալիստական պետութիւնները գրավեցին Աֆրիկայի, Ամերիկայի, Ավստրալիայի, Ասիայի և կառավոր հարուստ լեւզընները: Այդ լեւզընները դժվար չէր գրավել, վորովհետև նրանք բնակված էին զանազան հետամնաց փողովուրդներով:

Կապիտալիստները բոլոր գրաված լեւզըններն իրենց գաղութները դարձրին և դարձան այդ լեւզընների տերն ու տնորենը: Նրանք գաղութներում մեծ ոգուտներով ծախում են իրենց ապրանքները, շահագործում են բնական հարստութիւնները, այդ լեւզըններէ հումուլթը թալանում և արտահանում են իրենց

չերկրները, քայքայում են տեղացիներին և խլում նրանց հողերը, ստիպում են նրանց աշխատել իրենց՝ կապիտալիստներին համար:

Կապիտալիստական պետութունների զաղութները գլխավորապես դանդում են արևադարձային կամ մերձարևադարձային գոտում:

Նրանց կլիման տաք է, շատ տեղերում ել խոնավ է, այդ պատճառով բուսականութունը հարուստ է: Այստեղ աճում են բազմաթիվ թանգարժեք բույսեր՝ կաու-ուկի, լինալի, հացի ծառ, կոկոսյամ արմավենի, օաֆորեդեզ, բացաճներ: Մեծ բերք են տալիս սոււնի, կալաոյի, բրնձի, կաույուիի տնկարանները: Չանաղան տեղերում պատահում են թանկագին ոգտակար հանածոներ՝ անագի, արծաթի, պղնձի նաճեւ յեվ վոսկի:

Ահա թե ինչպիսի բնական հարստութուններ են թաւանում և զաղութներից արտահանում կապիտալիստները:

Ինչպես եմ ասում աշխատավորներ գաղութային յերկրներում

Գաղութային յերկրներում ապրում են զանազան ժողովուրդներ: Նրանցից ամենաբազմամարդն են նեգրերը, հնդիկները, մալայցիները, հնդ ացիները:

Ծանր է գաղութային յերկրների բնակչութւան կյանքը:

Աշխատանքից հրաժարվելու համար սուլորարար բանտ են նստեցնում: Չնչին զանցառության համար մարմնական պատժի չեն լենթարկում: Հաճախ խարաղաններով ծեծում են մինչև մերձ ի մահ լինելը: Մանավանդ ծանր է տֆրիկական նեգրերի վիճակը:

Բռնի ուժով ամբողջ գյուղերը քշում են յերկաթ ուղիներ ու խճուղիներ անցկացնելու համար: Այնտեղ մարդիկ աշխատում են հաճախ մինչև զոտկատեղը ճահճի մեջ խրված: Կառուցման նյութը նեգրերն իրենց մեջքով են կրում: Նեգրը կապիտալիստի համար ողտակար մեքենա չէ: Մեքենաներն աշխատեցնելու համար վառելիք է պետք: Նեգրը համարյա ձրխարար է աշխատում: Բենզինը թանգ է, խիկ բանանը — նեգրերի սնունդը ձրի չէ:

Ավաղակաբար թալանում են կապիտալիստները զաղութների բնական հարստութունները, աս-

վազակաբար վոչնչացնում են և բանվորական
ուլտր:

Նագրերը և գաղութային լերկրների մյուս բնակիչները կա-
ուչուկի անտառներում, սլանտացիաներում աշխատելիս, յերկա-
թուղիներ շինել իս հազարներով մեռնում են ուժից վեր աշխա-
տանքներից, մասսայորեն մեռնում են տարափոխիկ հիվանդու-
թյուններից: Փրանսիական աֆրիկական գաղութի միայն մեկ
լերկաթուղի շինելիս 17 հազար նեգր մեռավ:

Բայց գաղութներն աշխատավորներն արդեն սկսել են պայ-
քաբել իրենց հարստահարողների—կապիտալիստների դեմ: Գա-
ղութներում ծավալվում է հեղափոխական շարժումը: Գաղութներն
առխառնվածքներ կոմունիստական կուսակցության ղեկավարել ամբ
ավորի ու ավելի նամատակ յեվ կազմակերպված են յելնում օտա-
գործողների դեմ:

3. ԿԻՍԱԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ՅԵՐԿՐՆԵՐ

Յերկրագնդի վրա կան և այնպիսի լերկրներ, վորոնք ան-
կախ են համարվում, բայց փաստորեն նրանք նպատակվում են
ուժեղ կապիտալիստական պետություններին յեվ նրանց իսխանա-
րյան օսկ են գտնվում:

Նրանք կիսագաղութային յերկրներ են:

Կիսագաղութային յսուր յերկրներից մեկն է խիա ռնակ-
չութուն ունեցող հսկայական Չինաստանը: Սա գտնվում է Ասիա-
յի հարավ-արևելքում, մերձարևադարձային գոտում: Չինաստանի
արևելյան մասի տաք և խոնավ կլիման և արգավանդ հողը քե-
լի, բրնձի, բամբակի մեծ բերք են տալիս:

Նրա ծոցում մեծ քանակութեամբ բնական հարստութուն-
ներ են թագնված: Այստեղ գտնվում են՝ քարածուխ, յերկաթի
և պղնձի հանքեր, նավթ և ուրիշ ոգտակար հանածոներ:

Չինաստանը վաղուց արդեն զբաղել է զանազան յերկրները
կապիտալիստների ուշագրությունը: Չինաստանն իր բնական
հարստությունների կարող եր զանազան հում նյութեր տալ
արդյունաբերութեանը: Բաղամիլիոն բնակչությունը կարող եր
եժան բանվորական ուժ տալ և զանազան ապրանքներ գնել:

Անցյալ դարի սկզբից Չինաստան ներխուժեցին Անգլիայի,
Ֆրանսիայի, Ամերիկայի, Յապոնիայի կապիտալիստները:

Նրանք Չինաստան ներմուծեցին իրենց ապրանքները, հողեր գնեցին և հանքահորեր, գործարաններ շինեցին:

Այսպես նրանք կամաց կամաց իրենց ձեռքն առան Չինաստանի բոլոր բնական հարստութիւնները, համարյա ամբողջ արդուներու թիւերը:

Նկ. 67. Չինաստանի գրավման քարտեզը

Ռազմական տեխնիկայի վերջին խոսքի համաձայն զինուժ տասնչակ հազար ռոսար զորքեր պաշտպանում են ռոսարազգի կապիտալիստներին Չինաստանի կարևոր արդյունաբերական կենտրոններում, Չինաստանի նավահանգիստներում և ծովերում միշտ կողմ ու պատրաստ կանդնած և Անզլիայի, Ֆրանսիայի, Յապոնիայի և Միացյալ Նահանգների ռազմական նավատորմի դը:

Այդ պետութիւններից յուրաքանչյուրն աշխատում և Չինաստանը դարձնել իր գաղութը:

Հափշտակողական դիրք և բռնել մանափանդ Յապոնիան: Մա իրեց Չինաստանից Մանջուրիան և բացահայտ պատերազմ և մղում Հյուսիսային Չինաստանում:

Մանր և Չինաստանի բազմամիլիոն աշխատավորութիւն
կլանքը, վոր հարստահարվում և թե սեփական և թե ոտարագը
կապիտալիստաների կողմից:

Աղքատութիւնն ու հոռսահատութիւնն հասած չինական բան
վորները հեղափոխական պայքարի անցան: Վոչ հետապնդումն
ըր, վոչ գնդակահարութիւններն ու տանջանքները չեն կար
ղանում հեղափոխական շարժման առաջն առնել:

Հգոր ալիքով ծավալվում և հեղափոխական
շարժումը Չինաստանում Այդ շարժումը ղեկավարում
չինական կոմունիստական կուսակցութիւնը: Հետևելով ԽՍՀՄ-
որհանկին, հաղթական բանվորութիւնը մի շարք շրջաններում
Խորհրդային իշխանութիւնն հաստատեց:

4. ՀՅՈՒՍԻՍ-ԱՄԵՐԻԿՅԱՆ ՄԻԱՅՅԱԼ ԵԱՀԱՆԿՆԵՐ.

Հլուսիս-Ամերիկյան Միացյալ Նահանգները (ՀԱՄՆ) գարն
վում են Հլուսիսային Ամերիկայի կենտրոնական և հարավային
մասում:

ՀԱՄՆ-ի բնական հարստութիւնները. Միացյալ
Նահանգների բարեխառն տաք կլիման և ընդարձակ արգավանդ
հողերը, գաղութների տաք, խոնավ կլիման և արգավանդ հողը
հնարավորութիւն են ապիս Միացյալ Նահանգների տիրապե-
տութիւններում մշակելու համարյա բոլոր կարևոր կուլտուրա-
կան բույսերը:

Ածխի, նավթի, յերկաթի և ուրիշ ոգտակար հա-
նածոների հարուստ հանքերը կաշուեն հիմք են ծա-
ռայում ՀԱՄՆ-ի արդյունաբերութիւնն զարգացման
համար:

Միաց. Նահանգներն ոգտակար հանածոների
քանակով ամենահարուստն են կապիտալիստական
յերկրների մեջ:

Ինչ են արտադրում Միաց. Նահանգները. Ար-
դյունաբերութիւնը Միաց. Նահանգներում շատ և զարգացած:
Արդյունաբերութիւնն զարգացմամբ Միաց. Նահանգներն
առաջին տեղն են բռնում ամբողջ աշխարհում:

ՀԱՄՆ-ն առաջին պիտութիւնն և մեքսիկացի և մեքսիկ
ուրիշ շինվածքներով:

Այստեղ բարձր դարգացման են հասել նաև արդյունաբերութիւն մշուս էլուղերը.

Պակաս դարգացած չեն նաև գյուղատնտեսութիւնը, Միաց. առանձններում մշակում են բոլոր կարևոր հացահատիկները, անշարները և բարեխառն գոտու պտուղները: Հարավում, Միաց. առանձնների ամենատաք մասում, մշակվում են՝ բամբակ, ծխախոտ, բրինձ, ջափարեղեղ, իսկ գաղութներում, արևադարձային գոտու կղզիների վրա, նաև սուրճ, կակաո, բացնա:

Միացյալ Նահանգներում սնեստական նգնածամ ե

Միացյալ Նահանգներն արդյունաբերութիւն գլուղատնտեսութիւն գարգացմամբ առաջինն են մբողջ աշխարհում:

Բաց սխալ կլիներ կարծել, թե արդյունաբերութիւնը և գլուղատնտեսութիւնը ձողկում են Միաց. Նահանգներում:

Ինչպես մշուս կապիտալիստական լերկրներում, այնպես ել իացյալ Նահանգներում ներկայումս սնեստական նգնածամ ե, թիս ե

Հարստութիւն գիղելու ցավով բռնված կապիտալիստներն են աշխի վատ ապրանք շուկա հանեցին: Ապրանքը չափազանց ատե, իսկ գնողներ չկան: Միաց. Նահանգների աշխատավոր տակցութիւնը բավականաչափ միջոցներ չունի, վոր այնքան ապրանք գնի, վորքան նրան պէաք ե:

Արտասահմանյան շուկաներն արդեն բռնված ելին ավելի ատաղ պատրաստած ապրանքով:

Արդյունաբերութիւն մի շարք էլուղեր կանգ առան:

Արտադրութիւնն սկսեց կրճատվել Սկսեցին փակել գորտրաներ ու Ֆարիկաներ:

Միլիթոնավոր բանվորներ տնդործ մնացին՝ աղցում են:

Ինչ և սւր են արտահանում ՀԱՄՆ-ը. Միացյալ Նահանգներում արտադրվող ապրանքների միայն մի մասն ե նուում բրիտի ներսը, բնակչութիւնը նրա մի մասն ե միայն գնում: Ենքանակութիւնմբ ապրանք Միաց. Նահանգների կապիտալիստներն արտահանում են աշխարհի զանազան լերկրները՝ վատակու համար: Արտահանում են գլխավորապես մեքսիկաներ,

տվածուքից, մտտոն զհնվածքեր, ճարտի արտադրանքներ, և յեյ մն

Համալսարանին քարտադրց յերևում է, թե այլ յերկրնն հետ կապվելու համար վորքան հարմար դիրք ունեն Միացյալ Նահանգները:

Արևմտաքից և արևելքից նրա ակները վողողում են կիանոսները (վճի): Այդ ովկիանոսների վրայով Միացյալ Նահանգները կապվում են աշխարհի բոլոր յերկրների հետ:

Հյուս և Հար. Ամերիկայի միջև վորվել և Պանամա ջրանցքը, վորը բավական կրճատում է Ատլանտյան ովկիանոսը Խաղաղ ովկիանոսը տանող ճանապարհը:

Միացյալ Նահանգների գլխավոր նավահանգիստներն են Նու Յորքը՝ Ատլանտյան ովկիանոսի ափին, և Սան Ֆրանցիսկո Խաղաղ ովկիանոսի ափին:

Նկ. 68. ՀԱՄՆ-ի աղմա-ծովային ճանապարհները

ՀԱՄՆ-ի կարևոր աղմա-ծովային ճանապարհներից մի քանիսը միայն առևտրական նշանակություն չունեն: Նրանք կարևոր են նաև աղմական տեսակետից Միացյալ Նահանգների համար խոշոր աղմական նշանակություն:

ունի Պանամայի ջրանցքը: Նոս վրայով Միացյալ Նահանգները Յասպոնիայի հետ պատերազմելու դեպքում կարող են ուզածական նախատորմն արադորեն Նյու-Յորքից Սան Ֆրանցիսկո տեղափոխել: Իսկ պատերազմը Յասպոնիայի հետ, Չինաստանի պատճառով, ամեն բողբե կարող և բռնկվելը Պանամայի ջրանցքի չեղելու ծայրերում ուղղմական ամբուխուներ և շինված, և ջրանցքը պաշտպանվում և ուղղմական նախատորմի կողմից:

Միացյալ Նահանգների ամհնակարևոր ուղղմա-ծովային ճանապարհը հետևյալն է.

Նյու-Յորք - Պանամայի ջրանցք - Սան-Ֆրանցիսկո - Հավայի կղզիներ - Ֆիլիպպյան կղզիներ - Չինաստան: Հավայի կղզիները Միաց. Նահանգների ուղղմական բաղան են: Այս կղզիների վրա, ինչպես Պանամայի ջրանցքի մոտ, շինված են ուղղմա-ծովային ամբողջներ: Այստեղ էլ միշտ կազմ ու պատրաստ գտնվում և Միաց. Նահանգների ուղղմա-ծովային նախատորմը:

Վարձաբյաւմներ. Քարտեզի վրա դրոշմեցեք. թե Մրայ, Նաւագները զոր գուլանեաւանների և միջորհաւանների միջև են գտնվում:

Քարտեզի վրա շտեք Մրաց. Նահանգների գաղութները—Ամերիքիայում Այասկան, Պորտորիկո կղզին. Պանամայի ջրանցքի գոտն. Սազաո սկիւանոսում Հավայի և Ֆիլիպպյան կղզիները:

Քարտեզի միջոցով պարզեցեք. թե կլիմայական զոր գոտիներում են գտնվում Մրաց. Նահանգները և նրանց գաղութները:

Աշխատանք. կատարեցեք ախարհագրական անարի 22-րդ ախարհանքը:

5. ԱՆԳԼԻԱ

Անգլիայի աշխարհագրական դիրքը. Անգլիան ծովային յերկիր է: Նա զտնվում է Մեծ — Բրիտանիա կղզու վրայի վանքն կողմից Երապուստված է ծովով:

Հյուսիսից և արևմուտքից նրա ափերը վողողում և Ատլանտայան օվկիանոսը, արևելքից՝ Հյուսիսային ծովը, հարավից՝ Լամանշ նեղուցով բաժանվում է Յելլոուայից:

Նրա ափերը շատ են կտրտված և ունեն բազմաթիվ հարմար ծոցեր՝ ծովային նավերի կացուղիի համար:

Անգլիան, նրա դադուքները և ուրիշ ախարհագրական թուղթ ունեն էրը. Մովային առևտրական նաւազնայուքները:

հետոց զարգացել եր Անգլիայում: Անգլիական վաճառականներ սեփական նավերով լողում էին լերկրագնդի բոլոր ծովերի վրա և առևտուր անում ամենահեռավոր լերկրների հետ:

Յեթե ճանապարհին պատահում էին անպաշտան բնակչու-
թյուն ունեցող հարուստ հողեր, վաճառականների լետևից դալիս
էին ռազմական նավերը և հայտարարում, վոր այդ հողերը
պատկանում են Անգլիային, և ապա այնտեղ զորքեր էյին խող-
նում. այսպես էին առաջանում Անգլիական գաղութները:

Այս յեղանակով Անգլիան շատ լերկրներ է գրավել լերկրա-
գնդի գանազան տեղերում: Հասկանալի յե, թե ինչու Անգլիան
այնքան շատ գաղութներ ունի:

Անգլիայի գաղութների և մյուս տիրապետութիւնների
տարածութիւնը 140 անգամ մեծ է քան թե ինքն Անգլիան:

Ահա նրանցից կարևորները՝ Հնդկաստան, Հարավ — Ամ. ի-
կական միություն, Ավստրալիա, Նոր Զելանդիա, Կանադա, Նյու —
Յաուկլենդ, Իրլանդիա:

Վարժաբաններ. Քարտեզի վրա ցոյց տվեց այն ծովերն ու ու-
կիանայր, զոր զոգողում են Անգլիայի արկերը:

Քարտեզի միջոցով պարզեցեք, Անգլիան զոր միջօրեականների և
զուգահեռականների միջև է դանվում:

Աշտարհարական քարտեզի վրա գտեք Անգլիայի գաղութները:

Աշտատմէ. Կատարեցե՛ք տիրահարական տեսքի 22-րդ աղյուս-
տանքը:

Ինչ է տրտադրում Անգլիան. Անգլիայի՛ իրեն մեջ
քարածխի մեծ պաշար կա: Կա և լերկաթահանք: Անգլիային
հսկայական քանակությամբ հում նյութ են տալիս նրա գաղութ-
ներն և մյուս տիրապետութիւնները: Անգլիան արդյունաբերա-
կան լերկիր է: Արդյունաբերութիւնի գարգացմամբ նա միայն
Միացյալ Նահանգներից է լետ մնում:

Անգլիայում ստացվում է մեծ քանակությամբ քարածուխ
և լերկաթահանք: Յերկաթահանքից շատ թուշ, լերկաթ և պող-
պատ են պատրաստում: Զարգացած է նաև մեքենաների և ծովա-
լին նավերի արտադրութիւնը:

Մեծ չափերի յե հասնում օեմսիլ արդյունաբերությունը:

Հնդկաստանից, Ավստրալիայից և ուրիշ տիրապետութիւն-
ներից բերած բամբակից և բրդից Անգլիական տեքստիլային

Պարբերիկաներ բամբախի յեկ բրդի գաճազան գործվածքներ են պատարաստում:

Այդ բոլոր դործարանային ապրանքները, ինչպես և քարածուխը Անգլիան արտահանում և թե իր գաղութները և թե ուրիշ լերկերներ:

Անգլիան իր արդյունաբերութիւնը դարգացմամբ չլերկը որդ չլերկիրն և ամբողջ աշխարհում:

Սակայն արդյունաբերութիւնն Անգլիայում չի առաջադիմում, այլ ծանր նգնածամ և ապրում: Մեկը մյուսի չետեկց հանդիւնում են հնօցները, փակվում են ձեռնարկութիւնները:

Նկ. 69 Անգլիայի Ռազմա-ծովային ճանապարհները.

Անգլիայի կարևոր ազդածովացին ճանապարհը. Անգլիայի գաղութների և ուրիշ տիրապետութիւնների մեծ մասը գտնվում և Հնդկական ովկիանոսի շուրջը:

Այդ պատճառով էլ Անգլիայի համար կարևոր նշանակութիւն ունի դեպի Հնդկական ովկիանոս տանող ամենակարճ ճանապարհը:

Ահա այդ ճանապարհը. Կամաճի Գեղուց — Ջիբրալտարի Գե-

դո՛ց — Միջերկրական ծով — Սուրբի օրանգո՛ւ -- Կտրուիտ ծով — Հնդկական օվկիանոս:

Պարզ եւ վոր այդ ճանապարհն Անգլիաի համար ունի վո՛չ միայն առևտրական այլ և քաղաքացիացի նեօտապոլիսն, Այդ ճանապարհն Անգլիայի կապիտալիստներին պետք ե նրա համար, վոր գաղութներն ավելի հեշտ լինի կառավարել, հեշտ լինի նրանց հնազադության մեջ պահել և պաշպանել նրանց ուրիշ կապիտալիստական շերտերն հափշտակութից: Այդ ամո՞ղջ ճանապարհն իր ձեռքում պահելու համար Անգլիան գրավել ե մի շարք կետեր Միջերկրական և Կարմիր ծովերո՛ւմ. կառուցել և Զիբուսաւտ ամրոցը Զիրբալտարի նեղուցի վրա: Միջերկրական ծովի կղզիներինց մեկի վրա հիմնել ե բազա իր ռազմական նավատորմի կացութի համար. Կարմիր ծովի և Հնդկական օվկիանոսի միացման տեղում հիմնել ե Ադեն ամրոցը, իսկ Հնդկական օվկիանոսից դեպի Պաղատ օվկիանոս տանող նեղուցում՝ աշխարհի ամենամեծ ամրոցը — Սինգապուրը:

Վարձարյուն. Քարտեզի վրա ցույց տվ՛ք Անգլիայի ռազմա — ծովային ճանապարհը, Սինգապուր, Զիրբալտար ե Ադեն ամրոցները:

Աշխատանք. Կառարեցե՛ք աշխարհագրական տեսքի շեղու աշխատանքը:

6. ՅՐԱՆՍԻԱ.

Աշխարհագրական դիւրքը. Ֆրանսիան իր մտեերեփի մեծուքամբ յերկրորդ պետությունն ե ամբողջ Յեվրոպայում. առաջինը ե ՍՒՄ ե:

Նա գտնվում ե Յեվրոպայի արևմտյան մասում, բարեխառն ե մասամբ մերձարևադարձային գոտում: Հարավ — արևմուտքից Ֆրանսիան միանում ե Պերեննյան թերակղզուն: Արևմուտքից և հյուսիսից նրա ակերը վողողում ե Ատլանտյան օվկիանոսը, իսկ հարավից՝ Միջերկրական ծովը, արևելքից սահմանակից ե Իտալիային, Եվեյցարիային և Գերմանիային:

Ֆրանսիայի բնութ չունը: Ֆրանսիայի բնական պայմանները շատ նպաստավոր են գյուղատնտեսության համար:

Ֆրանսիայի մակերևութի մեծ մասը դաշտավայր ե: Կլիման բարեխառն ե, իսկ հարավում՝ նաև տաք, բավականաչափ խոնավ: Հողերը, շնչին բացառությամբ, արգավանդ են:

Յրանսիայի բնական պլաններն ավելի պակաս նպաստովոր են արդունարբութիան զարգացման համար

Կա մեծ քանակութիւն յերկաթանանք, բայց քարածուխը սակաւ է. նազիթ բոյորովին չկա: Թե մեկը և թե մյուսը ներմուծվում է ուրիշ յերկրներից:

Ինչ է արտադրում Յրանսիան. Մինչև իմպիրիալիստական պատերազմը Յրանսիայի արդունարբութունն անքան էլ զարգացած չեր: Պատերազմից հետո նա սլսեց շատ արագ գարգացաւ, Յրանսիան հաշուութիւն պլանազարհ համաձայն Կերմանիայից ստացաւ ոչտակար հանածոներով հարուստ ելզաս — Լոթարինգիան և մեծ քանակութեամբ էլ վոսկի: Յնվ Յրանսիայի կապիտալիստներն այսպիսով հարստացան՝ Գերմանիայի աշխատավորներին թալանելու միջոցով:

Ընաւելով վատելիքի (քարածխի և նազիթի) պակասութեան, պատերազմից հետո ծանր արդունարբութունը մեծ չափերի հասաւ, զարգացաւ մտնական ուղղամտերքի արդունարբութունը:

Բայց վերջերս Յրանսիայում ինչպես և մյուս կապիտալիստական յերկրներում, առաջացաւ արդուցութեան և ճգնաժամ — կրիզիս: Արդունարբութունն սկսեց արագորեն քայքայվել: Միլիոնավոր բանվորներ անգործութեան մատնվեցին:

Գլուղատնտեսութունը շատ է զարգացած: Լավ կլիմայի և արդաւանդ հողերի պատճառով Յրանսիայում մշակում են գինեգան գլուղատնտեսական բույսեր՝ գորհն, վաւսակ, գարի, հանաւ, շաւարի և այլն, կարտոֆիլ, կարտոֆիլ: Մանսվանդ մեծ նշանակութուն ունի խաղողի, բրնձ, ծիբնու, իվ ռոզաւու ծառերի մշակութունը:

Յրանսիայի գաղութները: Յրանսիան շատ գաղութներ ունի: Իր գաղութների մեծութեամբ նա յետ և մուռւմ մշակն Անգլիայից: Յրանսիայի գաղութները 22 անգամ ավելի մեծ տարածութուն են բռնում քան թե ինքը՝ Յրանսիան: Նրա գլխավոր գաղութներն են՝ Աֆրիկայում — Մարոկկո, Տունիս. Ալժիրիա, Հասարակածային Աֆրիկա, Մասագասկար. Ասիայում — Հրդեհայինի մի մասը: Գաղութները Յրանսիային տալիս են բամբակ, բուրդ, հաց, բուսական յուղ, ինչպես և զինվորներ՝ բանակ համար:

Ֆրանսիական կապի տալիստների հափշտակողական խիստ քաղաքականութունն անվերջ ապստամբութիւններ եւ առաջ բերում գաղութներում: Իրար յետևից ապստամբութիւններ են տեղի ունենում Մարոկկոյում, Հնդկաչինում:

Վարժարաններ Գարսեզի վրա գտեք Ֆրանսիան. նրա ակներջ, զոգողող ծովերը, Պերենեյան թերակղզին և սահմանակից պետութիւնները:

Ճուշտ ավեր Ֆրանսիայի մայրաքաղաքը՝ Փարիզը, Մարսել նավահանգիստը Միջերկրական ծովի ափին:

Աշխտանք Կատալոնից աշխարհագրական տեղեր 25-րդ ալիստանքը:

7. ԳԵՐՄԱՆԻԱ

Աշխարհագրական դիրքը. Գերմանիան զսնվում ե Յելլոգայի կենտրոնական մասում, Հյուսիսից նրա ափերը վտարում են Իսլիկ յել Հյուսիսային ծովերը: Արևմուտքից նա սահմանակից ե միջանի պետությունների հետ,

Գերմանիայի բնութիւնը. Գերմանիայի մակերևութը շատ բազմազան ե իր կազմութեամբ: Նրա հյուսիսային մասը դառնալով ե՝ հարմար յերկրագործութեան համար, միջին և նարավային մասերը յնոնոս են և հարմար միմիայն անասնապահութեան համար: Գերմանիան կտրվում ե մի շարք մեծ, նավադնաց գետերով, վորոնք հարավից դեպի հյուսիս հոսելով թափվում են Բալթիկ և Հյուսիսային ծովերը:

Գերմանիայի կլիման բարեխառն ե յել բավականաչափ յսննալ:

Հողերը մեծ մասամբ մոխրահողեր են և սակավ արգավանդ: Գերմանիան հարուստ ե արդշուներրութեան համար կարևոր նշանակութիւն ունեցող ողտակար հանածոներով, մեծ են քարածխի, պղնձի, արծաթի, կապարի, յերկաթի նանների պաշարները, կա նաև մեծ քանակութեամբ քարաղ:

Գերմանիան իմպերիալիստական պատերազմից առաջ և հետո. Համաշխարհային իմպերիալիստական պատերազմից առաջ Գերմանիան Յելլոգայի խոշոր և ուժեղ կապիտալիստական պետութիւններից մեկն եր:

Նրա արդշուներրութիւնը մեծ չափերի յեր հասնում: Գեր-

մանական ապրանքները տարածված ելին ամեն տեղ, հեղեղում
եկին բոլոր չերկրների շուկաները: Գերմանիան գրավեց մի շարք
չերկրներ և դարձրեց իր գաղութները: Բայց գերմանական կա-
պիտալիստները դրանով չբավականացան: Նրանք ձգտում եկին
ավելի ևս շատ գրավումներ կատարել: Նրանց շահերն ընդհարվեցին
Անգլիայի, Ֆրանսիայի և ուրիշ չերկրների կապիտալիստների
շահերի հետ, և 1914 թ. ծագեց համաշխարհային իմպերիալիս-
տական պատերազմը: Պատերազմը վերջացավ Գերմանիայի պար-
տուխամբ: Ընկյին Գերմանիայի գաղութները, յերկաթով, քա-
րածխով և ուրիշ ողտակար հանածոներով հարուստ շրջանները:
Գերմանիան ստիպված եր տալ հաղթող պետություններին հա-
մարյա իր ամբողջ նավատորմիցը, մեծ քանակությամբ վառու-
նեք և շոգեղնացքներ և վորպես լրացում, ամեն տարի պետք է
վճարեր գերմանական մեծ դումար վոսկով:

Պատերազմից հետո Գերմանիայի արդյունաբերությունն
ընկավ: Ամերիկական կապիտալիստների տված փողով նա վերա-
կանդակեց, բայց չերկար չստեղծեց այդ Բռնկվեց նոր ճգնաժամը.
արտադրությունն ավելի մեծ էր, քան թե պատերազմից առաջ,
խսկ արտադրած ապրանքները չեկին վաճառվում, վորովհետև
պատերազմի ժամանակ բոլոր շուկաները Գերմանիայից խլվել
եկին, Գերմանիայի աշխատավոր ժողովուրդն աղքատացել էր:

Ինչ է տրտադրում Գերմանիան. Գերմանական ար-
դյունաբերության ամենախոշոր ճյուղը մեքաղագործական արդյու-
նաբերությունն է, մանավանդ մեքենաեինությունը: Խիստ զարգա-
ցած է նաև ֆիսիկան արդյունաբերությունը: Արտադրվում են
դանազան ներկեր ու դեղորայք: Մեծ նշանակություն ունի ելեկ-
տրական պարագաների արտադրությունը: Բացի այդ, Գերմանիան
արտադրում է մեծ քանակությամբ գործվածֆեղեն ու սննդամթերք:

Գերմանիայում զարգացած է նաև դյուրառատեությունը:
Ստացվում են՝ հաճար, վարսակ, ցորեն: Համարյա ամենուրեք
մշակում են կարագի, ավելի ասք տեղերում՝ շաքարի ճակըն-
դեղ, ծխախոտ, խաղող: Չնայած վոր հողերն արգավանդ չեն,
չերկրադործության բերքատվությունը շատ բարձր է: Այդ բա-
ցաբաբում և նրանով, վոր Գերմանիայում լայն կիրառու է յուն
ուռենն՝ դյուրառատեական մեքենաները, բազմազառյան սխ-
տեմը, հանքային պարարտանյութերը:

Գերմանիայի բանվոր դասակարգի կյանքը և հեղափոխական կռիվը. Մանր և Գերմանիայի աշխատավորութիւնն կյանքը: Այն հակայական պարտքերը, վոր վճարում և Գերմանիան վորպես պարտված յերկիր, և ճնշեստակաճնջումն իր ամբողջ ծանրութիւնս — ընկած են աշխատավորներին ուսերին: Մանր տուրքերը, աշխատավարձի իջեցումը, անգործութիւնը գերմանական աշխատավորներին հասցրին աղքատութիւն և հուսահատութիւն դուռը

Իրիտնավոր գիտակից բանվորներ կոմունիստական կուսակցութիւնն ղեկավարութիւնս վտար յեւան կուլեու կապիտալիստներին և նրանց կառավարութեան դեմ: Սկսվեց համառ հեղափոխական պայքար:

Բանվոր դասակարգի հեղափոխական պայքարին մեծ վնաս տվեց գերմանական սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութեանը: Նա Գերմանիայի բանվոր դասակարգի դավաճանն է: Նա 1918-19 թ. խեղդեց բանվոր դասակարգի առաջացրած հեղափոխութիւնը: Մի շարք տարիներին ընթացքում իշխանութիւնն գլուխ կանգնած լինելով, սոցիալ-դեմոկրատիան վճռեց յանուս բանվորական կազմակերպութիւնները, հրացանազարկ եր անում բանվորական ցուլցերի մասնակիցներին: Նա խարում եր պակաս գիտակից բանվորներին, աշխատում եր նրանց հեռու պահել հեղափոխական կռիւց Նա հետապնդում էր, կոմունիստական կուսակցութիւնը:

Այս բոլորը թուլացնում եր բանվոր դասակարգի ուժն իր հեղափոխական կռիւ մեջ և ուժեղացնում եր բուրժուազիստներին բանվորներին դեմ վարած կռիւն, ուժեղացնում եր նրա իշխանութիւնը:

Սոցիալ-դեմոկրատիայի դավաճանողական քաղաքականութիւնն հետեւանքն այն յեղավ, վոր իշխանութեանն անցավ ֆաշիստներին ձեռքը: Սկսվեց ծանր հալածանք բանվորներին դեմ: կոմունիստական կազմակերպութիւններն արգելվեցին: կոմունիստական կուսակցութեանն անցավ անլեզալ գործունեութեան: Սկսվեցին բանտարկութիւններ, մահապատիժներ, տանջանքներ:

Բայց բանվորներին հեղափոխական կռիւն չզառարեց: Բանվորներն ավելի և ավելի չեն զիտակցում սոցիալ-դեմոկրատներին խարբրալութիւնը և դավաճանութիւնը:

Անկէի և աղեղի չեն խտանում կոմունիստական կուսակ-
ցութեան շարքերը: Անցնելով անլիզալ կլանքի, Գերմանիայի
կոմունիստական կուսակցութեանը շարունակում է ղեկավարել
Վերմանական բանկոր գասակալի հեղափոխական կոլովր:

Վարձուքուն: Քարակոյի վրա ըսւյ յովեք Գերմանիան և նրա
մարտաքաղաքը՝ Բուզինը:

Սշտատում: Կատարեցիք ախարհագրական տեսքի 26-րդ աշխա-
տանքը:

8. ՅԱՊՈՆԻԱ

Աշխարհագրական դիրքը. Յապոնիան գտնվում է մի
խումբ կղզիների վրա, վորոնք, չերկար շղթայի ձևով, ձգվում են
Ասիայի արևելյան ափի չերկարութեամբ: Նա համարւա թե ամբող-
ջապես մերձարևադարձային գոտում է գտնվում:

Մովը բաղական խիստ կարտել է Յապոնիայի ափերը և
առաջացրել բաղմաթիւ կարմար նավահանգիստներ:

Ովկիանոսը հնարավորութուն է տալիս Յապոնիային կապ-
վելու գանադան չերկրների հետ, վորոնք գտնվում են Խաղաղ
օվկիանոսում:

Յապոնիայի ընդլայնւմը. Յապոնիան համարւա ամ-
բողջապես լեռնոտ է: Նրա մակերևութի 2/3-ը ծածկված է անտառ-
ներիով: Կլիման տաք է, խոնավ և գլուղատնտեսութեան զար-
գացման համար՝ շատ հարմար:

Բաց նա աղքատ է ոգտակաք հանածոներով. նա անխ,
նախք և չերկաթ քիչ ունի:

Ինչ է արտագրում Յապոնիան. Յերկար ժամանակ
Յապոնիան մի չեա ընկած չերկիր եր: Վերջին 70 տարւա ընթաց-
քում նրա արդյունաբերութունը մեծ չափերի հասաւ:

Առաջին տեղը բնում են մետաղագործութունը և նավա-
շինութեանը: Զարգացած է նաև տեքստիլ արդյունաբերութունը:

Տաք և խոնավ կլիմայի շնորհիւ Յապոնիայում մշակում են
կարտոր գլուղատնտեսական կուլտուրաներ՝ բրինձ, բեր, բրենի:
Մանավանդ շատ են ցանում բրինձ:

Զարգացած են նաև բանջարաբուծութունը և անասնա-
պահութունը:

Սակայն ծանր է Յապոնական գլուղացու վիճակը: Յանք-

տերի համար պիտանի փոքր տարածութիւնը համարյա ամբողջապէս կուլակներին ու կալվածատերերին և պատկանում: Գլուղացիները մեծ դրամական միջոցներով վարձակալում են և հողերը: Հողը համարյա բացառապէս ձեռքով են մշակում:

Հողից ստացած համարյա ամբողջ լեկամուսը խլում է գլուղացուց վորպէս հարկ և վարձակալութիւն: Գլուղացիները քայքայվում են, թողնում են հողը և քաղաք գնում:

Իսկ քաղաքում նրանք միայն մեծացնում են գործադուրները թիվը, վորովհետև Յապոնական արդյունաբերութեան մեծ նույնպէս ճգնաժամ է և այդ պատճառով էլ մեծ գործազրկութիւն:

Յապոնիայի դադուլութիւնը. Յապոնիան աօխարնի իսպելիալիստական ուժեղ լեզիքներէից մեկն է:

Նրա կարևոր գաղութներն են՝ Կորեան, Ֆորմոզա կղզին Մախալին կղզու հարավային կեսը:

Յապոնիան հարմար դիրք ունի Յաղայովկիանոսում. նրանի վոյ հեռու գտնվում են այնպիսի՝ արդյունաբերութեան տեսակետի հետաքննաց լեռերներ ինչպէս Մանջուրիան և Չինաստանն է. Նա դրավեց Մանջուրիան և շարունակ ուղղմական հարձակումներ գործում Չինաստանի վրա:

Յապոնիայի կապիտալիստները շահերը Չինաստանում ընդ հարվում են Միացյալ Նահանգների կապիտալիստների շահեր հետ: Յապոնիայի և Հյուս. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ միջև ամեն բոլոր կարող և պատերազմ ծագելը Յեվ լեռի ու կողմ ներն էլ պատերազմի լին պատրաստվում:

Վարձարյութներ. Գարանդի վրա ցույց տվեք Յապոնիան և նրա գաղութները:

Աշխատանք. Կատարեցեք աշխարհագրական տեսքի 27-ը պատրաստեք:

ԽՍՀՄ.

I. Առխարհագրական դիրքը՝

Առաինճանացանց	6
Վոր միջորհականների և զուգահեռականների միջև և գաղն- վում ԽՍՀՄ-ն	10
ԽՍՀՄ-ի ձովային սահմանները	11
Մեր հարեանները	12
ԽՍՀՄ-ի մակերևութը	12
ԽՍՀՄ-ի գլխավոր գետերը և լճերը	13

II. ԽՍՀՄ-ի տնտեսական գոտիներով.

Անդրկովկասի ՄՅԽՀ	15
Մերձարևադարձային գոտի	31
Անապատների գոտի	36
Զոր տափաստանների գոտի	44
Սևահողային տափաստանների և անտառատափաստան- ների գոտի	50
Անտառների գոտի	66
Տալլայի գոտի	70
Տունդրաների գոտի	84
Բեկուային գոտի	85

III. ԽՍՀՄ-ի բնդհանուր տնտեսական.

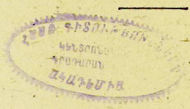
ԽՍՀՄ-ի բնութագրումը	110
ԽՍՀՄ-ի արդյունաբերութունը	115
ԽՍՀՄ-ի գյուղատնտեսութունը	119
ԽՍՀՄ-ի տրանսպորտը	121

IV. ԽՍՀՄ-ի տնտեսական տնտեսությունը.

ԽՍՀՄ-ի տնտեսական տնտեսությունը	126
Մորհրդային սոցիալիստական հանրապետութունների միութունը	128
ԽՍՀՄ-ի մարզերը և լերերները	130
Բնակչութունը բաշխումը ԽՍՀՄ-ում	131

V. Աճառքի քառեկը.

1. Կապիտալիստական շրջաններ	133
2. Գաղութային շրջաններ	134
3. Կիսագաղութային շրջաններ	136
4. Հյուս. Ամեր. Միաց. Նահանգներ	138
5. Անգլիա	141
6. Ֆրանսիա	144
7. Գերմանիա	146
8. Ճապոնիա	149

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0004487

~~КНИЖКА 1 А. 50 К.
КНИЖКА 33 А. 50 К.~~

II
A 22895

454.

Л. Г. Терехова и В. Г. Эрдели

География

Учебник для начальной школы

Часть вторая

Госиздат ССР А. 2-е издание

Оривань 1933